

СПІЛКА ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ

**СУЧАСНА
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДИНАМІКА:
РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

*(матеріали XIII Пленуму Правління
Спілки економістів України)*

Київ – 2021

УДК 330.3(477)(082)

С-91

**С-91 Сучасна соціально-економічна динаміка:
реалії та перспективи для України.**

Матеріали XIII Пленуму Правління Спілки економістів України
за загальною редакцією академіка АЕН України,
професора **В.В. Оскольського**. К.: ТОВ «Паперовий змій-ОПТ»,
2021. 320 с.

Збірка містить доповіді і наукові статті учасників XIII Пленуму Правління Спілки економістів України та рішення Пленуму, в яких висвітлено широке коло результатів теоретичних і прикладних досліджень з питань соціально-економічного розвитку в умовах глобальної нестабільності, викладено бачення актуальних для України інституційних змін та моделей розвитку у сферах промисловості, фінансів, монетарної політики, зовнішньоекономічних відносин, адаптації до глобальних змін клімату, мотивації трудової діяльності тощо. Серед їх авторів відомі вітчизняні вчені – представники академічної науки, ряду закладів вищої освіти, органів влади та органів місцевого самоврядування, підприємницьких об'єднань, члени Спілки економістів України та інших громадських організацій.

Матеріали збірки можуть зацікавити науковців, працівників органів влади та органів місцевого самоврядування, викладачів, аспірантів, студентів, фахівців підприємств і організацій та всіх інших читачів, хто переймається перспективами розвитку України в умовах сучасних глобальних трансформацій.

УДК 330.3(477)(082)

© Спілка економістів України, 2021

© Тузіченко О.В., художнє оформлення, 2021

ВСТУПНЕ СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ ОСКОЛЬСЬКОГО В.В. ПІД ЧАС ВІДКРИТТЯ XIII ПЛЕНУМУ

Шановні пані і панове – члени Правління Спілки економістів України та запрошені гості нашого Пленуму!

Від імені Президії Спілки економістів України вітаю всіх присутніх у нашому віртуальному зібранні. Дозвольте висловити впевненість у тому, що робота Пленуму буде ділова, конструктивна, наповнена креативом і потужними здобутками теоретичного і практичного змісту, які так необхідні нашій державі і економіці.

Нинішній, XIII Пленум Правління Спілки, є знаковою подією. Незважаючи на карантинні обмеження, внаслідок яких було перенесене заплановане на квітень засідання Пленуму, сьогодні цей захід все таки відбудеться, і проводимо ми його в ногу з часом – застосовуючи сучасні комунікаційні технології спілкування онлайн.

Перед тим як розпочати роботу Пленуму, з глибоким сумом повідомляю про те, що за рік, що минає, Правління Спілки втратило двох наших побратимів – відійшли у вічність відомі економісти, вчені, прекрасні і світлі люди – Микола Філонович Стріла та Михайло Петрович Войнаренко. Вічна їм пам'ять. Прощу вшанувати їх хвилиною мовчання.

На розгляд Пленуму виноситься ряд питань, об'єднаних загальною темою *«Сучасна соціально-економічна динаміка: реалії та перспективи для України»*, що є надзвичайно актуальною для сьогодення України, для розуміння ефективних шляхів повернення від згубної політики останніх років до відновлення економічного розвитку як основи для зростання могутності держави і добробуту наших громадян.

Зауважу, що ця тема значною мірою стосується результатів науково-дослідної роботи «Стабільність і нестабільність як характерні риси сучасної соціально-економічної динаміки», одержаних вченими наукової секції економічного прогнозування Співки під керівництвом директора державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», віце-президента Співки академіка НАН України В.М. Гейця.

Науково-аналітична записка Інституту, що відображає результати цієї роботи, розміщена на сайті Співки і всі члени Правління мали можливість ознайомитися з нею завчасно. Більше того, нещодавно вийшла друком і фундаментальна монографія керівника секції академіка Гейця під назвою «Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку».

Таким чином, на розгляд Пленуму пропонуються вагомі теоретичні і прикладні напрацювання. За підсумками роботи нашого зібрання вони мають стати основою науково обґрунтованих висновків і пропозицій для вдосконалення політики і практики регуляторної діяльності держави в умовах глобальної нестабільності і внутрідержавної негативної економічної та соціальної динаміки, які наш Пленум може запропонувати владі і громадськості.

Особливої ваги такі пропозиції набувають в умовах нинішньої кризи влади і її неспроможності адекватно реагувати на виклики глобального і внутрідержавного характеру, а також з урахуванням необхідності розробки фахової і дієздат-

ної, а не чергової паперової, національної економічної стратегії до 2030 року, робота над якою ведеться з ініціативи вищого керівництва держави.

Слід зазначити, і це вже є аксіомою, що глобальна нестабільність набула ознак сталого деконструктивного явища, з яким необхідно рахуватися як визначальним фактором розвитку на майбутнє економіки, суспільства і держави. Кажучи образно – настав період **«стабільної нестабільності»** і світ виявився не готовим дати адекватну відповідь таким викликам. Більше того, поведінка більшості лідерів розвинених країн світу за останні кілька років не сприяла консолідації і згуртованості у подоланні нестабільності, а, навпаки, лише її підсилювала, особливо на фоні торгових війн США з Китаєм та Європою.

При цьому реальне життя завдало додаткового випробування на міцність поширенням нинішньої пандемії коронавірусу і її згубними наслідками для всіх сфер суспільства, перш за все економіки і системи охорони здоров'я населення.

Генеральний секретар ООН Антоніу Гуттеріш у своєму виступі на Генасамблеї у січні цього року говорив про «чотирьох вершників», які загрожують майбутньому людства:

- зростання глобальної геостратегічної напруги,
- зміна клімату,
- криза довіри на міжнародній арені і
- негативні наслідки впровадження цифрових технологій.

Проте 22 вересня, на ювілейній 75 асамблеї ООН, він вже зауважив, що, як виявилось, у тіні ховався п'ятий вершник – пандемія COVID-19, і нині *«ми одночасно стикаємося з епохальною кризою в галузі охорони здоров'я, найбільшою економічною кризою, наймасштабнішою втратою робочих місць з часів Великої депресії і з новими небезпечними загрозами для прав людини»*.

Новим і непередбачуваним фактором нестабільності, на думку багатьох експертів, є фактично некеровані процеси

формування цифрового суспільства, характерною рисою якого є цифрові технології (інтернет, репозитарії, оцифровані дані, відкриті моделі штучного інтелекту тощо). Водночас, саме завдяки цифровим технологіям вдається підтримувати певний рівень ділової активності у всіх сферах суспільного життя під час заходів з попередження поширення пандемії коронавірусу, що вже отримали влучну назву – **«Велика самоізоляція»**, оцінка реальних наслідків якої ще попереду.

Стрімке зростання у нинішньому столітті нерівності між країнами та посилення проблем бідності є, зокрема, наслідком того, що глобалізаційні процеси набувають хибних векторів розвитку, оскільки не орієнтуються на благо людства, формують фальшиві блага і цінності, що стають пріоритетними порівняно з базовими потребами та правами людини. Це повною мірою стосується і України, де публічний інтерес та добробут людини стали похідними від «апетиту» приватного інтересу політичної олігархії.

Завершуючи вступне слово, маю нагоду надати слово члену Правління Спілки, члену-кореспонденту НАН України, доктору економічних наук, професору Гриценку Андрію Андрійовичу для пленарної доповіді на тему **«Соціально-економічний розвиток в умовах глобальної нестабільності»**.

Гриценко А.А.,
д-р екон. наук, професор, член-кореспондент НАН України,
заступник директора ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»,
член Правління Спілки економістів України

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

1. Стабільність і нестабільність як характерні риси сучасної соціально-економічної динаміки

Сучасний світ характеризується зростаючою нестабільністю. Це значною мірою обумовлено дією різноманітних чинників, що мають під собою об'єктивні підґрунтя. Найбільш загальним процесом, що визначає найважливіші зміни і тенденції, є перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки, який є надзвичайно суперечливим, бо ці дві системи господарювання базуються на принципово різних закономірностях функціонування.

В ринковій системі головним продуктом є товар, на виробництво якого витрачаються матеріальні й людські ресурси і який реалізується на ринку за своєю вартістю. Таким товаром може користуватися тільки його споживач, а інші суб'єкти використати його вже не зможуть. На відміну від цього в інформаційно-мережевій економіці головним продуктом є інформація, яка за своєю природою може бути одночасно використана будь-якою кількістю споживачів і при цьому її споживча вартість не втрачається. Зрозуміло, що з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання інформації складаються зовсім інші відносини, ніж з приводу ординарних благ. Одночасне існування двох соціально-економічних систем, які базуються на принципово різних законах функціонування і у своїй взаємодії перетворюються на суперечливі підсистеми і уклади одного економічного

утворення, не може не породжувати нестабільність і невизначеність розвитку.

З формуванням інформаційно-мережевої економіки пов'язане посилення нерівномірності економічного розвитку на основі застосування сучасних, особливо цифрових, технологій і перетворення кризових явищ в дискретно-перманентний процес. «Галузі, які інтенсивно використовують цифрові технології, розвиваються в два рази швидше, ніж в середньому по економіці. Так, обслуговування клієнтів через мережу «Інтернет» дозволяє банкам скоротити свої трудовитрати майже в 10 разів у порівнянні з традиційними видами обслуговування» [1]. Застосування цифрових технологій суттєво підвищує продуктивність праці, веде до вивільнення робітників із традиційних сфер зайнятості, що також посилює нестабільність соціально-економічної динаміки. Посилення нерівномірності розвитку веде до поглиблення диспропорцій і провокує кризові явища, які будуть постійно і не прогнозовано з'являтися у різних частинах соціально-економічного простору, перетворюючи кризу у дискретно-перманентний процес. Нестабільність середовища стане постійною умовою функціонування людського суспільства.

Нестабільність зростатиме також внаслідок дії неекономічних чинників: кліматичних змін і погодних аномалій, які стануть нормою; фрагментації суспільства і людини на основі розвитку мережевих структур; синергетичних ефектів біотехно-соціосинтезу.

На кліматичні умови впливає низка факторів, через що вся кліматична система землі перейшла у хиткий стан. Урагани, повені, снігопади, морози, землетруси і сильні тумани стали відбуватися з постійним наростанням. «Все частіше катаклізми призводять до великих руйнувань і людських жертв. Вчені відзначають, що прогнози на природні катастрофи робити все важче. Тепер вони відбуваються раптово і в

будь-якому місці Землі» [2]. Вчені, які вивчають всю систему факторів впливу на клімат землі відзначають, що «людство попереду чекають страшні природні катастрофи, які стануть вельми руйнівними для всієї планети» [1]. Це, безумовно, впливає і надалі впливатиме ще з більшою силою на рівень соціально-економічної стабільності.

Формування інформаційно-мережевої економіки і відповідні соціальні трансформації ведуть до фрагментації суспільства і людини. Людина, перебуваючи в різних мережах (професійних, сімейних, дозвільних, клубних та ін.), веде себе згідно з правилами і нормами поведінки у цих мережах. І переходячи з однієї мережі в іншу, змінює свою поведінку, мотивацію вчинків і т. ін. При цьому ніякого логічного зв'язку між мережами і відповідними їм нормами поведінки може не існувати. Тому в одній мережі людина може бути відповідальною, законослухняною, моральною, а в іншій – безвідповідальною, свавільною і розбещеною. Здається, що це різні особистості. Але це не тільки здається. Певною мірою це так і є.

З крайніми випадками фрагментації особистості ми стикаємося в кримінальній сфері, наприклад, коли гарний і люблячий батько виявляється в іншій ситуації сексуальним маніяком. Принципову можливість подібного феномену підтверджує існування такої хвороби, як диссоціативний розлад ідентичності, «при якому особистість людини розділяється, і складається враження, що в тілі однієї людини існує кілька різних особистостей (або, в іншій термінології, его-станів). При цьому в певні моменти в людині відбувається «перемикання», і одна особистість змінює іншу» [3, 4, 5]. Така ж ситуація і з суспільними мережами, які існують відносно обособлено в одному і тому ж фізичному просторі. Людина може не знати сусіда по житловому будинку, з яким вона кожного дня ходить одним коридором, але бути у тісних зв'язках із своїм партнером по спільному інтересу, навіть якщо цей партнер

живе за тисячі кілометрів у іншій країні (наприклад, зв'язки колекціонерів). Перетин різноцінностних мереж може бути конфліктним (наприклад, перетин терористичних мереж с мережами, проти яких спрямована терористична діяльність).

Ризики фрагментації суспільства і особистості, пов'язані с формуванням інформаційно-мережевого суспільства, ще не усвідомлені належним чином, але вони створюють достатньо серйозну і зростаючу загрозу стабільному функціонуванню суспільства. До цього слід додати дестабілізаційні впливи синергетичних ефектів біо-техно-соціосинтезу. Людина створила і постійно удосконалює технічний комплекс, який заміщує багато функцій людини, включаючи логічні операції. Техніка проникає і в біологічне тіло людини не тільки у якості штучних органів, а й як носій інформації та ключ до інформаційних систем. В свою чергу, біологічні процеси стають складовими техніко-технологічних процесів виробництва. Штучний інтелект вже став не тільки предметом досліджень вчених, а й об'єктом державних програм. Сама людина стає біо-техно-соціальною істотою, що суттєво змінює параметри життєдіяльності, створюючи не тільки небачені раніше можливості прогресу, а й породжуючи і посилюючи ризики нестабільності.

Як видно із сказаного, ризики нестабільності виходять із різних джерел як природних, так і соціальних, але всі вони певним чином впливають на соціально-економічну динаміку. Стійкий стан будь-якої системи пов'язаний з рівновагою. Закон рівноваги є функціональною основою всіх економічних систем. В залежності від того, змінюється рівноважний стан чи залишається незмінним, рівновагу можна кваліфікувати як статичну або динамічну. Але досягнення і утримання рівноваги завжди є процесом, навіть у тому випадку, коли він є непомітним і його результатом є статичний стан. За визначенням Хікса, «статика – це розділ економічної теорії, в якому

припускається, що дослідника не турбує питання про вказівку на час, економічна динаміка – такі розділи, в яких всяка кількість повинна бути віднесена до визначеного часу» [6].

Це досить спрощене уявлення про статику і динаміку, яке критикувалося, зокрема, Самуельсоном [7], який показав, що така модель дає тільки набір ситуацій статичної рівноваги, а не власне динамічні характеристики. Це є порівняльна статика. Економічна динаміка описує не стан, а процес, який відбувається у часі. В економічній літературі існує досить багато не співпадаючих думок про суть статичної і динамічної та їх визначень [8]. Н.Кондратьєв вважав, що динаміка, на противагу статичній, розглядає господарські явища як процес зміни економічних елементів і їх співвідношень з властивими йому закономірностями [9]. Й.Шумпетер розумів статику як процес пристосування системи в рамках її кругообігу (просте відтворення), а динаміку як процес розвитку, що порушує і перетворює всю структуру кругообігу [10].

Статика і динаміка є відносними поняттями. Якщо, наприклад, фіксується рівень виробництва на визначену дату, то це статика, якщо ж показується його зміна протягом певного часу, то це динаміка. Якщо рівень виробництва не змінюється протягом року, то це статика, а якщо зростає, то це динаміка. Далі, зростання незмінними темпами є статичною характеристикою, а зміни темпів зростання визначає динаміку процесу. Вивчення статичної і динамічної повинно поглиблюватися до з'ясування їх законів. Узагальнення підходів до цієї проблеми дає підстави визначити закони статичної як причинно-наслідкові зв'язки між елементами процесу, які спрямовують їх до стану рівноважної взаємодії, а закони динаміки - як такі причинно-наслідкові зв'язки, які спрямовують процес до появи нових якісних характеристик [11].

Співвідношення статичної і динамічної розвивається і в цьому процесі набуває різних форм, що утворюють його вну-

трішню структуру. Початковою і найбільш загальною формою співвідношення статичності і динаміки є взаємозв'язок *зміни і незмінності*. Незмінність виступає як статика, а зміна як динаміка. Тут зміна і незмінність знаходяться у зовнішньому негативному зв'язку. Незмінність заперечує зміну, а остання – першу. Далі, повернення до незмінності через співвідношення зі зміною (друге заперечення) визначається як *покій*, а повернення до зміни через заперечення незмінності визначається як *рух*. Наступний логічний перехід, в якому рух заперечує покій, але характеристики руху залишаються незмінними, втілюється у понятті *постійності*, що на даному рівні представляє статичність. На відміну від цього, рух, який заперечує покій і характеризується зміною характеристик, виявляє себе як *мінливість*. Нарешті, постійність у відношенні до мінливості виступає як *статика*, а мінливість у відношенні до постійності покладає себе як *динаміка*. Таким чином, статика і динаміка є складними відносними поняттями, у внутрішню структуру яких в порядку сходження від абстрактного до конкретного входять співвідношення: зміна – незмінність, рух – покій, мінливість – постійність. Це можна подати схематично (рис. 1).

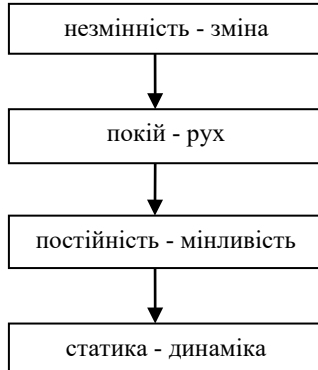

Рис. 1. Внутрішні форми прояву (структура) співвідношення статичної і динамічної

Поняття стабільності виражає конкретну форму співвідношення статичної і динамічної, а саме: буття статичної в динамічній. Стабільність це статична характеристика динамічного процесу. Її визначають як «здатність системи функціонувати, не змінюючи власну структуру, і перебувати в рівновазі. Це визначення має бути незмінним в часі» [12]. Зважаючи на те, що поняття стабільності застосовується для характеристики систем, які перебувають у стані змін і руху, постає проблема міри змін, які не порушують стабільності.

Будь яке явище, згідно з Гегелем [13], може бути розглянуте як одиничне, явище саме по собі (проста міра), як елемент системи (системна міра) і з урахуванням всіх конкретних обставин (реальна міра). Стосовно стабільності проста міра розкривається через характеристики статичної і динамічної окремого параметра (наприклад, ВВП). ВВП може зростати, падати, залишатися на тому ж рівні порівняно з попереднім періодом тощо. Системна міра розглядає ВВП в системі економічних параметрів у співвідношенні з ними (ВВП і зайнятість, інфляція, бюджет, платіжний баланс тощо). Стабільність тут визначається рівноважним співвідношенням пара-

метрів системи. Причому сама рівновага може бути як статичною, так і динамічною. В першому випадку параметри економічної системи не змінюються, у другому – змінюються, але симетрично, не порушуючи рівноваги.

Протилежністю статичній і динамічній рівновазі є нерівноважність. Вона породжує асиметрію елементів системи і приводить до дестабілізації. Таким чином, на рівні системної міри стабільність досягається за рахунок динамічної рівноваги, в якій елементи системи змінюються симетрично. І навпаки, асиметрична динаміка складових системи породжує нестабільність. В реальній мірі система розглядається як інтегроване ціле, стабільність і нестабільність динаміки якого характеризується категоріями зростання, рецесії або стагнації. Зміна у часі цих характеристик дає поняття циклічності розвитку. Звідси витікає, що циклічність є реальною мірою співвідношення стабільності та нестабільності в економічній динаміці. Розглянуте можна подати схематично (рис.2).

Дослідження стабільності та нестабільності стосовно соціально-економічного розвитку зумовлює також необхідність визначитися більш ґрунтовно із складовими цього процесу. Соціально-економічний розвиток має дві відносно відокремлені, але тісно взаємодіючі сфери: економічну і соціальну, які, в свою чергу, мають власні внутрішні складові. Економічну сферу утворюють відносини між людьми з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання благ, а соціальну – відносини з приводу відтворення людини та її власних якостей.

Проста міра	$\frac{\text{зміна}}{\text{незмінність}} > \left[\frac{\text{рух}}{\text{покій}} > \frac{\text{мінливість}}{\text{постійність}} > \frac{\text{динаміка}}{\text{статика}} \right]$
Системна міра	$\frac{\text{динамічна рівновага}}{\text{статична рівновага}} / \text{нерівноважність} > \frac{\text{симетрія}}{\text{асиметрія}} > \frac{\text{стабільність}}{\text{нестабільність}}$
Реальна міра	$\frac{\text{зростання} - \text{реcesія}}{\text{стагнація}} > \text{циклічність}$

Рис.2. Структура відносин стабільності та нестабільності

Соціальне виходить далеко за межі економічного (наприклад, відносини між людьми з приводу формування свідомості). В соціально-економічну сферу входять тільки ті соціальні відносини, які перетинаються з економічними (наприклад, відносини з приводу оплати праці чи пенсій). Власне, всі економічні відносини є за своєю суттю соціальними, бо вони є відносинами між людьми. Але специфіка прояву соціальних відносин в економічній сфері полягає в тому, що в ній вони проявляються в предметно-об'єктній формі. Товар, наприклад, це не річ, а відносини між людьми з приводу купівлі-продажу цієї речі, які і перетворюють останню в товар. Тобто, в формі товару закладені соціальні відносини, які проявляються як річ і стають таким чином економічними. Класичним прикладом ототожнення соціального і економічного відношення є вартість як уречевлений в товарі суспільно-необхідний час відтворення блага. Вартість – не річ, а суспільне відношення, але воно представлене в речі (в більш широкому сенсі – в об'єкті) і без нього не існує.

Структурування соціально-економічних відносин дозволяє виділити в них такі основні складові:

✓ відношення людини до речі (безпосередньо це відношення не є ні соціальним, ні економічним, воно просто предметне, але оскільки людина за своєю природою є суспільною істотою, постільки її відношення до речі імпліцитно є соціальним). Прикладом можуть бути такі категорії, як корисність, споживча вартість, споживання тощо;

✓ відносини між людьми з приводу речових благ (наприклад, розподіл, обмін, дар речей, оброк тощо);

✓ відносини між людьми, уречевлені в благах і представлені у формі об'єктного буття людини (вартість та її похідні: додана вартість, витрати у вартісній формі тощо);

✓ відносини між людьми, представлені як відношення до речі, в якій втілене людське буття: праця, час життєдіяльності (товар, основний капітал, власність тощо);

✓ відносини між людьми, представлені як відношення самих об'єктних форм буття людини (ціна як ідеально виражена в грошах вартість, земельна рента як плата за землю тощо);

✓ відносини між людьми з приводу забезпечення матеріальних умов життєдіяльності людини (забезпеченість житлом, продуктами харчування, медичними послугами тощо);

✓ відносини між людьми з приводу відповідності виробничих відносин і умов життєдіяльності (заробітна плата, пенсії тощо)

✓ відносини між людьми з приводу формування здібностей до праці (освіта, виховання, професійна підготовка тощо);

✓ відношення до свідомості та почуттів, в яких відображені умови життєдіяльності людини (безпосередньо це відношення не є ні економічним, ні соціальним, але оскільки свідомість за своєю суттю є соціальними феноменом, то імплі-

ліцитно це відношення також є соціальним за формою і економічним за ідеально представленим у ньому змісті). Прикладом тут можуть служити такі категорії, як задоволеність умовами життєдіяльності, оцінка свого соціального статусу, індекс щастя тощо.

Перший і останній структурні елементи соціально-економічних відносин носять граничний і перехідний характер, з одного боку, до відносин людини з природою, з іншого, – до відносин людини з ідеальною сферою свого буття. Всі інші структурні елементи утворюють рівні соціально-економічних відносин, які відрізняються формами буття і мають специфічні властивості з точки зору пізнання і впливу на них. Так, відносини між людьми з приводу речових благ можуть бути описані та пізнані безпосередньо, вони також піддаються безпосередньому впливу людей внаслідок їх дій.

На відміну від цього, відносини між людьми, уречевлені в благах і представлені у формі об'єктного буття людини, не можуть бути відображені безпосередньо. Для їх пізнання потрібний складний теоретичний аналіз. На ці відносини також не можна вплинути безпосередньо. Змінювати їх можливо лише через зміну матеріальних умов, наприклад, удосконалюючи засоби виробництва, підвищуючи продуктивність праці тощо. Це принципово важливо знати для забезпечення ефективного управління соціально-економічним розвитком.

Для з'ясування рівня соціально-економічної стабільності / нестабільності необхідно визначити основні параметри, за якими буде здійснюватися оцінка. Ці параметри повинні включати як економічні, так і соціальні складові. Звичайно, економічний і соціальний розвиток характеризуються великою кількістю показників, які віддзеркалюють різні його аспекти і складові.

Економічний розвиток визначається, перш за все, на основі такого узагальнюючого показника як ВВП. Для оцінки економічного розвитку, наприклад, використовують таку «систему показників»:

- валовий внутрішній продукт на душу населення;
- виробництво і споживання основних видів продукції на душу населення;
- показники ефективності економіки (які обчислюються на основі ВВП);
- національний дохід на душу населення;
- рівень і якість життя населення. [14].

Для нашого дослідження важливо визначити такі показники економічного розвитку, за якими можна було б найкращим чином з'ясовувати проблему його стабільності. З макроекономічної точки зору до таких показників необхідно віднести ВВП, зайнятість та інфляція. Динаміка ВВП сама по собі є показником стабільності, зміни показників зайнятості та безробіття віддзеркалюють стабільність джерела створення ВВП, інфляція показує рівень стабільності грошової одиниці. Для грошово-кредитної сфери такими показниками є інфляція, обмінний курс і процентні ставки. Для стабільного економічного розвитку важливо також утримувати збалансований бюджет і платіжний баланс. Перший утворює основу внутрішньої збалансованості, другий – зовнішньої. Взаємозв'язок цих параметрів можна представити в шестиграннику показників економічного розвитку (рис.3).

Цей шестигранник складається із шести трикутників, кожен з яких віддзеркалює реальні економічні зв'язки. В центрі шестигранника знаходиться інфляція. Це також відповідає реальній ситуації, адже інфляція показує стабільність грошової одиниці, яка впливає на всі інші без виключення показники.

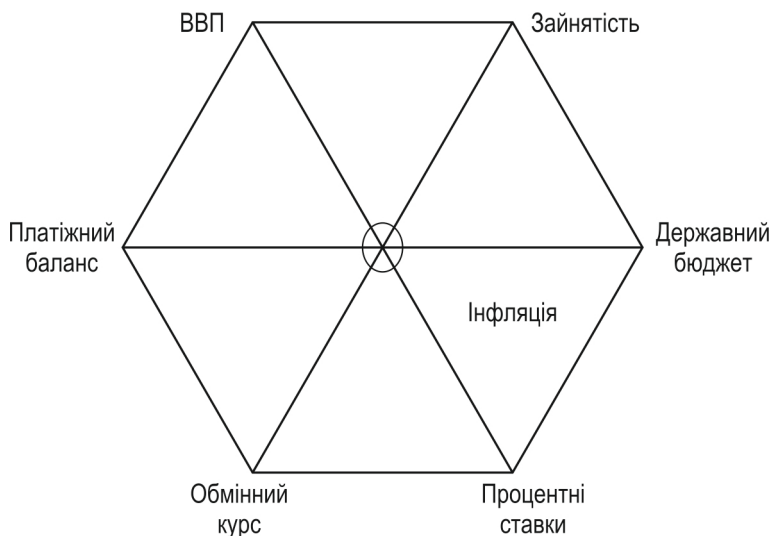

Рис.3. Показники економічного розвитку

Показники соціального розвитку повинні віддзеркалювати умови відтворення і розвитку людини. Для врахування соціальної складової розвитку використовуються різні показники. З 1990 р. існує Індекс людського розвитку, який включає в себе здатність вести довге і здорове життя, що вимірюється показником очікуваної тривалості життя при народженні; здатність отримувати знання, що вимірюється тривалістю навчання); здатності досягати гідного рівня життя, що вимірюється показником валового національного доходу на душу населення).

В доповіді «Індекси та індикатори людського розвитку: Оновлені статистичні дані 2018» з метою більш повно оцінити рівень людського розвитку запропоновано ще «чотири складових індексу. ІЛР, скоригований з урахуванням нерівності, зменшує ІЛР в залежності від рівня нерівності. Індекс гендерної розвитку порівнює значення ІЛР для чоловіків і жінок. Індекс гендерної нерівності показує ступінь розширення прав

і можливостей жінок. А Індекс багатовимірної бідності вимірює аспекти бідності, які не пов'язані з доходом» [15].

Більш повно соціальну складову розвитку враховує запропонований на Давоському форумі Індекс інклюзивного розвитку [16], який включає 12 показників, розділених на три групи:

Ріст і розвиток

- ВВП на душу населення
- продуктивність праці - ВВП на одного працівника
- очікувана тривалість здорового життя
- зайнятість населення

Інклюзивність

- коефіцієнт розшарування суспільства за доходами
- рівень бідності
- коефіцієнт розшарування суспільства за розподілом

багатства

- медіанний дохід

Наступність поколінь і стійкість розвитку

- скориговані чисті заощадження
- парникова інтенсивність ВВП (кілограми викидів СО

на долар)

- державний борг
- коефіцієнт демографічного навантаження

з 2013 р. існує також такий показник, як Індекс соціального прогресу (The Social Progress Index). Він не включає показники економічного розвитку, а концентрує увагу на вимірах соціального прогресу. Цей індекс враховує понад 50 показників, об'єднаних в три основні групи [17]:

1. Основні потреби людини – харчування, доступ до основної медичної допомоги, забезпечення житлом, доступ до води, електрики і санітарних послуг, рівень особистої безпеки.

2. Основи благополуччя людини – доступ до базових знань і рівень грамотності населення, доступ до інформації та засобів комунікації, рівень охорони здоров'я, екологічна стійкість.

3. Можливості розвитку людини – рівень особистих і громадянських свобод, забезпечення прав і можливостей людини приймати рішення і реалізовувати свій потенціал.

Для цілей нашого дослідження важливо виділити найбільш загальні показники соціального розвитку, які тісно пов'язані з економічним розвитком і можуть бути використані для визначення рівня стабільності. Безумовно, базовими характеристиками відтворення і розвитку людини, на яких ґрунтується стабільність життєдіяльності, є, перш за все, забезпеченість харчуванням, житлом і можливостями підтримувати здоров'я. Це залежить, з одного боку, від доходів, з іншого – від освіченості та культури людини. В свою чергу, ці параметри тісно пов'язані з зайнятістю і державним бюджетом, які визначають доходи від праці і рівень соціальних трансфертів. Цю залежність можна представити схематично (рис.4)

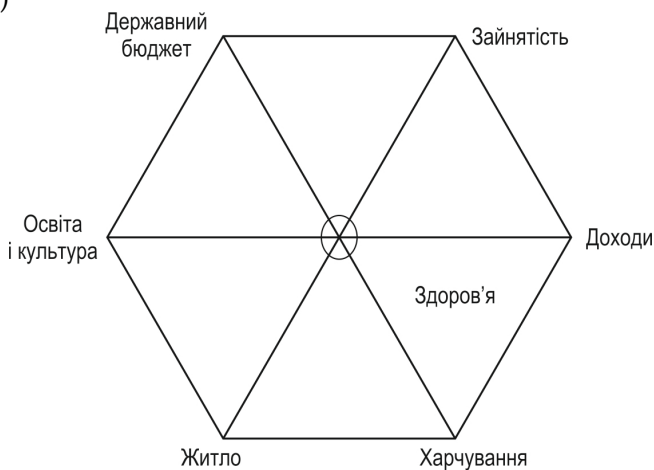

Рис. 4. Показники соціального розвитку

Зважаючи на те, що предметом нашого дослідження є стабільність соціально-економічного розвитку, визначені вище показники економічного і соціального розвитку доцільно об'єднати в одну сумісно-розділену структуру (рис.5).

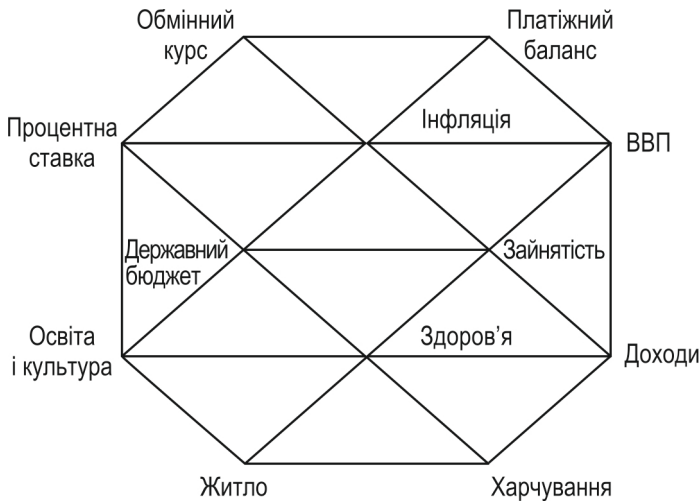

Рис.5. Показники соціально-економічного розвитку

Чинники нестабільності, які провокує сам розвиток економіки, як було відмічено, пов'язані з формуванням інформаційно-мережевої економіки, що має принципово інші закономірності функціонування. Покажемо це на прикладі ціни і вартості. Крива попиту на ординарні блага є спадаючою, а крива попиту на мережеві блага зростаючою. Чим більше споживачів мережевого блага, тим воно корисніше і тим більшою може бути його ціна. Наприклад, мобільний телефон є змішаним (ординарно-мережевим) благом. Як ординарне благо другий телефон має меншу корисність, ніж перший. Але його корисність як мережевого блага визначається тим, зі скількома абонентами за допомогою теле-

фону можна зв'язатися. Якщо він є тільки у однієї особи, то корисність взагалі втрачається. І навпаки, чим більше телефонів у абонентів, тим вища корисність кожного із них.

Мережеве благо може бути використано багатьма споживачами. Його не потрібно виробляти для кожного із них, як це має місце у випадку із ординарними благами. Наприклад, знятий кліп або фільм, викладений в Інтернет, може побачити кожний користувач. Затрати на виробництво такого блага здійснюються одноразово, а користування ним необмежено в кількості і часі. Точніше, ці обмеження є, але вони витікають не з природи блага, а із зовнішніх обставин (кількості бажаючих скористатися благом в мережі та необхідністю виробнику відшкодувати витрати тощо). Ціна такого блага не є безпосередньо віддзеркаленням його вартості, визначеної витратами на виробництво. Вона є грошовою оцінкою корисності користування благом окремою особою і не залежить від реальної вартості. Вартість в такому випадку буде відшкодовуватись за рахунок суми реалізованих цін за користування благом і кількісно буде дорівнювати ціні доступу до блага, помноженій на кількість користувачів:

$$W=pk,$$

де W – вартість мережевого блага, p – ціна мережевого доступу до нього, k – кількість користувачів.

Зрозуміло, що ціна в такому випадку не є грошовим виразом вартості товару, як це відбувається із ординарним благом. Але не можна також сказати, що взагалі утрачено зв'язок вартості і ціни. Цей зв'язок стає більш опосередкованим і рефлексивним, взаємозалежним, таким, що не тільки ціна відсвічує вартість, але і вартість відсвічує ціну. І вони формуються у постійній рефлексійній взаємозалежності. Можна також говорити про те, що відбувається деструкція класичної форми вартості. Разом з тим частина благ взагалі випадає з товарно-грошових

відносин і перетворюється у реципрокні блага (наприклад, в Інтернеті можна майже безкоштовно знайти необхідну інформацію, подивитися кліп, фільм тощо).

Таким чином, механізми дії законів вартості та ціноутворення на мережеві блага суттєво відрізняються від механізмів дії цих законів у індустріально-ринковій економіці. Наприклад, якщо уявити, що у сукупному продукті національного виробництва половина благ є ординарними (крива попиту D_o), а половина мережевими (крива попиту D_n), то крива сукупного попиту на ці блага буде мати зовсім інший вигляд (D_a) (рис. 6).

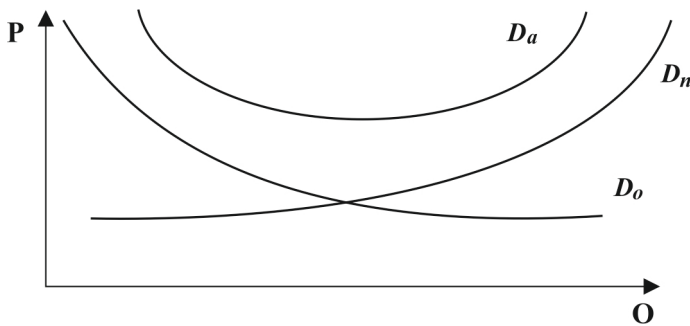

Рис. 6. Криві сукупного попиту і попиту на ординарні та мережеві блага

Якщо врахувати ту обставину, що прогнознi моделі побудовані, виходячи з закономірностей індустріально-ринкового господарства, а реально будуть набирати силу закони інформаційно-мережевої економіки, то прогнози економічної динаміки будуть все більше розходитися з реальністю. Соціально-економічний розвиток характеризуватиметься зростаючою невизначеністю.

Сучасні механізми емісії грошей, поява криптовалют, деривативи, інноваційні технології на фінансовому ринку також створюють дестабілізаційні впливи на соціально-

економічну динаміку. Так, кількісне помягшення (у відповідь на кризові явища 2008 р.) в ході реалізації якого в економіку США було вито більше 4 трлн. дол. не привело до відповідного зростання інфляції, що суперечить традиційним уявленням про інфляцію, але супроводжувалося суттєвим зростанням фондових індексів (рис. 7). З 2009 по 2018 р. приріст індексу споживчих цін склав 20%, а приріст індексу S&P500 становив 283% .

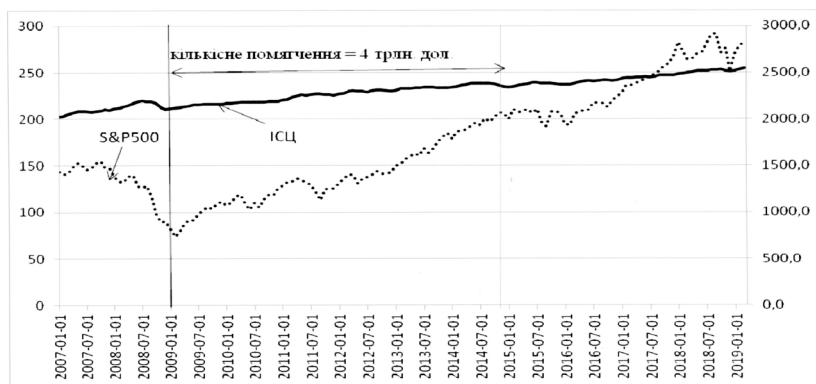

Рис.7. Динаміка фінансового індексу S&P500 (права шкала) та індексу споживчих цін (ICЦ), %, для економіки США

Джерело: побудовано за даними: <https://fred.stlouisfed.org>
<https://finance.yahoo.com/quote/%5EGSPC/history?p=%5EGSPC>

Поява криптовалют, які починають функціонувати частково в якості фінансового активу, частково виконуючи функцію платіжного засобу, і мають значну волатильність, також не сприяє стабільності функціонуванню грошей і фінансового ринку. Криптовалюти, на відміну від фідучіарних грошей, не можуть представляти реальну вартість безпосередньо, бо їх випуск ніяк не пов'язаний з реальним процесом створення вартості, як це відбувається у випадку емісії грошей Центра-

льним банком. Реальну вартість вони можуть представляти лише через співвідношення з доларом, євро та іншими валютами.

Деривативи, з одного боку, створюють додаткові можливості залучення фінансових ресурсів для продукування вартості, з іншого боку, сприяють відриву фінансових ринків від реальної економіки. Саме їх надмірний випуск став важливим чинником розгортання глобальної фінансово-економічної кризи у 2008 р. Якщо у 1980 р. світові фінансові активи (банківські депозити, акції, боргові зобов'язання) були приблизно рівними світовому ВВП, то перед кризою у 2007 р. вони перевищували ВВП більше ніж у 10 разів [18]. Проведені дослідження також дають підстави для висновку про відсутність належного зв'язку між динамікою реального ВВП, фінансових активів і реальних доходів населення [19; 20].

Крім того, фінансові кризи відбуваються значно частіше ніж економічні, що також свідчить про їх відрив від реальної економіки. Фінансова і економічна динаміка знаходиться у суперечливому співвідношенні. Зростання фінансових активів, не підкріплене відповідною економічною динамікою, веде до накопичення диспропорцій і в підсумку закінчується кризою (рис.8) [21]. Відрив фінансової динаміки від економічного зростання є фундаментальним чинником соціально-економічної нестабільності.

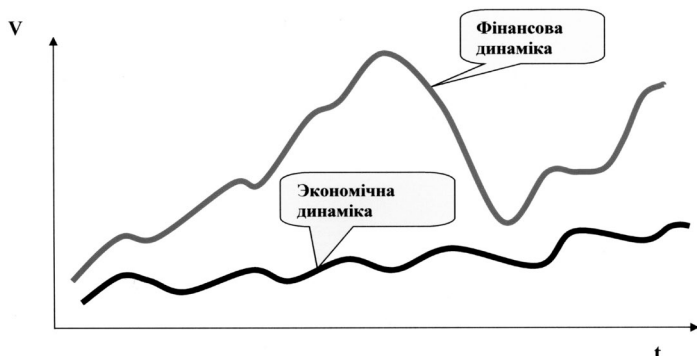

Рис. 8. Співвідношення фінансової та економічної динаміки
Джерело: [21].

Узагальнену уяву про сучасну глобальну нестабільність може дати структурно-процесуальний аналіз глобального соціально-економічного простору, який проходить певні історичні етапи свого розвитку і є результатом соціально-економічної діяльності людини. Спочатку виникає господарський простір як фізичний простір (території, матеріальні ресурси, об'єкти, предмети, засоби і т. ін.), яких торкається господарська діяльність людини, спрямована на відтворення умов власної життєдіяльності. Фізичний простір тут є простим вмістилищем для господарської діяльності.

Економічний простір, як і соціальний, в даному випадку ще не мають самостійних форм існування і знаходяться у синкретичній єдності. Це є етап становлення соціально-економічного простору. Час в такому суспільстві протікає циклічно відповідно до циклічності природних процесів.

Разом із створення предметного світу людини виникає і власне економічний простір, який стає співіснуванням об'єктивовано-предметних форм буття господарської діяльності людини. Час в такому просторі виявляє себе як послідовна зміна форм такого буття. Формування соціально-економічного простору завершується утворенням інду-

стріально-ринкової системи. Клітиною такого простору стає вартість як просторово локалізований суспільно-необхідний час, втілений в різноманітних об'єктивних формах буття людини.

Економічний простір утворює уречевлена трудова діяльність людини, буття людини в об'єктивованих предметних, а потім – в просторово локалізованих соціальних формах. Історично розвиток таких форм пов'язаний з формуванням вартісних відносин. Тому економічний простір – це простір руху вартості в усіх її формах прояву. В своєму розвитку економічний простір диференціюється та інтегрується. Завершення формування соціально-економічного простору співпадає із формуванням національних ринкових систем, які утворюють локалізований соціально-економічний простір. Економічний простір як простір творення вартості тут відокремлюється від соціального простору, що утворюється відносинами між людьми з приводу забезпечення життєдіяльності людини. Економічний і соціальний простори, частково перехреснюючись, вступають у зовнішню взаємодію і суперечність, а час у своїй власній визначеності тут протікає лінійно.

Інтенсивний розвиток торгівлі, економічних взаємозв'язків національних господарств, інформаційних технологій, фінансових ринків глобалізує соціально-економічний простір-час. Тепер вартість як просторово локалізований суспільно-необхідний час відтворення блага може миттєво переміщуватися із однієї точки соціально-економічного простору в іншу, (наприклад, коли здійснюється переказ грошей з рахунку особи у Києві на рахунок у Парижі), змінюючи конфігурацію глобального простору-часу. З іншого боку, з розвитком інформаційно-мережевої економіки соціально-економічний простір набуває мережевого характеру. За своєю формою це є квантово-

мережевий простір. Єдність економічного часу і простору в економіці є такою ж реальністю, як і в фізиці. У фізиці це стає значимим при високих швидкостях руху, порівняних зі швидкістю світла, а у економіці – при високому динамізмі змін на протязі життєво циклу.

Конкретною формою реалізації суперечливої єдності стабільності і нестабільності в соціально-економічній сфері є циклічність розвитку. Кожна фаза у циклі є єдністю стабільності та нестабільності з основоположним значенням однієї із сторін. Так, зростання характеризує стабільність, хоч в середині воно може включати коливання, які самі по собі є характеристикою нестабільності. Рецесія характеризує нестабільність, бо порушує процес зростання економіки, але це виявляється за відносно стабільних характеристик за певний період часу. Наприклад, рецесія у США визнається тоді, коли зниження виробництва триває більше двох кварталів поспіль. Спад виробництва протягом місяця, за яким починається зростання, рецесією не визнається. Для такого визнання цей спад не є достатньо стабільним у часі.

Далі стагнація, де виробництво не змінюється, виступає як стабільний стан у відношенні до зростання і рецесії, які, у свою чергу, стосовно стагнації виявляються динамічними і нестабільними характеристиками. Соціально-економічний цикл є цілісною закономірною формою реалізації єдності стабільності та нестабільності в розвитку суспільства.

2. Забезпечення комплементарності взаємозв'язку цифрових, економічних і соціальних перетворень як чинник стабільності розвитку

Зростаючий динамізм техніко-технологічних і соціально-економічних перетворень супроводжується посиленням не-

стабільності суспільного розвитку, яка є результатом прояву суперечностей, притаманних цим процесам. Ці суперечності можуть мати як екзогенний, так і ендогенний характер, належати до природних, технічних і соціальних чинників нестабільності. Але серед них можна виділити основоположну суперечність, яка породжує, провокує і актуалізує інші. Знаходження цієї суперечності та її похідних, способів їх розв'язання є умовою вирішення завдань забезпечення стабільності соціально-економічного розвитку.

В науковій літературі достатньо широко представлені роботи, в яких аналізуються конкретні прояви нестабільності [23; 24; 25]. Це стосується різних сфер соціально-економічного життя і різних форм порушення збалансованого розвитку. Особлива увага приділяється вивченню проявів нестабільності у формі економічних криз [26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33]. Останнім часом з'явилися роботи узагальнюючого характеру [34]. Досліджуються також конкретні прояви нестабільності, що породжуються цифровою революцією [35; 36; 37; 38; 39; 40; 41; 42], але глибинні основи цих процесів не з'ясовані достатньою мірою. Не розкрито внутрішні суперечності, об'єктивно притаманні системі, механізми їх руху, загострення та розв'язання. В цьому контексті також не використана належним чином ідея комплементарності цифрового і соціально-економічного розвитку, яка може стати дієвим інструментом розв'язання існуючих суперечностей. Зважаючи на це, можна стверджувати, що визначення наукових підходів до забезпечення комплементарності взаємозв'язку цифрових, економічних і соціальних перетворень як способу розв'язання притаманним їм суперечностей є умовою стабільного соціально-економічного розвитку.

Основною суперечністю сучасної епохи є суперечність між глобалізацією, яка розвивається через інформаційно-мережеві та фінансові технології, і просторовою локалізацією

матеріальних та трудових ресурсів, які не здатні рухатися зі швидкістю інформації та фінансових потоків [43]. Ця суперечність є логіко-історичним розгортанням відмінностей сторін сумісно-розділеної праці як вихідного соціально-економічного відношення: сумісність досягає межі глобальності, а роздільність – межі її протилежності – локальності. Основна суперечність проявляється в кожному окремому соціально-економічному явищі, але також має системні прояви. До таких системних проявів відноситься, перш за все, суперечність між індустріально-ринковою та інформаційно-мережевою системами господарювання.

Індустріально-ринкова економіка є системним втіленням розвитку на локалізованих засадах (приватній власності, приватній праці, фірмах, національній державі, торгівлі товарами шляхом їх експорту та імпорту і т. ін.). Інформаційно-мережева економіка є системним втіленням розвитку на глобалізованих засадах (всезагальній власності, бо інформація як основний продукт в цій системі одночасно може перебувати у власності всіх і кожного; всезагальній праці, яка не має просторово-часових обмежень і може бути скооперована як із сучасниками, так із попередниками; багатонаціональних корпораціях, що приходять на зміну ТНК; електронній торгівлі, що долає національні обмеження тощо).

Все це переплетено в процесі переходу від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки і проявляється як суперечність різних систем господарювання, що засновані на принципово різних законах функціонування [44]. Зрозуміти і теоретично відтворити цю суперечність можна лише в контексті розгляду логіки історичного розвитку, застосувавши для цього адекватний для неї критерій. Таким критерієм є єдність техніко-технологічної і суспільно-економічної форми відтворення основного ресурсу як власного продукту функціонування системи. Застосування цього

критерію приводить до виділення трьох найбільш загальних систем господарювання, які відповідають трьом ступеням суспільного розвитку: натурально-господарські, індустріально-ринкові та інформаційно-мережеві системи [45].

Такий підхід відрізняється як від суто технологічного (аграрна, індустріальна, постіндустріальна економіка) [46], так і від формаційного (первіснообщинний, рабовласницький, феодальний, капіталістичний способи виробництва і відповідні їм формації) [47; 48], і цивілізаційного (акцентується на особливостях соціо-культурного типу суспільств) [49; 50]. Він дозволяє розглядати історію не так, як при формаційному підході, в якому попередня формація знищується наступною (наприклад, феодалізм капіталізмом); і не так, як у цивілізаційній парадигмі, де взагалі цивілізації не розглядаються як ступені розвитку суспільства; а так, що поступальний розвиток суспільства не знищує попередню форму суспільства, а відтворює її у перетвореній і «знятій» формі, яка за визначенням Г.Гегеля, є одночасним зникненням і збереженням [13, С.168-169].

Так, індустріально-ринкова система включає в себе натурально-господарські відносини, які опосередковуються товарно-грошовими, а інформаційно-мережева система переводить товарно-грошові відносини у віртуальну форму, повертаючись на новому рівні до натурально-господарських відносин. Наприклад, якщо людина отримує заробітну плату на платіжну карту, розраховується нею за товари і послуги, здійснює інші платежі, то всі її товарно-грошові акти здійснюються у віртуальному просторі, а реально існують лише відношення цієї людини до корисних речей, які після їх купівлі, перестають бути товарами. Це означає, що реально існують натурально-господарські відносини, які опосередковані товарно-грошовими у віртуальному просторі [51; 52].

На сучасному етапі розвитку суспільства перехід від індустріально-ринкової системи до інформаційно-мережевої є основоположним. На ньому базуються і від нього залежні всі інші процеси. Він є дуже складним і суперечливим, бо містить собі у знятій формі логіко-історичні результати всього попереднього розвитку. Суперечливість складових суспільної системи є одночасно джерелом її розвитку і ризиком нестабільності.

Основною внутрішньою суперечністю переходу від індустріально-ринкової системи до інформаційно-мережевої є суперечність між цифровізацією, як базовим процесом техніко-технологічних змін, і соціально-економічним розвитком. Щоб змістовно розкрити взаємозв'язок цифрових і соціально-економічних перетворень, необхідно з'ясувати структуру системи взаємодіючих відносин. В цій системі можна виділити наступні структурні групи відносин:

- техніко-технологічні відносини, що полягають у ставленні людей до способів обробки матеріалів: 1) уречевлених у засобах виробництва (техніка), 2) представлених зміною предметів унаслідок застосування знарядь праці (технологія), 3) втілених у здібностях і вміннях працівників здійснювати певний техніко-технологічний процес (професійна кваліфікація);

- фінансово-економічні відносини, що включають відносини між людьми: 1) через ставлення до предметного втілення витрат праці та часу виробника (вартісні відносини), 2) через ставлення до буття вартості, відокремленого від предметного втілення (гроші та фінанси), 3) як безпосереднє спілкування з приводу забезпечення скоординованого руху товарів і грошей (управління у фінансово-економічній сфері);

- соціально-економічні відносини як відносини між людьми: 1) з приводу включення робочої сили в процес виробництва (наймання на роботу), 2) з приводу відшкодування

витрат праці виробника (заробітна плата), 3) з приводу забезпечення відповідності статусу та доходів суб'єкта (пенсійне забезпечення, пільги і винагороди).

Техніко-технологічна і соціально-економічна складові суспільного розвитку знаходяться у складній рефлексивній взаємодії. У фундаментальній структурі суспільного розвитку техніко-технологічні процеси визначають соціально-економічні (наприклад, примітивні знаряддя праці і технології обумовлюють первіснообщинний устрій, а розвинене машинне виробництво – капіталістичні відносини). Але в актуальній структурі цей зв'язок є оберненим: в кожний даний момент розвиток техніки і технологій залежить від соціально-економічних відносин (організації праці, освіти, механізмів господарювання, стимулів тощо).

Цифровізація як серцевина сучасного етапу техніко-технологічного прогресу має своїм наслідком корінні зміни як в організації виробництва, так і в повсякденному житті. Смартфон, інтернет речей, доповнена реальність, цифрове виробництво, криптовалюта, блокчейн, автоматизація, машинне навчання, штучний інтелект стають радикальними технологіями повсякденного життя людей [53]. На Конференції Організації Об'єднаних Націй з торгівлі і розвитку було констатовано, що у 2018 році вперше кількість людей, що користуються Інтернетом, перевищила половину населення світу. Стало загальноновизнаним, що «цифровізація породила нову хвилю інновацій, яка матиме глибокі наслідки для людства, змінюючи стосунки між громадянами, державою і бізнесом, а також приведе до перетворення структури суспільства і економіки. Темпи економічного зростання, продуктивність праці і розвиток людського потенціалу у все більшому ступені визначатимуться рівнем інтеграції у цифрову економіку» [54].

Цифровізація створює можливість економії на трансакційних витратах підприємств за рахунок використання електронної торгівлі, веде до підвищення ефективності виробництва, створює нові можливості для малих і середніх підприємств, допомагаючи їм долати бар'єри на шляху до розширення і налагодження рівноправного співробітництва в запровадженні інновацій, таких альтернативних механізмів фінансування, як краудфандінг. Вона дозволяє використовувати хмарні технології, великі дані, машинне навчання, алгоритмічне прийняття рішення, штучний інтелект для вирішення технологічних, економічних і соціальних проблем. Цифровізація також безпосереднім чином пов'язана з державною підтримкою інновацій, трансформацією державного управління і побудовою цифрового уряду [55].

Водночас запровадження цифрових технологій не лише відкриває додаткові можливості для бізнесу, урядів і людей, але й породжує суттєві проблеми, виклики і ризики. Різні можливості доступу до цифрових технологій можуть вести до несправедливого розподілу благ, посилювати нерівність. Особливо це може стосуватися сільських жителів, людей з низьким рівнем освіти, з обмеженими можливостями [56; 57]. Широке використання цифрових технологій та автоматизація матимуть також своїм наслідком скорочення робочих місць, посилення нерівності, концентрацію багатства, формування девіантної поведінки суб'єктів [58]. Є дослідження, в яких великі дані розцінюються як загроза демократії і зброя масового знищення [59].

Сучасна суспільно-економічна динаміка може бути охарактеризована як дискретно-перманентна криза, в якій кризові явища, спонтанно виникаючи у локальному просторі, швидко розповсюджуються і стають глобальними. Дія дестабілізаційних чинників набуває вірусно-тригерного характеру. Саме таким чинником став коронавірус. Але він є лише

одним із проявів більш загального явища, яке можна назвати глобавірусом. Глобальність останнього проявляється не тільки в тому, що вірус охоплює всю планету, а і в тому, що він стає чинником природи, суспільства і свідомості (біологічний, комп'ютерний, психологічний віруси), проникаючи в кожну сферу і посилюючи дестабілізаційну дію.

Глобавірус в своїй основі є програмно-інформаційним блок-агентом, який, проникаючи у сприятливе для нього середовище, викликає порушення механізмів діяльності системи і може її зруйнувати. Це стосується як біологічного, так і комп'ютерного та інших видів вірусів (наприклад, віруса паніки). Вірус викликає порушення у функціонуванні системи, в яку він проникає, і навіть може її знищити. Він є тригером, «спусковим гачком» нестабільності. Суперечності, які існують в системі, в такому випадку не розв'язуються, а загострюються, приводять до кризи, виявляються у різних негативних наслідках.

Вірусно-тригерний характер нестабільності нерозривно пов'язаний з інформаційно-мережевою системою, де інформація, як головний ресурс і продукт системи, може миттєво змінювати свою просторову локалізацію, приводячи одночасно в дію реальні об'єкти в різних частинах фізичного простору. Якщо в індустріально-ринковій економіці відносини між людьми мали уречевлений характер, здійснювалися через втілення праці в товарах, то в інформаційно-мережевій системі вони скидають уречевлену форму і переходять у віртуальний простір, де і відбуваються акти купівлі-продажу, отримання зарплати і доходів, інвестування, банківські та інші операції. А в реальному фізичному просторі залишаються відносини людей до речей, які безпосередньо вже не виявляються одночасно як суспільні відносини.

Глобалізаційні процеси в такому випадку розвиваються переважно не через рух товарів, капіталу і робочої сили в

реальному фізичному просторі, а завдяки руху інформації у віртуальному просторі. Суперечність між глобалізацією і локалізацією, як основна колізія сучасної епохи, проявляється як суперечність між віртуальними і реальними формами руху благ. Якщо в індустріально-ринковій економіці для того, щоб працювати за кордоном, необхідно було поїхати в іншу країну, то в інформаційно-мережевій економіці, можна працювати в закордонній фірмі, створюючи для неї, наприклад, програмний продукт, не виходячи із своєї квартири.

Цифровізація одним із своїх наслідків має перенесення відносин між людьми у віртуальний простір і, таким чином, вступає у суперечність з існуючою системою соціально-економічних відносин, яка функціонує у реальному індустріально-ринковому просторі. Саме тому забезпечення комплексності цифрового і соціально-економічного розвитку (завдяки якому об'єктивні суперечності, що породжуються процесом трансформації індустріально-ринкової системи в інформаційно-мережеву, знаходять форми свого розв'язання і взаємодоповнення) є однією з ключових опор стабільної суспільної динаміки. Але таке забезпечення не досягається автоматично. Потрібні практичні цілеспрямовані дії суспільства, які спираються на розуміння суті та форм цього процесу.

Спираючись на з'ясовану раніше структуру суспільно-економічних відносин, можна узагальнити суперечності цифрового і соціально-економічного розвитку:

- між розвитком цифрових технологій і цифровими здібностями людини;
- між впливом цифрових технологій на продуктивність праці, зниженням вартості задоволення існуючих потреб і націленістю суб'єктів господарювання на збільшення прибутковості;

- між динамікою вартості, обумовленою застосуванням цифрових технологій, і ціноутворенням, суттєво залежним від загальної монетизації попиту;

- між діяльністю суб'єктів мікрорівня, націленою на якісні перетворення шляхом запровадження цифрових технологій як умови збільшення прибутковості, та макроекономічною політикою економічного зростання, що має в своїй основі зміну кількісних характеристик;

- між обумовленою цифровими технологіями просторово-часовою локалізацією видів діяльності та виробництв і відповідністю їй локалізації робочої сили, що знаходить втілення у загостренні проблеми зайнятості та безробіття;

- між обумовленою цифровізацією економіки динамікою заробітної плати робітників, залежною від умов зайнятості та виробництва, і динамікою доходів, необхідних для забезпечення достойного життя у суспільстві;

- між формальними інституційними умовами функціонування цифрової економіки і неформальним впливом на поведінку економічних суб'єктів реальних умов життєдіяльності, що породжує неадекватність та девіантність поведінки.

Ці суперечності об'єктивно обумовлені і будуть існувати у будь-якому випадку. Але форми руху і розв'язання їх можуть бути різними. Є два принципово різні шляхи руху суперечностей. Один веде до їх загострення, набуття антагоністичної форми, що завершується знищенням явища, яке має всередині цю суперечність. Наприклад, суперечність між рабами і рабовласниками закінчується знищенням рабовласницького устрою суспільства; суперечність між електроном і позитроном як протилежностями при їх зіткненні закінчується анігіляцією, в якій вони перетворюються в іншу форму матерії.

Інший шлях руху суперечностей полягає у знаходженні форм їх розв'язання. Суперечність тут одночасно здійснюєть-

ся і розв'язується. Наприклад, в геометрії еліпс є формою руху і розв'язання суперечності між одночасним наближенням і віддаленням від точки, яка є центром еліпсу. В економіці суперечність між споживчою і міною вартістю товару розв'язується шляхом виникнення опосередковуючої ланки – грошей, які в обміні представляють вартість на відміну від товару, який представляє споживчу вартість, хоч кожний із них має в собі свою протилежність. Товарно-грошовий обмін є формою руху і розв'язання суперечності між споживчою і міною вартістю товару.

Зважаючи на те, що суперечності між цифровими і соціально-економічними перетвореннями існують об'єктивно, необхідно знайти форми їх розв'язання, в яких би сторони суперечностей рухалися, взаємодоповнюючи одна одну. Одним із способів розв'язання суперечностей, в яких кожна із сторін є відносно самостійною і має внутрішню логіку розвитку, але також є складовою більш широкої цілісності, є забезпечення комплементарності взаємодії складових систем.

Відносини комплементарності цифрового і соціального розвитку змінюються разом з рухом їх протиріч. Найбільш глибоке трактування протиріччя як джерела розвитку дано Гегелем. Він показав, що сутність явища розкривається через протиріччя і з'ясував основні етапи його розгортання. Будь-який розвиток починається з тотожності, що включає в себе відмінність, яку Гегель називав абсолютною. Потім відмінність проходить в єдності з тотожністю свої власні ступені розвитку, перетворюючись на різність, на протилежність і повертається до тотожності протилежностей як розгорнутого протиріччя. Клітинкою суперечливого руху є: тотожність – відмінність – протиріччя. Протиріччя є процесуальною єдністю тотожності та відмінності. Ця клітинка, застосована як методологічний засіб пізнання до самої відмінності, дає

три ступені її розвитку: абсолютна відмінність – різність – протилежність. Гегель так описував рух по щаблях протиріччя: «Різність взагалі містить обидві свої сторони як моменти; в різності вони байдуже розпадаються; в протилежності, як такий, вони сторони відмінності, визначені лише одна через іншу, отже, лише моменти; але вони визначені також і в самих собі, байдужі одна до одної і виключають одна одну: вони самостійні рефлексивні визначення ...

Так як самостійне рефлексивне визначення виключає інше в тому ж відношенні, в якому воно містить це інше (і тому воно самостійно), то воно, володіючи самостійністю, виключає з себе свою власну самостійність, бо остання полягає в тому, щоб утримувати в собі своє інше визначення і єдино лише завдяки цьому не бути співвідношенням з чимось зовнішнім; але настільки ж безпосередньо ця самостійність полягає в тому, щоб бути самою собою і виключати з себе своє негативне визначення. Самостійне рефлексивне визначення є, таким чином, протиріччя» [13а, с.55]. Протиріччя розв'язується, йдучи в основу.

Протилежності є комплементарними за визначенням. Вони взаємовиключають і взаємодоповнюють одна одну. Взаємозалежність у формі взаємодоповнення виражає сутність комплементарності, яка може бути класифікована за різними підставами у залежності від того, які властивості об'єктів забезпечують їх комплементарність. За походженням можна розрізняти гетерогенну і органічну комплементарність. В гетерогенній комплементарності елементи, що доповнюють один одного є різнорідними. Наприклад, комплементарні товари (автомобіль і паливо для нього). Хоча автомобіль і паливо – це абсолютно різні речі, що мають різне походження, їх корисність може реалізуватися тільки через доповнення один одного. Без цього вони втрачають свою істотну властивість і корисність. Саме функції з'єднують

ці товари. Тому гетерогенна комплементарність є також функціональною.

У органічній комплементарності елементи, що доповнюють один одного, є однорідними і такими, що походять з єдиної основи. Прикладом тут може служити людина і суспільство. Людина не тотожна суспільству, але разом з тим вона може існувати тільки завдяки суспільству і в ньому. А суспільство – це не окрема людина, але без людини суспільство взагалі не існує. Людина і суспільство виникають з єдиної основи в суперечливому взаємозв'язку і взаємодоповненні. Але взаємодоповнення тут носить не тільки функціональний, але і структурний характер. Один елемент не тільки функціонально не реалізується без іншого, але і структурно не існує без нього. Тому органічна комплементарність є також структурною.

Розгляд розвитку комплементарності за ступенями розгортання протиріччя дозволяє виділити тотожну (дві сторони монети, споживча вартість і вартість товару та ін.), різнісну (товар і гроші, домогосподарство і фірма і т.ін.) і синтетичну (людина і суспільство, громадянин і держава і т.ін.). Синтетична комплементарність одночасно є і функціональною, і структурною, тобто структурно-функціональною [60].

Враховуючи викладене вище, можна стверджувати, що комплементарність цифрового і соціально-економічного розвитку носить органічний і синтетичний, а значить, і структурно-функціональний характер. Ці визначеності мають свої особливі прояви, які необхідно враховувати у вирішенні завдань забезпечення комплементарності розвитку. Наприклад, структурно-функціональні особливості цифрових засобів діяльності повинні бути органічно доповнені відповідною структурою здібностей, знань і функціональних навичок працівників, без чого цифрові засоби взагалі не будуть мати корисності. З іншого боку, працівники, які одержують циф-

рову кваліфікацію, повинні мати відповідну оплату праці, яка, в свою чергу, є моментом загального процесу товарно-грошового обігу. Це означає, що процеси цифровізації та освіти і підготовки фахівців повинні бути з самого початку скоординовані між собою та з іншими складовими суспільного розвитку, що в сучасних умовах не може забезпечити ні ринок сам по собі, ні держава без ринку і бізнесу. Тільки комплементарна діяльність держави, громадянського суспільства і бізнесу здатна вирішити такі складні завдання. Однією із форм забезпечення такої комплементарності є суспільно-державно-приватне партнерство.

В пошуку адекватних форм вирішення завдання забезпечення комплементарності цифрових і соціально-економічних перетворень необхідно спиратися на розуміння закономірностей розвитку цілісної соціально-економічної системи, а не її фрагментів. Цифровізація і відповідні соціально-економічні перетворення є складовими всеохоплюючого процесу переходу від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи господарювання. А індустріально-ринкова система приходить на зміну натурально-господарській. Однак, як показано, перехід від однієї системи до іншої не можна розуміти як просту їх заміну. «Попередня форма зв'язків не зникає, а перестає бути пануючою і перетворюється в елемент реалізації більш складної форми. Так, натурально-господарські відносини між людьми з приводу привласнення і використання продуктів праці в процесі формування індустріально-ринкової економіки не зникають, а опосередковуються товарно-грошовими зв'язками. У наступному переході від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи господарювання товарно-грошові відносини не зникають, а ідеалізуються, переходять у віртуальний простір» [61].

В умовах України необхідно також врахувати суперечності, які витікають із особливостей історично пройденого

шляху і поєднання інверсійного типу ринкової трансформації із глобалізаційними процесами, внаслідок чого Україна, не вибудувавши внутрішнього ринку, пристосувалася в якості сировинного придатку до різних фрагментів зовнішнього ринку. Це привело до деформацій структури всієї економіки і до поглиблення циклічно-кризової динаміки. Пошуки виходу із такої ситуації не можуть спиратися на класичні ринкові рекомендації.

З урахуванням сказаного вище необхідно скоригувати вимоги до способу мислення у пошуку відповідей на поставлені проблеми. Очевидно, що знайти відповіді, спираючись лише на ринкове мислення, якому в основному і навчають у сучасних економічних заклад вищої освіти, неможливо, тому що реальність далеко виходить за ринкові відносини. Неринкові підходи повинні бути застосовані разом з ринковими у порядку, який диктує нова реальність.

Не можна знайти форму розв'язання однієї суперечності безвідносно до іншої, бо в такому разі вирішення однієї проблеми породжує інші, можливо, навіть більш руйнівні. Тому необхідно у кожному блоці відносин виділити головну, серцевинну, найбільш суттєву суперечність, яка лежить в основі інших. Одночасно цей блок відносин може бути лише складовим елементом більш широкої цілісності з притаманною їй основною суперечністю. Знаходження форми руху та розв'язання системи субординованих суперечностей створює можливість адекватного підходу до складного явища і забезпечує комплементарність, взаємодоповнення усіх складових вирішення комплексного завдання.

Раніше було з'ясовано, що найбільш загальною суперечністю сучасності є суперечність між між глобалізацією, яка розвивається через інформаційно-мережеві та фінансові технології, і просторовою локалізацією матеріальних та трудових ресурсів, які не можуть рухатися зі швидкістю інфор-

мації та фінансових потоків. Ця суперечність більш конкретно реалізується у суперечності між індустріально-ринковою та інформаційно-мережевою системами господарювання, яка, у свою чергу, проявляється, перш за все, як суперечність між цифровим і соціально-економічним розвитком. Остання має більш конкретний прояв у суперечності між зростанням продуктивності праці та прибутковості діяльності суб'єктів господарювання, які впроваджують цифрові технології на мікрорівні, з одного боку, та зниженням економічної ефективності та зростанням безробіття на макрорівні, з іншого боку. Цю суперечність важко виявити статистично, тому що «нові явища в економіці не завжди своєчасно отримують статистичне відображення і кількісну визначеність, що сильно впливає на зміст продуктивності та її вимір як в окремих галузях і сферах, так і в національній економіці. Зростаюче число змінних, що впливають на продуктивність, зумовлює зигзаги і її траєкторії» [62]. Ця проблематика активно досліджується фахівцями [63; 64; 65; 66; 67].

Загальна логіка цього процесу така, що впровадження цифрових технологій веде до появи нових продуктів, які не мають аналогів в минулому, до зниження витрат на задоволення існуючих потреб, що, з одного боку, не може знайти адекватного відображення у показнику ВВП, з іншого, – веде до зниження темпів його зростання. Саме ці обставини пояснюють те, що «очікуваний темп приросту продуктивності за рахунок повсюдного впровадження цифрових технологій виявився майже у всіх країнах недостатнім, хоча цифрові галузі демонструють стійке високе зростання» [62].

В цілому цифровізація закономірно буде скорочувати зайнятість більш високими темпами порівняно із створенням нових робочих місць, що виявиться у зростанні безробіття. Це неодмінно підштовхуватиме суспільство до перерозподілу пропорцій між робочим, неробочим і вільним часом. Це за-

гальноісторична тенденція. Наприкінці XVIII століття, наприклад, в Англії робочий день тривав 10-16 годин, і тільки на початку XX століття в багатьох країнах в результаті боротьби робочого класу за свої права почався масовий перехід на 8-годинний робочий день [68]. Зараз здебільшого існує 40-годинний робочий тиждень з двома вихідними, а експерти Міжнародної організації праці рекомендують перехід на 4-денний робочий тиждень [69]. Але такий перехід не є простим перерозподілом часу, він повинен супроводжуватися суттєвими змінами у змісті вільного часу як часу розвитку людини. А це можливо лише за умов вирішення базових проблем життєдіяльності людини, які, на жаль, в Україні ще не вирішено, що є підставою для загострення суперечностей.

Загострення суперечностей приводить до нестабільності, яка «виникає із різношвидкісної та різномасштабної динаміки складових соціально-економічного розвитку (товари мають одну швидкість переміщення, робоча сила – іншу, гроші і капітали можуть змінювати свою просторову локалізацію миттєво)» [44, с.14]. Тому ключовою опорою соціально-економічної стабільності є забезпечення комплексності розвитку всіх її складових. В умовах де-стабілізаційного впливу глобалізації на слабкі відкриті економіки вирішити таке завдання можливо тільки спираючись на адекватні ситуації господарські механізми, які поєднують ринкові та неринкові методи організації економічної діяльності.

Суперечності повинні розв'язуватися комплексно, але в певній субординації. Наприклад, однією з першочергових проблем в Україні є забезпечення умов для раціонального харчування населення, бо без вирішення цієї проблеми не може бути мови про ефективну роботу, високу якість життя тощо. В Україні є матеріальні та трудові ресурси для того, щоб забезпечити населення необхідною кількістю продуктів

харчування належної якості. Але ця проблема не вирішується з огляду на те, що: 1) у значної частини населення немає грошей для цього, 2) виробники не мають відповідного внутрішнього попиту на свою продукцію, 3) існуючі ринкові механізми мобілізації і використання фінансових ресурсів не дозволяють направляти їх на розвиток реальної економіки (банки мають надлишкову ліквідність, але не кредитують в необхідній мірі реальний сектор, бо там немає достатньої кількості надійних позичальників, а позичальники не можуть бути надійними і вести бізнес при відсоткових ставках за кредит, які перевищують нормальний рівень прибутковості).

В таких умовах необхідною є зміна самої парадигми економічного мислення. Воно повинно бути не абстрактно-ринковим, а симультанним, включати в себе розуміння як ринкових, так і неринкових, реципронних, натурально-господарських та інших зв'язків у їх внутрішній взаємозалежності. Це зразу дає можливість інакше будувати грошово-кредитну (неадекватність сучасних механізмів грошово-кредитної політики є доведеною [51, С.115–125; 52], фіскальну, економічну політику. Такий підхід забезпечує комплексність розв'язання існуючих суперечностей і зумовлює необхідність:

- виходити з оцінки реальних потреб (не попиту) населення, суб'єктів господарювання і держави, з одного боку, матеріальних і трудових ресурсів, з іншого боку;
- забезпечити відповідну монетизацію цих потреб (формування попиту) і руху ресурсів для їх задоволення (формування пропозиції), що передбачає зміну парадигми і механізмів грошово-кредитної і фіскальної політики;
- бути націленими на вирішення трьох пріоритетних завдань:

1) вирішення базових проблем відтворення життєдіяльності людей (харчування, житло, здоров'я);

- 2) розвиток інфраструктури (дороги, транспорт, зв'язок);
- 3) створення умов для інноваційного розвитку (освіта, наука, інновації) [43, с.37].

Забезпечення комплементарності у розв'язанні суперечностей передбачає також вирішення базових проблем на сучасному техніко-технологічному рівні, використання цифрових технологій, капіталізацію і соціалізацію новітніх наукових досягнень. Наприклад, забезпечення житлом здійснюється на основі застосування передових технологій, будівництва розумних будинків, врахування екологічних вимог, потреб соціальної згуртованості, зростання ролі вільного часу, як часу розвитку людини тощо. Це збільшує ціну виробництва, але і монетизація потреб здійснюється з урахуванням цих вимог. Те ж саме стосується забезпечення продуктами харчування та вирішення інших завдань. Суттєвою вимогою є використання внутрішніх ресурсів, продукції національних виробників. Імпорт здійснюється в основному для задоволення потреб налагодження власного виробництва.

Ще однією важливою умовою забезпечення комплементарності цифрового і соціально-економічного розвитку є комплементарне вирішення трьох завдань: 1) усвідомлення власних інтересів України як особливого соціоекономічного утворення з урахуванням його історично пройденого шляху і підлаштування господарських процесів під їх реалізацію, що можна назвати інтровертністю, 2) створення механізмів інноваційного розвитку і 3) включення у світогосподарські зв'язки не для входження в міжнародні структури як самоцілі, а з метою використання цих зв'язків для вирішення внутрішніх завдань забезпечення стійкого розвитку, підвищення добробуту і якості життя громадян [70].

Таким чином, основу комплементарного підходу до розв'язання суперечностей цифрового і соціально-економічного розвитку [45, с.11] в умовах глобальної нестабільності

складає: 1) розуміння суті та форм суперечливого взаємозв'язку цифрового і суспільного розвитку; 2) врахування вірусно-тригерного характеру сучасних проявів нестабільності; 3) спрямованість на приведення усіх складових соціально-економічної політики у відповідність до нових реалій; 4) з'ясування реальних натурально-господарських потреб і ресурсів, 5) налаштування грошово-кредитних і фінансових механізмів на монетизацію реальних потреб і перетворення їх у ринковий попит та забезпечення каналів з'єднання цього попиту з використанням ресурсів (формування пропозиції), 6) спрямування управління економікою не на підлаштування під існуючий, спотворений попередньою траєкторією деструктивного розвитку, сукупний попит, а на його формування та задоволення у відповідності до раціональних реальних суспільних потреб; 7) поєднання принципів інтровертності (усвідомлення власних інтересів України як суверенної держави і спрямованість на їх реалізацію), інклюзивності (включеності громадян у суспільний розвиток, а держави у глобальний простір для реалізації власних інтересів), інноваційності (вирішення всіх поставлених завдань на основі застосування сучасних технологій).

Такий підхід дає можливість, не відмовляючись від ринкових принципів, скорегувати господарський механізм у напрямку врахування конкретно-історичних умов функціонування і розвитку української економіки. Він визначає загальну спрямованість переформатування економічної політики. Щодо кількісних пропорцій необхідно орієнтуватися на дотримання законів архітекtonіки [11, С.38-48], що дає можливість уникати формування диспропорцій і забезпечувати стабільний розвиток.

Література:

1. Цифровые технологии настоящего и будущего - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.aviaplanorama.ru/wp-content/uploads/2018/08/04.pdf>
2. Нестабильность климатической системы Земли - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://m.mywebs.su/blog/riddles/34746/>
3. Диссоциативное расстройство идентичности – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Диссоциативное расстройство идентичности](https://ru.wikipedia.org/wiki/Диссоциативное_расстройство_идентичности)
4. Как разные альтер-эго могут обладать разными умениями - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://newtonew.com/science/kak-raznye-alter-ego-mogut-obladat-raznymi-umeniyami>
5. Joseph Goldberg, MD. Dissociative Identity Disorder (Multiple Personality Disorder). WebMD Medical Reference. WebMD (May 31, 2014).
6. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал. – М.: Прогресс, 1993. – 488 с.
7. Samuelson P.A. The Stability of Equilibrium: Comparative Statics and Dynamics. – Harvard University Press, 1961. – 375 p.
8. Chiang Alpha C. Fundamental methods of mathematic economics. – McGraw-Hill Book Company, 2000. - 784 p.
9. Н.Кондратьев: понятия экономической динамики и конъюнктуры – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://studme.org/1414111312160/politekonomiya/kondratev_ponyatiya_ekonomicheskoy_dinamiki_konyunktury
10. Теория общественного развития: Й. Шумпетер – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lib.sale/uchebnik-politicheskaya-ekonomiya/teoriya-obschestvennogo-razvitiya-51076.html>
11. Гриценко А.А. Архітектура економічної безпеки. – НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України. – К., 2017, с. 38-39.
12. Таумачення терміну «стабільність» – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C&from=xx&to=ru&did=&stype=>
13. Гегель Г. Наука логики. Т. 1. Учение о бытии. – М.: Мысль, 1971.
- 13а. Гегель Г. Наука логики. Т. 2. Учение о сущности. – М.: Мысль, 1971.
14. Показатели экономического роста и развития – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://banauka.ru/1798.html>

15. «Индексы и индикаторы человеческого развития: Обновленные статистические данные 2018». Опубликовано для Программы развития Организации Объединенных Наций (ПРООН), с.4.

16. Индекс инклюзивного развития Украины – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://biz.censor.net.ua/columns/3051027/index_inklyuzivnogo_razvitiya_ukrainy

17. Рейтинг стран мира по урону социального прогресса – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info>

18. Катарасов В. Ю. О проценте ссудном, подсудном, безрассудном. Том 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://coollib.com/b/291965/read>

19. Ernst Ulrich von Weizsäcker, Anders Wijkman Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet A Report to the Club of Rome [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Weizsacker_Wijkman_2018_Come%20on.pdf;

20. Mapping Global Capital Markets Fourth. Annual Report. January 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.mckinsey.com/mgi/publications/Mapping_Global/index.asp.

21. Гриценко А.А. Институциональная политическая экономия: предмет, методология, содержание. LAP LAMBERT Academic Publishing.-Saarbrücken / Deutschland.-С. 410-411.

22. Гриценко А.А., Корнівська В.О. Гроші як засіб диференціації та інтеграції фінансово-економічного простору: теоретичні підґрунтя та досвід ЄС // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Матеріали V Міжнародних філософських читань (28-29 травня 2012 року, Ірпінь). – Львів, 2012. – С. 14-23.

23. Онучин С.В. Факторы нестабильности в экономике // Вопросы экономической теории. Макроэкономика. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-nestabilnosti-v-ekonomike/viewer> ;

24. Тхоригов Б.А., Слинков А.М., Усманов Д.И., Семибратский М.В., Безнос Д.С. Технологии менеджмента в условиях экономической нестабильности социальной среды. – М.: Библио-Глобус, 2016. – 192 с.;

25. Савельева О.В. Традиционные и новые факторы нестабильности на рынке продовольствия // Международная экономика. – 2011. – № 11. – С. 64–76.

26. Кризис, не похожий ни на какой другой, неопределенные перспективы восстановления // «Перспективы развития мировой экономики

ки». Международный валютный фонд.

URL://<https://www.imf.org/ru/Publications/WEO/Issues/2020/06/24/WEOUpdateJune2020#top>;

27. Гринин Л. Е., Коротаяев А. В. Глобальный кризис в ретроспективе. Краткая история подъемов и кризисов. От Ликурга до Алана Гринспена. — 1-е изд. — М.: Либроком, 2010. — 336 с. ;

28. Гринспен А. Эпоха потрясений. Проблемы и перспективы мировой финансовой системы. М.: Альпина Бизнес Букс. 2009. С. 441—442;

29. Гринин Л. Е. Об истории экономических кризисов // Глобальный кризис как кризис перепроизводства денег. Философия и общество. № 1, 2009, С. 5;

30. Read, Colin. Global Financial Meltdown: How We Can Avoid the Next Economic Crisis (англ.). — New York: Palgrave Macmillan, 2009;

31. Rosenberg, Jerry M. The Concise Encyclopedia of The Great Recession 2007–2012 — 2nd. — Scarecrow Press, 2012;

32. Paulson, Hank. On the Brink: Inside the Race to Stop the Collapse of the Global Financial System. — London: Headline, 2010;

33. Stein, Howard. The Neoliberal Policy Paradigm and the Great Recession // Panoeconomicus: journal. — 2012. — 25 July (vol. 59, no. 4). — P. 421—440.

34. Геєць В.М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку.- НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». К.: Академперіодика, 2020. – 456 с.

35. Цифровые дивиденды. World Bank. Обзор и оглавление Доклада о мировом развитии «Цифровые дивиденды».URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/224721467988878739/pdf/102724-WDR-WDR2016Overview-RUSSIANWebRes-Box-394840B-OUO-9.pdf>;

36. Устюжанина Е. В., Сигарев А. В., Шеин Р. А. Цифровая революция и фундаментальные изменения в экономических отношениях // Вестник Челябинского государственного университета. – 2017. – № 10 (406). Экономические науки. Вып. 58. С. 15–25;

37. Устюжанина Е.В., Сигарев А.В., Шеин Р.А. Цифровая экономика как новая парадигма экономического развития // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2017. – Т. 13, № 10. – С. 1788 – 1804;

38. Дементьев В. Е., Устюжанина Е. В., Евсюков С. Г. Цифровая трансформация цепочек создания ценности: «улыбка» может оказаться «хмурой» // Журнал институциональных исследований. Том 10, № 4. – 2018. – С.58–78;

39. Прасолов В.И. Цифровая экономика как ответ на вызовы XXI века// Экономика и общество. 2017. № 2. С. 44–52. URL: <http://scipress.ru/economy/articles/tsifrovaya-ekonomika-kak-otvetna-vyzovy-khkhhi-veka.html>;
40. Савина Т.Н. Цифровая экономика как новая парадигма развития: вызовы, возможности и перспективы // Финансы и кредит. — 2018. — Т. 24, № 3. — С. 579–590;
41. Chakpitak N., Maneejuk P., Chanaim S., Sriboonchitta S. Thailand in the Era of Digital Economy: How Does Digital Technology Promote Economic Growth? Studies in Computational Intelligence, 2018, no. 753, pp. 350–362.;
42. Martin-Shields C.P., Bodanac N. Peacekeeping's Digital Economy: The Role of Communication Technologies in Post-Conflict Economic Growth. International Peacekeeping, 2017, 26 p. URL: <https://doi.org/10.1080/13533312.2017.1408413>
43. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України / за ред. чл.-кор. НАН України Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – К.; 2015. – С.13.
44. Гриценко А.А. Грошово-фінансові чинники нестабільності сучасної соціально-економічної динаміки // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: збірник наукових праць. – Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2019. – 309 с. – С. 7–17.
45. Гриценко А.А. Комплементарність цифрових та соціально-економічних перетворень як чинник стабільності суспільного розвитку // Стратегія розвитку України: наук. журн. – К.: НАУ, 2020. – №1. – С.4.
46. Гадельшина А.И. Формационный подход как методология анализа социального развития // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 5;
47. Ипполитов Г. М. Формационный подход к познанию истории: исчерпан ли его потенциал? URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/formatsionnyy-podhod-k-poznaniyu-istorii-ischerpan-li-ego-potentsial/viewer> ;
48. Гадельшина А.И. Формационный подход как методология анализа социального развития // Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 5; Цивилизационный и формационный подходы URL: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/civilizacionnyy-podhod.html>

49. Келле В.Ж. Цивилизационный подход и проблемы формирования теории исторического процесса // Вопросы социальной теории. - 2008. Т. II. Вып. 1(2); Тойнби А. Дж. Постигание истории. М.: Айрис-Пресс, 2010.- 640 с.;
50. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
51. Turner A. Between debt and the devil. Money, credit and fixing global finance. – Princeton.University Press Princeton and Oxford, 2016;
52. Унковська Т. Нова ера монетарної політики: глобальні виклики та зміна парадигми // Посилення значимості монетарної політики в країнах Центральної і Східної Європи у посткризовий період і рекомендації для України / Наук. ред. В.Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2019. – С. 115–125.
53. Greenfield A. Radical Technologies // The Design of Everyday Life. – London-New York: VERSO, 2017.
54. Digital development: Opportunities and challenges. URL: https://unctad.org/meetings/en/SessionalDocuments/tdb66_d5_en.pdf
55. Акаткин Ю.М., Ясиновская Е.Д. Цифровая трансформация государственного управления: Датацентричность и семантическая интероперабельность. – М.: ЛЕНАНД, 2019. – 724 с.;
56. Information Economy Report 2017: Digitalization, Trade and Development. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ier2017_en.pdf ;
57. Technology and Innovation Report 2018: Harnessing Frontier Technologies for Sustainable Development. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tir2018_en.pdf
58. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України / за ред. чл.-кор. НАН України Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України». – К.; 2015. – С. 37.
59. О'Ніл К. BIG DATA. Зброя математичного знищення. Як великі дані збільшують нерівність і загрожують демократії / Кейт О'Ніл; пер. З англ. О.Калініної. – Київ: Форс Україна, 2020. – 336 с.
60. Гриценко А.А. Комплементарность экономического и социального развития // Стратегія соціально-економічного розвитку. В 2-х т. – Т. 1. – К., 2014. – С. 9–11.
61. Гриценко А.А. Цифровий розвиток: структура, капіталізація та соціалізація // Економічна теорія. – 2018. – № 4. – С.6–7.

62. Пороховский А.А. Цифровизация и производительность труда // США & Канада: экономика, политика, культура. – 2019. – №49 (8). – С. 18.
63. Barefoot K. et al. 2018. Defining Measuring the Digital Economy. U.S. BEA Working Paper, Varch 15. – 18 p.;
64. Barefoot K. Curtis D., William A., Nicholson R., Omohundro R. 2019. Research Spotlight Measuring the Digital Economy. May. Survey of Current Busintss. Vol. 99. № 5. – 13 p.;
65. Byrne D., Corrado C., Sichel D.E. 2018. The Rise of Cloud Computing: Minding Your P'S, Q'S and K'S. NBER Working Paper 25188. - 48 p.;
66. Kelly B., Paponikolaou D., Seru A., Taddy M. 2018. Measuring Technological Innovation over the Long Run. NBER, Working Paper 25188.– 79 p.;
67. Vectors of Digital Transformation. January 2019. OECD Digital Economy Papers. № 273. – 38 p.
68. Как появился восьмичасовой рабочий день. URL: <http://svagor.com/kak-poyavilsya-vosmichasovoj-rabochij-den>
69. В ООН выступили за перехід на чотириденний робочий тиждень. URL: [https://dt.ua/WORLD/v-oon-vistupili-za-perehid-na-chotiridenniy-robochiy-tizhden-153012 .html](https://dt.ua/WORLD/v-oon-vistupili-za-perehid-na-chotiridenniy-robochiy-tizhden-153012.html)
70. Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість: монографічний збірник / за ред. акад. НАН України Гейця В.М., чл.-кор. НАН України Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2016. – С. 24. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>

Оскольський В.В.,
академік АЕН України, професор,
Президент Співки економістів України

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У сучасному світі всі явища набувають глобального виміру. Глобалізація стала всезагальною тенденцією, що не оминула жодну країну і жодний прояв соціального буття. Сам термін «глобалізація» був введений в науковий обіг економістами в рамках досліджень «злиття ринків окремих продуктів, що виробляються крупними багатонаціональними корпораціями», тобто по суті міжнародних товарних ринків [1], проте на сьогодні багатовимірність цього терміну робить його об'єктом міждисциплінарного дослідження багатьох наук. З часом глобалізація стає все більш складною та різноплановою силою, що має як позитивні, так і негативні наслідки, при цьому її майбутнє залишається невизначеним [2].

У глобальних процесах беруть участь не лише національні економіки, а й суспільства в цілому, тому соціальні аспекти глобалізації заслуговують не менше уваги, ніж економічні. Щорічний DHL Global Connectedness Index оцінює рівень пов'язаності країн світу за чотирма показниками: міжнародна торгівля, зарубіжні інвестиції, транскордонні інформаційні потоки та міжнародні міграції [3]. Кожен з цих чотирьох параметрів має власну динаміку у певному взаємозв'язку її проявів, що супроводжується змінами в усіх сферах життя суспільства, включаючи правові, організаційні, культурні аспекти та, у глобальному сенсі, аспект світосприйняття. Нині людина бачить весь світ як цілісність, і це змінює її мислення та накладає на неї особливу відповідальність.

Сам процес об'єднання людства має давню історію. Деякі вчені вважають, що глобалізаційні процеси почалися у кінці XX століття, інші пов'язують їх становлення з промисловою революцією XVIII–XIX століть або з епохою Великих географічних відкриттів XV–XVI століть [4]. Проте очевидно, що глобалізаційні тенденції в сучасному світі, якщо розглядати їх як явище системного характеру, продовжують посилюватися, незважаючи на зростаючий супротив різних антиглобалізаційних рухів і організацій.

Глобалізацію як комплексне явище у її економічному вимірі розглядають в об'єктивному та суб'єктивному аспектах (наприклад, Д. Белл, В. Іноземцев, А. Неклеса, Дж. Стігліц), перший з яких подає її як закономірний рух до єдиної світової економічної цілісності і перехід на якісно нову, більш високу стадію інтернаціоналізації економічних відносин, а другий – тлумачить її як ідеологічну стратегію, що відображається у певній економічній політиці ліберального ринку, яка проводиться провідними країнами і їх інститутами (світовими фінансовими центрами, найбільшими транснаціональними корпораціями і банками) у власних інтересах та має наслідком організацію певних регіональних угруповань держав, які, незалежно від своєї територіальної локалізації, поділяють таку політику [5, с. 252]. В цілому глобалізація є масштабним, але некерованим процесом. На думку дослідника процесів глобалізації Й. Зонінзайна [6, с. 39], глобалізація – це некерований процес, що не припиняється, який став результатом дії гегемоністської економічної політики і глобальних політичних структур, що склалися за останні десятиріччя минулого століття. Водночас, він стверджує, що саме глобальне громадянське суспільство стає одним із ключових елементів, які є джерелом інформації для будь-яких теоретичних рамок таких політичних підходів, які є альтернативою як глобалізації, що керується ринковими

пріоритетами, так і стихійній глобалізації. Інший дослідник Е. Гелнер [7, с. 174] стверджує, що будь-який проект глобального громадянського суспільства має бути частиною соціальної бази світового уряду, механізми утворення якого поки що перебувають в зародковому стані. Проте безперечно, що рушійною силою глобалізації є не лише політична воля можновладців та інтереси транснаціональних корпорацій, але й природний потяг людства до інтеграції та спілкування (до «зустрічі з собою іншим»).

Глобалізаційний рух породжує особливі потреби, зокрема створення світогосподарської системи з єдиною виробничою структурою і єдиним світовим фінансово-товарним ринком та з відповідною уніфікацією нормативно-правового і соціально-політичного простору і з координацією транснаціональним капіталом економічних стратегій світового рівня [8, с. 15]. При цьому технологічним найважливішим стимулом для розвитку глобалізації є поява глобальної мережі Інтернет і відповідна революція в інформаційно-комунікаційній сфері. Загалом, обговорення глобалізаційних процесів триває вже біля тридцяти років [9, с. 4] та потребує подальшого розвитку, особливо в контексті позитивних та негативних аспектів глобалізації та її впливу на динаміку світових економічних циклів.

Нещодавні дослідження доводять, що в умовах глобалізації відбувається значна модифікація механізмів циклічного розвитку економіки, в тому числі механізмів визрівання та протікання економічних криз [10, с. 22]. Системна світова криза 2020 року, одним з найбільш руйнівних, але не єдиним проявом якої стала пандемія коронавірусу, поставила під питання всі фундаментальні парадигми глобального світу, які нещодавно здавалися безальтернативними. Скрутна ситуація, що зачепила сфери економіки, політики, медицини, діяльності держави та соціальних інститутів, вимагає детальної

ревізії ціннісних, цивілізаційних основ та тенденцій глобального людства.

Сучасний період розвитку світової економіки поглиблює наше уявлення про економіку в цілому як нелінійний циклічний процес, в якому окремі тенденції світового порядку можуть зазнати кардинальних перетворень. Ще у 2008 році П. Кругман стверджував, що сучасний соціально-економічний розвиток характеризується високою волатильністю, прискореною динамікою протікання різноспрямованих процесів в економіці та суспільстві, при цьому ризики функціонування самої системи зростають. Приводом для ескалації кризи можуть стати будь-які, навіть незначні події та помилки в державному регулюванні [11]. Нині світова економіка переживає глобальну системну кризу, яку більшість дослідників вважає кризою трансформаційною, процесом системного оновлення, переходу до якісно нового світового господарства [10, с. 31]. В умовах такого переходу розвиток світової економіки характеризується постійно підвищеним рівнем нестабільності та зниженням передбачуваності майбутнього, що супроводжується ускладненням організації світового господарства та посиленою дією неекономічних факторів.

Ще у 2009–2010 роках було проведене міжнародне дослідження «Моделі посткризового розвитку: глобальна війна або новий консенсус», у якому взяли участь 247 експертів з 53 країн світу, і вони дійшли висновку, що сучасний світ вступив у фазу системного переходу, в якій нестабільність стає незмінною рисою розвитку, де будуть присутні як періоди прискорення корінних системних змін і руйнація старих структур, так і етапи більш-менш врівноваженого еволюційного розвитку [10]. При цьому серед багатьох причин переходу економічної системи до стану нестабільності виділяються різкі політичні зрушення, занепад основних галузей національної економіки, хибна фінансова політика держави,

міжнародний або громадянський військовий конфлікт тощо [12, с. 100].

Світові кризові явища не минули і Україну з її постплановою ринковою економікою, в якій вже давно склалися особливі форми нестабільності, пов'язані з недосконалістю інституційного середовища. Існують всі ознаки того, що українська політико-економічна система перебуває у стані перманентної кризи, ознаками якої є порушення порядку розгортання політичних та економічних циклів та руйнування загальної інституційної впорядкованості, що призводить до низки взаємопов'язаних, але неочікуваних для суспільства катастроф [13, с. 70]. В умовах економічної нестабільності відбуваються суттєві зрушення в структурі суспільного життя – зникають або значно перебудовуються з метою адаптації до нових умов ключові інститути, а основною рисою господарських процесів стає відсутність автоматичної системної взаємодії між різними інститутами. Суттєвими ознаками нестабільності вважаються відсутність взаємопов'язаної національної системи інститутів, орієнтація держави та бізнесу на короткострокові цілі, відсутність єдиного центру прийняття рішень, різноспрямованість інтересів різних груп тощо [12, с. 99–100].

За цих умов забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку набуває ваги однієї з найважливіших проблем. Його сутність у вузькоекономічному вимірі визначають як максимізацію економічних та соціальних вигод від процесу розвитку системи національного господарства за умови захисту навколишнього середовища та забезпечення відновлення природних ресурсів. При цьому такий розвиток повинен супроводжуватися відповідними структурними змінами в соціальній сфері [8, с. 7]. Особлива роль в ньому покладається на державу, яка в умовах значної нестабільності міжнародного середовища повинна піклуватися про знижен-

ня рівня залежності національного господарства від зовнішніх дестабілізуючих факторів, що складно, враховуючи інтенсифікацію процесу глобалізації. Очевидною є необхідність державного втручання в ринкові механізми функціонування національної економіки з метою запровадження нових високоефективних технологій та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів. Крім того, держава повинна брати активну участь у системі міжнародних фінансово-економічних відносин та міжнародній системі руху капіталу [8, с. 4].

При цьому важлива роль належить базовим неекономічним факторам розвитку національної соціально-економічної системи в умовах нестабільності, зокрема таким, як прагнення людей до виживання та здатність суспільства до самоорганізації [12, с. 101]. Однак, як переконливо свідчать наслідки впливу нинішньої пандемії на різні сфери суспільного життя, потенціалу всіх цих факторів може виявитися недостатньо для подолання системних кризових явищ.

Пандемія COVID-19 виникла на тлі економічної кризи і сама стала фактором підсилення цієї кризи. Вона завдала руйнівного удару по економіці і сфері праці в Україні та світі, зумовивши потрійні наслідки для економічного зростання – шок пропозиції, шок попиту та шок міжнародної торгівлі [14, с. 16]. Ще в листопаді 2019 року експерти констатували, що світова економіка знаходиться на порозі рецесії, яка в кращому випадку повторить катастрофічний сценарій 2008–2010 років. Проте реальність виявилася навіть гіршою за прогнози песимістів, що пов'язується з поглибленням кризи неоліберальної моделі капіталізму, яка спостерігається у багатьох сферах – падіння попиту через низький рівень доходів населення, деградація науки, охорони здоров'я та освіти внаслідок їх «оптимізації» за сумнівними критеріями, заміна місцевого виробництва дешевими імпортними товарами та

надмірне зростання міжнародних комунікацій, деградація політичної культури через концентрацію влади в руках олігархів тощо. Ці процеси разом створили своєрідний негативний мультиплікатор кризи [15, с. 233].

Особливо яскраво внутрішні суперечності неоліберальної моделі виявилися в галузі медицини. Неоліберальна концепція економічного розвитку уявляє медицину як одну з галузей сфери послуг, що орієнтована на поточний попит, тобто поки люди не хворіють, то недоцільно утримувати «про запас» ліжко-місця в лікарнях, «зайвий» медичний персонал і навчати лікарів, адже ринкова оптимізація охорони здоров'я вимагає скорочення витрат, звільнення лікарів тощо. Водночас, комерційна медицина, працюючи на потреби платоспроможного населення, виявилась вузькоспеціалізованою і нездатною для швидкого розгортання в кризовій ситуації. Як наслідок, державна соціальна медицина втратила свій потенціал реагування на кризові ситуації. Чим більш ринковою є економіка, тим менш вона готова до викликів, що породжені війнами, епідеміями, стихійними лихами, а також різкими технологічними змінами. Відповідно, масштабні суспільні потреби стають індикаторами «провалів ринку» (за термінологією Й. Шумпетера). Коронавірус спричинив глобальну кризу тому, що йому передували всесвітні ліберальні реформи, що скоротили суспільний сектор і соціальну державу, обмежили та зруйнували позаринкові інститути [15, с. 220].

Таким чином, основним уроком останніх тридцяти років має стати розуміння, що самі по собі ринкові механізми не можуть бути універсальним рішенням економічних та політичних проблем ані на рівні держав як частини глобальної системи, ані на рівні такої системи в цілому. Ринкові механізми повинні доповнюватися усвідомленням національними елітами своєї соціальної відповідальності і продумани-

ми стратегіями балансування завдань економічного зростання і збереження соціальної справедливості [9, с. 56].

Очевидно, що пандемія коронавірусу сприяла розгортанню світової нестабільності та активізації тіньових управлінських структур, які отримали широкі можливості для таємних перемовин і тиску на населення. На думку деяких експертів, наприклад, С. Сарана – президента фонду Observer Research Foundation, багатосторонні міждержавні інститути – G20, G7, БРІКС, ОБСЄ та інші, можуть стати майданчиками для координації дій ключових глобальних учасників, які можуть виробити нову елітарну форму «закритої» глобалізації, заснованої на політичній і економічній самостійності, залишивши інші країни «поза грою» [16]. Цей процес навіть вбачається неминучим і його прискорення забезпечуватиме цифровізація світової економіки і застосування відповідних технологічних інструментів інформаційних комунікацій. Загалом, ефективним способом захисту від глобальної нестабільності деякі вчені вважають створення регіональних інтеграційних систем на основі спільних соціальних, економічних і політичних інтересів згідно з міжнародною моделлю, що забезпечуватиме реалізацію національних інтересів кожної держави-члена інтеграційного утворення з одночасним вирішенням глобальних проблем [8, с. 65].

Разом з тим, хоча кризи в житті суспільства несуть з собою руйнацію, вони виконують і функцію оновлення, як в живій природі. Будь-яка система, якою є і живий організм, і біоценоз, і соціальна система, несе в собі потяг до самозбереження і адаптації до нових умов, підтримуючи внутрішню рівновагу між порядком та хаосом. Відомий вчений І. Пригожин сформулював фундаментальний принцип синергетики, який полягає в тому, що порядок і хаос виникають і існують одночасно, і один несе в собі інший. В цілому вони утворюють єдність, основу світу [17].

Аналогічний закон діє і в суспільстві. Як зазначає В. Лагутін, «суспільна стабільність ґрунтується на сукупності нестійких рівноваг між системоутворювальними і системо-руйнівними процесами. Звідси випливає важливість таких категорій (це споріднені, або парні, категорії), між якими встановлюється органічний взаємозв'язок, як «стабільність (нестабільність) – рівновага (нерівновага)» [18, с. 6–7].

Так само й інші автори наголошують на тому, що суспільні системи за своєю природою ніколи не бувають абсолютно стабільними або абсолютно нестабільними, бо це призводить до розпаду системи. Відносна стабільність системи – це тимчасовий, але єдино можливий стан системи, який встановлюється, якщо внутрішні антагоністичні суперечності системи вдалося подолати, не втративши при цьому життєстійкості самої системи. Постійний кругообіг відносної стабільності та відносної нестабільності характеризує всі соціально-економічні цикли [13, с. 65]. Про поєднання стабільності та нестабільності в соціокультурному розвитку писав і відомий соціолог Т. Парсонс. На його думку, «система стабільна, або перебуває у стані відносної рівноваги, коли відносини між її структурою та внутрішніми процесами і між нею та оточуючим середовищем є такими, що сама структура залишається незмінною. Підтримка рівноваги залежить від процесів, що постійно змінюються, як екзогенних, так і ендогенних» [19, с. 479].

Таким чином, синергетичний погляд на світову глобальну нестабільність дає нам підстави для певного оптимізму. Необхідно згадати сентенцію У. Черчілля «Ніколи не дозволяйте гарній кризі пропасти задарма» [9, с. 57], що нині є актуальною як для України, так і для цілого світу. Людина створена для свідомої та цілеспрямованої діяльності, і саме така діяльність в складних суспільних системах втілює згаданий вище потяг до самозбереження, до вирівнювання дисба-

лансів. Людина може усвідомлювати та керувати процесами адаптації до навколишнього середовища, і рушієм цієї діяльності, її ядром уявляються не дії влади чи економічні процеси, не ринок або законотворча діяльність, а та основа, що створює цінності – тобто культура. Інститути, пов'язані з культурою, найменш схильні до коливань попиту та пропозиції, політичних пертурбацій та медійних заворушень, бо вони зберігають вічні цінності, зрозумілі людям всіх поколінь.

На важливості інституційного забезпечення культурного розвитку наголошують багато дослідників. Так, можна погодитися з думкою, що в умовах нестабільності збережуть себе ті культурно-цивілізаційні системи, які здатні швидше налагоджувати і оптимізувати взаємодію між своїми складовими частинами [20, с. 477]. Основною функцією культури є побудова загальних ціннісно-змістовних основ, спрямованих на підтримання певного порядку взаємодії між людьми. Рівень культури людини також позитивно впливає на рівень її свідомості, життєвої та духовної мудрості. Як казав перший президент Римського клубу А. Печчен, людина підкорила собі планету і тепер має навчитися управляти нею, досягти непростого вміння бути лідером. Вона повинна досягти відповідного рівня культурної зрілості та повністю усвідомити складність і нестабільність нинішнього стану [20, с. 268].

Культура несе світу ті фундаментальні ідеї, парадигми, які складають основу всіх інших суспільних інститутів, як політичних і правових, так і економічних. Невід'ємною частиною культури є право та правосвідомість, які гарантують цілісність економічних та соціальних відносин. Зрозуміло, що для сталого розвитку є також беззаперечною роль освіти, оскільки саме інститути освіти транслюють знання і культурні цінності через покоління і виступають як рушійні сили майбутнього цивілізації. Проте і в економіці, яку традиційно вважають сферою, далекою від культури, присутня своя

етична складова. Як зазначає відомий економіст А. Сен, сучасна економічна наука розвивалася так, що в ній виникла дистанція між економікою та етикою, оскільки поведінка людини в економічному середовищі розглядалася як суто егоїстична [21, с. 26; с. 111]. Проте різноманіття економічних відносин включає в себе всі форми людської поведінки, основані, в тому числі, на розумінні вищих людських цінностей.

Крім того, культура в певному розумінні належить вічності, і тому має внутрішній захист від негативних проявів глобалізації. Можна погодитися з думкою, що поліваріантність культур є невід'ємною ознакою цивілізації, тобто глобалізація не здатна повністю уніфікувати культурний простір [20, с. 469]. Унікальність культурних надбань полягає в тому, що вони є і глобальними, тобто відтворюють цінності всього людства, і локальними, тобто мають нерозривний зв'язок зі своїм корінням, традиціями, авторами та середовищем, що їх виховало.

У тій мірі, в якій різні види творчої діяльності зорієнтовані на майбутнє, вони виступають в ролі певних еталонів, що задають напрями і визначають шляхи реалізації творчої енергії людини. Особливої актуальності потреба в еталонних центрах культури набуває в часи криз. Завдяки цим центрам відбувається відновлення втраченої цілісності, тому вони є найважливішою умовою виживання суспільства в цілому. Вони створюють нові практики, які з часом стають надбанням життя.

Таким чином, культура і інститути, що зберігають, відтворюють і передають культуру, є найвищим щаблем в неформальній ієрархії інститутів з точки зору підтримання стабільності, забезпечення самозбереження системи. В цілому можна стверджувати, що саме інституційна складова суспільного розвитку не дозволяє суспільству, що циклічно розвивається, самознищитися в періоди нестабільності. Про-

тиріччя, що загострюються в періоди нестабільності, можуть бути принаймні частково вирішені шляхом інституційних трансформацій, що дозволяє соціально-економічній системі розвиватися. Це загальна тенденція глобального суспільного розвитку [13, с. 69].

Відповідно, підвищення якості всіх інститутів (в тому числі захищеність прав власності, незалежність і невідкупність суддів, покращення якості державного управління, зниження рівня корупції, зміцнення законності) давно визнано одним із ключових чинників успішної суспільної трансформації та складовою ефективною стратегією соціально-економічного розвитку.

Реформування інституційного середовища зазвичай пов'язується з цілеспрямованою діяльністю держави. Основними напрямками державного стратегічного планування для забезпечення сталого розвитку вважають підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробника, зменшення рівня споживання енергоносіїв, справедливий розподіл національного багатства, що забезпечує платоспроможність середнього класу тощо. В цілому, вчені проводять узагальнення та виділяють п'ять стратегій соціально-економічного розвитку: 1) ліберальна, у якій розподіл ресурсів країни відбувається з використанням ринкових механізмів та орієнтацією національної економіки на напрями, що вказує ринок; 2) стратегія відкритої економіки, в якій ключова роль в економічному розвитку належить експорту; 3) стратегія індустріалізації, спрямована на розширення виробничого сектору; 4) стратегія сільськогосподарського розвитку («зеленої революції»), спрямована на зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції; 5) стратегія перерозподілу національного доходу, метою якої є пом'якшення соціальної нерівності [8, с. 23–26].

Очевидно, цей перелік можна доповнити шостою, ключовою стратегією – стратегією сталого інституційного розвитку, в якій ринок розглядається як необхідний, але не визначальний інститут, як і держава, і усвідомлюється значення інших суспільних інститутів, особливо пов'язаних з культурою, включаючи й ті, які з'являються як наслідок самоорганізації суспільства, зокрема у формі інститутів громадянського суспільства. Слід звернути увагу на те, що згідно з даними державної статистики на кінець 2019 року в Україні діяли 90 600 громадських об'єднань (лише за період 2016–2019 років їх кількість зросла на 19 526), 317 творчих спілок (інших професійних організацій), 19 112 благодійних організацій, 1614 органів самоорганізації населення [22]. Такі організації (інститути) у системі інституційного середовища країни формують основу громадянського суспільства, їх зусилля спрямовуються, зокрема на захист прав людини та громадянина, представлення інтересів різних груп громадян, надання соціальних послуг, волонтерської діяльності, реалізації освітніх і культурних проєктів, благодійництва, експертизи державної політики, моніторингу діяльності органів державної влади тощо.

Інституційне середовище так само є системою, що проходить через циклічні зміни. Будь-який цикл суспільних змін проходить фазу формування, де визначене спрямування та форма розвитку інституцій, а також виникають передумови майбутньої нестабільності, далі фазу розвитку, в якій протиріччя загострюються, і далі настає фаза згасання (розкладання), де виникає відносна нестабільність, прискорені темпи змін інституційної динаміки, конфлікти між неактуальними інститутами та виникнення нової інституційної стабільності [13, с. 64]. Таким чином, інститути теж еволюціонують, і в цій еволюції згадані вище фундаментальні ідеї повинні отримувати нову оболонку, більш вдалу форму,

подібно до того, як еволюціонують живі істоти в умовах природного світу, що змінюється, виживаючи та вдосконалюючись.

Очевидно, що інституційна трансформація повинна бути певною мірою усвідомленою і керованою владними суб'єктами, але також у цій сфері має залишатися широка свобода ініціатив для появи нових інститутів, які створюють соціальні практики, що підтримують рівновагу в умовах глобальної нестабільності і формують майбутнє суспільства. Недоліки інституційної трансформації, зокрема недоліки здійснюваних державою реформ, можуть викликати аномію, тобто відсутність необхідних інститутів або несприйняття людьми інститутів, що існують, заперечення проти них. Найбільшого поширення аномія набуває саме в умовах кризового стану економіки, посилюючи її нестабільність. Особливо це стосується внутрішньосистемної аномії, яка виявляється в суперечності між цілями, цінностями та нормами, що панують у суспільстві, та індивідуально визначеними настановами і стереотипами поведінки конкретних людей або їх угруповань [23, с. 5].

Так само можна стверджувати, що в деяких випадках має місце надмірний розвиток інститутів, наприклад, розростання державної бюрократії, заходів безпеки, релігійної присутності тощо, або навіть надмірне реформування, оновлення заради оновлення. Як справедливо зазначають деякі автори, реформи можуть бути успішними лише в тому разі, коли реформаторам вдасться знайти баланс між оновленням, доповненням, розвитком інституційної структури економіки України, з одного боку, та збереженням вже наявної інституційної складової національного багатства на підставах первинності національного інтересу, з іншого боку [23].

Крім того, розвитку інститутів ніяк не сприяє надмірна ідеологізація, в чому вона б не полягала, навіть якщо ідеоло-

ги-неоліберали кажуть, що їх мета – свобода. На жаль, державна влада послідовно ігнорує думки вчених, які пропонують альтернативу неоліберальному та неокласичному мейнстріму. Така позиція влади уявляється глибоко хибною, оскільки економічна політика, яка не враховує реальні суспільні альтернативи, закриває можливості для природних позитивних інституційних змін [24, с. 81]. Слід зауважити, що інституційні зміни є складним процесом, оскільки граничні зміни можуть бути наслідком змін в правилах, неформальних обмеженнях, в способах і ефективності примусу до виконання правил і обмежень, до того цей процес зазвичай має послідовно-тривалий, а не дискретний характер, що пояснюється укоріненням неформальних обмежень у суспільстві (звичаїв, традицій, кодексів поведінки), що набагато менш сприйнятливі до свідомих людських зусиль, порівняно з формальними інститутами [25, с. 21].

Істотним фактором є те, що глобалізація іде пліч-о-пліч з іншим феноменом – віртуалізацією суспільства. Дослідженням проблем віртуалізації займалися А. Бюль, М. Поету, М. Вейнстен, А. Крокер, Д. Іванов та інші. Вони називають віртуалізацію принципово новим процесом глобального масштабу, пов'язуючи її з розвитком процесів інформатизації та цифровізації і розповсюдженням інформаційно-телекомунікаційних технологій. Ці трансформації ще недостатньо усвідомлюються, але у майбутньому вони матимуть досить серйозні наслідки. Як вважає А. Бюль, віртуалізація є технічним процесом створення своєрідного віртуального суспільства, яке існує поряд (паралельно) з реальним суспільством [20, с. 452]. Зростання глобальної інформаційної пов'язаності стимулює творчість, сприяє самореалізації особистості, але створює додаткові ризики у сфері дотримання прав інтелектуальної власності, а також стимулює прояви стадності в поведінці, викликає різкі коливання довіри і по-

питу. Інформація швидко стає загальнодоступною, що робить її більш прозорою і полегшує сприйняття, проте надмірна кількість інформації ускладнює її сприйняття і розуміння та спричиняє сум'яття в умах, внутрішні хаос і розлад [26, с. 7]. Враховуючи це, при формуванні відповідних інститутів, пов'язаних з інформаційним простором, необхідно використовувати позитивні сторони інформаційного «вибуху» та передбачати заходи щодо уникнення притаманних йому ризиків.

Можна стверджувати, що цифрова економіка глобального світу отримує новий рівень системної складності. З огляду на це усталені закономірності в ній перестають діяти, відбувається формування нових домінант такої економіки, основною особливістю якої є те, що вона стає і менш трудомісткою, і менш фондо- та капіталомісткою [14, с. 11]. Симбіоз нових технологій, інститутів організації праці, виробництва та управління, нова структура ресурсів і чинників набуття незаперечних конкурентних переваг та багато іншого докорінно змінюють усі складові соціально-трудової сфери, яка є джерелом глибинних людських інтелектуальних ресурсів (людського капіталу) для подолання нестабільності економічного розвитку. Вважається, що три основні феномени сучасності – демографія-XXI, глобалізація-XXI і «Індустрія 4.0» – змінили і продовжують кардинально змінювати світ природи, економіки, інститутів і світ самих людей. Деякі експерти, віддаючи перевагу «Індустрії 4.0.» за ступенем впливу на світ праці та зайнятості, ведуть мову навіть про формування нової платформи соціально-трудового розвитку – «Праця 4.0», відзначаючи, що вона є симбіозом нових можливостей і ризиків як для економіки в цілому та її окремих сегментів, так і для зайнятих в різних сферах економічної діяльності. [14, с. 14]. Очевидно, що така платформа також потребуватиме нових правових і неформальних інститутів та

трансформації існуючого інституційного середовища трудової діяльності.

Існують різні уявлення про цілісну інституційну модель глобального світу, проте більшість вчених та експертів погоджуються з необхідністю корінних суспільних трансформацій, зокрема на основі парадигми відкритого суспільства, яка передбачає об'єднання всіх держав у світову спільноту, формування єдиної правової основи управління, створення єдиної ціннісної філософії на основі гуманізму та синергетичного світосприйняття, побудова соціально справедливого суспільства тощо [20, с. 179]. За оцінкою експертів, у світовому вимірі пришвидшиться формування нової моделі соціальної держави, яка постане як симбіоз неопатерналістської політичної платформи та ідеологічних засад держави соціальних інвестицій [14, с. 29]. Згідно з концептом соціальної держави, якого дотримуються деякі вітчизняні вчені, наприклад, А.М. Колот і О.О. Герасименко, мають бути проголошені та реалізовані нові пріоритети державно організованого суспільства та визнана важливість: а) інтеграції соціальної й економічної політики; б) дрейфу від перерозподільної до стимулювальної держави; в) активізації інноваційного розвитку економіки на основі інтенсивного прирощення та ефективного використання людського капіталу; г) підвищення ролі держави у наданні соціальних послуг та підтримки за екстремальних умов тощо. При цьому, трансформація функцій держави відбувається у тріаді «ринок – держава – бізнес» за утвердження нового формату взаємодії зазначених інститутів в рамках нової економіки, стосовно якої є актуальними напрями суспільного розвитку, що мають трансформувати неоліберальний, людино(не)центричний капіталізм, з яким світ вступив у ХХІ століття. До таких напрямів відносять, зокрема, підвищення ролі держави і формування нової моделі соціальної держави, про що йшло-

ся вище, завершення епохи гіперглобалізації і надання переваги національним виробничо-господарським, інституціональним автономіям з метою переформатування ланцюгів створення вартості, а також перегляд усталених установок на економічне зростання, усвідомлення, що людство впритул підійшло до меж цього зростання та постала необхідність перегляду, переосмислення самого поняття «економічного зростання», його філософії [14, с. 29].

Не повинні залишитися поза увагою завдання створення нових форм глобального співробітництва і відповідного інституційного забезпечення для вирішення глобальних екологічних проблем, які постають перед людством у ХХІ столітті. На порядку денному «екологічна трансформація капіталізму», що має реалізувати потенціал екологічного руху в напрямках пробудження свідомості споживача і зміни підходу у споживанні, створення нових міжнародних договорів і конвенцій та екологічних інстанцій міжнародного і національного рівнів, формування розгалуженої мережі законів і приписів, запровадження податків і відрахувань на цілі екології, а також впровадження ефективних політичних і неформальних доктрин та інститутів, зорієнтованих на реалізацію цих напрямів. [27, с. 279]. Екологічна трансформація набуває нової наукової підтримки – окрім розширення кола екологічних наук у вузькому сенсі, екологічна тематика дедалі більше присутня в класичних дисциплінах, таких як інженерні і природничі науки, економіка і політологія, юриспруденція. Також належне місце посідає тема екології в засобах масової інформації та в діяльності численних освітніх установ. Ці зміни в культурній і політичній сферах призводять до змін в економіці: виникають нові ринки – відновлювальних джерел енергії, електроавтомобілів, біопродуктів, енергозберігаючих приладів та устаткування, робіт з екологічної санації будов тощо [27, с. 280].

Заслуговує на увагу ідея про те, що в розбудові нового інституційного середовища важливо використовувати єдиний ціннісно-еволюційний когнітивний підхід, сутність якого полягає в знанні еволюції систем та розуміння їх цілісності в певних умовах [8, с. 124]. Вироблене природничими науками розуміння фізичних та біологічних систем повинне поєднуватися з кращими досягненнями суспільних наук для формування парадигми системно-духовного мислення.

Враховуючи викладене, головним завданням носіїв культури – вчених, педагогів, членів громадських організацій – повинно стати формування новітньої міждисциплінарної філософії суспільного буття, що не лише адаптується до стрімких змін глобально нестабільного світу, але й зробить заділ на майбутнє, для збереження людства як цілісності і його духовної еволюції. Ще А. Маслоу вважав, що потяг до вищих духовних цінностей повинен стати способом існування кожної особистості, і лише такий тип особистості може здійснити гуманістичну еволюційну стратегію [28, с. 71]. Також, у програмі французького філософа та соціолога Е. Морена, викладеній у відповідному документі ЮНЕСКО, підкреслюється необхідність розвитку цілісного мислення. «Пізнання світу як світу цілісного стає одночасно інтелектуальною та життєвою необхідністю... Ця універсальна проблема стає перед освітніми системами в майбутньому, оскільки ми маємо лише роз'єднані розподілені за дисциплінами знання, які не відповідають потребам реальності і проблемам, які стають все більш глобальними, трансдисциплінарними, багатовимірними та планетарними» [29, с. 15].

Задля опанування новітньої філософії суспільного буття необхідно критично переглянути схеми та теорії, що склалися за часів доглобальної економіки і не відповідають нинішнім реаліям. Зокрема, важливо подолати догматичність неолібералізму та уявлення про універсальний характер

вільного ринку та створюваних таким ринком егоїстичних і конкурентних моделей мислення. Необхідно продемонструвати здатність бачити складні глобальні циклічні процеси в усій повноті та усвідомлювати взаємозв'язок між всіма складовими людського та природного світу.

Слід також усвідомлювати, що сучасна криза буде, скоріш за все, затяжною. За оцінкою експертів, криза, яка водночас є і політичною, і економічною, і соціальною, і епідеміологічною набуде застійливого характеру. А це означає, що уряд, бізнесові структури, усі соціальні партнери мають орієнтуватися на розробку і реалізацію довготермінової стратегії економічного, соціально-трудового розвитку [14, с. 19].

Потрібно також навчитися використовувати в своїх цілях позитивну сторону глобалізації. Глобалізація стосується не лише всесвітнього перерозподілу капіталу та міграції, а також сприяє всесвітньому співробітництву для створення глобальних суспільних благ – міжнародних стандартів захисту інтелектуальної власності, міжнародної боротьби з криміналом, корупцією, пандеміями, екологічними лихами тощо, і завдяки цьому виступає як необхідна платформа для захисту загальнолюдських інтересів. Якщо у міру поглиблення взаємопов'язаності держав співвідношення між глобалізацією конкуренції і глобалізацією співробітництва буде змінюватися на користь останньої, то відповідно будуть розширюватися соціально-економічна і політична база глобалізації та її історичні перспективи [9, с. 45].

Так само, глобалізація і цифровізація світу може стати інструментом поширення духовних благ – починаючи від освіти і науки і закінчуючи формуванням нового цілісного гуманістичного мислення.

Нинішній глобальний світ постає світом складних кризових перетворень. Соціальне самоорганізоване життя є

націленим у майбутнє потоком незворотних змін, з яких одні сприяють життю, інші йому загрожують. Розвиток культури і розбудова інституційної складової суспільства, в основі якої лежать фундаментальні цінності, та вироблення етичної чутливості до них в умовах глобальних викликів нестабільності сприятиме не лише фізичному виживанню людини, але й її духовному піднесенню та вдосконаленню, що є справжньою метою людського життя.

Література:

1. Levitt, T. The Globalization of Markets / T.Levitt– Harvard Business Review, May – June 1983, P. 92–102.
2. Сценарии «Новый взгляд на будущее». Новый взгляд на быстро меняющийся мир // «Шелл Интернешнл БВ», 2013. – 94 с.
3. Altman Steven A., Bastian Phillip. DHL Global Connectedness index. Mapping the Current State of Global Flows. URL: <https://www.dhl.com/content/dam/dhl/global/core/documents/pdf/g0-en-gci-2019-update-complete-study.pdf>
4. Thomas L. Friedman. The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century // New York, Farrar, Straus & Giroux, 2005, pp. 9–10.
5. Динамика социально-экономических систем: региональный аспект. – Владимир: Изд-во ВлГУ, 2013. – 318 с.
6. Zoninsein J. Global Civil Society and Theories of International Political Economy // The Revival of Civil Society. Global and Comparative Perspectives / ed. By M.G.Schechter. – London: MacMillan, 1999. – 389 p.
7. Gellner E. Conditions of Liberty: Civil Society and its Rivals. – London & Toronto: Hamish Hamilton/Penguin, 1994. – 225 p.
8. Степочкин А.И. Механизм государственного управления устойчивым развитием социально-экономической системы Украины: монография // А.И. Степочкин: – Wyższa Szkoła Biznesu-National Louis University, г. Новый Сонч, Польша. – 2017. – 178 с.
9. Кортунов А.В. Кризис миропорядка и будущее глобализации: Доклад Рос. совета по международным делам (РСМД). Доклад № 60/2020. – М.: НП РСМД, 2020. – 60 с.

10. Сиденко В.Р. Модификация мировой экономики под влиянием новейших факторов глобального трансформационного кризиса // Экономика Украины. – 2012. – № 5. – С. 18–31.
11. Кругман П. Возвращение Великой депрессии? Мировой кризис глазами нобелевского лауреата. – М.: Эксмо, 2009. – 336 с.
12. Онучин С.В. Факторы нестабильности в экономике // Проблемы современной экономики, №3 (51), 2014, с. 98–102.
13. Подлесная В.Г. Социально-экономические циклы как форма взаимодействия стабильности и нестабильности // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2019. №6 (26), с. 64–73.
14. Колот А., Герасименко О. Сфера праці в умовах глобальної соціоекономічної реальності 2020: виклики для України // За ред. Ярмолюк-Крюк К. – К.: Червень 2020. – 33 с.
15. Прощай, COVID? / Под ред. К. Гаазе, В. Данилова, И. Дуденковой, Д. Кралечкина, П. Сафронова. – М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2020. – 432 с.
16. Саран С. Глобализация, мировой порядок и технофобия: каких перемен ждать? URL:<https://ru.valdaiclub.com/a/highlights/globalizatsiya-miroporiyadok-tekhnofobiya/>
17. Пригожин И. Философия нестабильности. Вопросы философии. 1991. № 6. С. 46–57.
18. Лагутін В. Стабільність суспільного розвитку: досвід міждисциплінарного дослідження // Економічна теорія. – 2017. – № 2. – С. 5–18.
19. Парсонс Т. Функциональная теория изменения // В кн.: Американская социологическая мысль: Тексты. М.: Изд-во МГУ, 1994. – 496 с.
20. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 584 с.
21. Сен А. Об этике и экономике. – М.: Наука, 1996. – 160 с.
22. Кількість юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання // Держстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2020/ks_opfg/ks_opfg_0120.htm
23. Жукова Л.М. Інституційна стійкість держави в умовах глобальної нестабільності // Економічна теорія та історія економічної думки. Мукачівський Університет. Випуск №13 / 2013, с. 3–7.

24. Сорокожердъев В.В. Проблемы формирования экономической политики в условиях нестабильности // TERRA ECONOMICUS. 2010. Том 8. № 2. С. 79–84.

25. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

26. Сценарии «Новый взгляд на будущее». Взгляд на быстро меняющийся мир // «Шелл Интернешнл БВ», 2013. – 49 с.

27. Фюкс Р. Зеленая революция: Экономический рост без ущерба для экологии. – М.: Альпина нон-фикшн, 2019. – 330 с.

28. Маслоу А.Г. Дальние пределы человеческой психики. СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.

29. Morin E. Les sept savoirs necessaires a l'education du futur. Paris:UNESCO,1999. – 67 с.

Амоша О.І.,
д-р екон. наук, професор, академік НАН України,
директор Інституту економіки промисловості НАН України,
член Правління Спілки економістів України
ORCID 0000-0003-0189-3819

Ляшенко В.І.,
д-р екон. наук, професор, зав. відділу проблем регуляторної
політики і розвитку підприємництва
Інституту економіки промисловості НАН України,
член Правління Спілки економістів України
ORCID 0000-0001-6302-0605

Панькова О.В.,
канд. соціол. наук, доцент, пров. наук. співр.
відділу економічних проблем соціальної політики
Інституту економіки промисловості НАН України
ORCID 0000-0002-2003-8415

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ДОНБАСУ В КОНТЕКСТІ НЕОІНДУСТРІАЛЬНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ НОВІТНІХ РИЗИКІВ ТА НЕБЕЗПЕК

Вступ. На сучасному етапі стратегічним пріоритетом для України та її регіонів є перехід до неоіндустріальної моделі економічного розвитку на основі якої можливо досягти динамічного економічного зростання, підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки та поступово подолати значне відставання від провідних країн світу. Для забезпечення інноваційного розвитку необхідна розбудова ефективної національної та регіональної інноваційної екосистеми. Особливо це важливо для Донбасу (а також для Придніпров'я), адже економіка регіону потребує відновлення й суттєвої структурної перебудови на підґрунті неоіндустріальної модернізації, системного впровадження високотехнологічних новацій.

До 2014 р. в структурі економіки України Донецька та Луганська області були найбільшими за своїм потенціалом: у загальному обсязі ВРП частка Донецької області в 2012 р. складала 11,7%, Луганської – 4%; частка в експорті продукції – відповідно 19,6% та 5,6%; частка зайнятого населення – відповідно 9,7% та 4,9% від загального показника по Україні. У Донецькій області на початок 2014 р. функціонувало 93,6 тис. юридичних осіб, у Луганській таких було 44,7 тис. Значна кількість серед них відносилася до великих підприємств. В цих областях була сконцентрована вугледобувна, енергетична, металургійна, коксохімічна, хімічна, машинобудівна промисловість [1]. Тривалий збройний конфлікт призвів до масштабних людських втрат, руйнувань житлових масивів, промислової, транспортної та комунальної інфраструктури, зруйнував економічні відносини та зупинив роботу багатьох підприємств промислово орієнтованих східних регіонів України тощо.

Тому проведення цілого комплексу назрілих політичних, соціальних і економічних реформ відкриває можливості для кардинального реагування на ситуацію, але водночас потребує чіткого узгодження специфічних новацій, адресованих саме Донбасу, із загальними, що мають поширюватися на всю Україну, у відповідності з тими зобов'язаннями, які взяла на себе наша держава в рамках реалізації Угоди України – ЄС.

Досягти економічного відродження неможливо без встановлення миру у східних регіонах України, без створення механізмів гармонійної реінтеграції постраждалих територій та їх населення в загальноукраїнський соціально-економічний, політичний і правовий простір, без відновлення миру та соціального діалогу, без створення відповідних соціокультурних, інформаційних, правових, організаційно-управлінських передумов для відновлення цього діалогу [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій за проблемою. Вітчизняні дослідники значну увагу приділяють проблемам, можливостям, сценарним варіантам відновлення економіки Донбасу. У роботах В. Вишневського, Е. Лібанової, О. Новікової, В. Антонюк, Д. Череватського, І. Буляєва, Н. Брюховецької, М. Дейч, Ю. Залознової, С. Іванова, Я. Жаліла та О. Снігової, Ю. Харазішвілі, О. Хандій, Г. Шевцової, І. Підорицевої, М. Солдак В. Столярова, О. Шинкарюк, А. Кучерова, Л. Шамілевої, а також авторів цієї публікації, в багатьох інших наукових роботах предметно досліджується ця проблематика.

Мета – розкрити візію моделі майбутнього Донбасу у контексті стратегічних перспектив відродження Донбасу в контексті неоіндустріальної моделі розвитку економіки України в умовах посилення новітніх ризиків та небезпек.

Виклад основного матеріалу.

Донбас у спектрі новітніх загроз і небезпек.

Тривалий збройний конфлікт на Сході України обумовив закріплення у населення усієї країни відчуття небезпеки та нестабільності, безвиході та розчарування у результатах діяльності органів державної влади, контактної групи в питаннях мирного врегулювання конфлікту. Найбільш гостро відчують це мешканці Донецької та Луганської областей. Низький рівень стабільності та безпеки, заморожування збройного конфлікту, які посилюють негативні наслідки внутрішнього та зовнішнього характеру для східних регіонів, для України в цілому та сформували загрозу безпеці Європейським країнам. Руїнування промислово орієнтованих східних регіонів України внаслідок військової агресії, всього відтворювального механізму у всіх визначених сферах та значному зниженні рівня життя та соціальної захищеності, яке в окремих частинах тимчасово окупованих територій вже набуло ознак гуманітарної катастрофи.

Поглиблення економічної кризи, руйнівні наслідки збройного конфлікту призвели до того, що Донбас, який нещодавно був серед економічних й виробничих лідерів країни (особливо Донецька область), перетворився на відсталий регіон, що втратив свої високі рейтингові позиції серед областей України за рівнем соціально-економічного розвитку. Рівень ВВП України знизився майже на 10%, порівняно із 2013 роком. Екологічний стан пересягнув критичну безпекову межу і став катастрофічним через зруйновану внаслідок бойових дій промислову і транспортну інфраструктуру, закриття вугільних шахт – з недодержанням вимог безпеки тощо. Це вкрай негативно вплинуло на рівень та якість життя, обумовило поширення бідності, зростання безробіття, соціальної нерівності, соціальної напруженості та протестної активності. Ситуація ускладнюється значною концентрацією ВПО на підконтрольних територіях Донецької і Луганської областей України.

Слабо забезпеченою є система національної безпеки України в усіх її сферах (економічній, політичній, соціальній, інформаційній, екологічній, військовій тощо). У регіональних стратегіях розвитку Донецької і Луганської областей не містяться позиції, які спрямовані на розбудову миру, на розвиток смарт-промисловості.

Низький технологічний рівень економіки України і Донбасу, стагнація інноваційної діяльності. Фахівці відзначають, що сьогодні в Україні переважно розвинуті III та IV технологічні уклади, яким притаманні індустріальні технології розвитку машинного виробництва, їх сумарна питома вага складає 95%. На V технологічний уклад приходить 5%, а шостий взагалі відсутній [3, с. 123].

Низькі обсяги фінансування науково-дослідної сфери, що не забезпечує можливості проведення якісних наукових досліджень та матеріальної мотивації працівників даної сфери.

Найгірше фінансове забезпечення дослідницької сфери мають Донецька і Луганська області – 100–50 тис. грн. на одного дослідника, яке практично не дає змоги здійснювати ефективну наукову діяльність. У результаті в старопромислових регіонах формується філіальна економіка, яка контролюється ззовні. Це призводить до таких негативних наслідків, як декваліфікація населення, відносно скорочення прибутків, погіршення стану навколишнього середовища тощо. Саме такий тип економіки найбільш вразливий у періоди криз [4, С.204–205].

Пандемія COVID-19 та карантинні обмеження спричинили поширення загроз втрати життя та здоров'я, значно обмежили роботу сфери послуг, культури, транспорту, різко скоротили потоки зовнішньої та внутрішньої міграції тощо. Такі умови призвели до значного зростання рівня безробіття та загроз втрати доходу; до зниження можливостей нормального життєзабезпечення тощо. В умовах зростання зовнішніх і внутрішніх небезпек, карантинних обмежувальних заходів значно ускладнилося становище населення, що мешкає на тимчасово окупованих територіях Донбасу. Відбулося зростання допандемійних ризиків загроз на фоні виникнення нових (викликаних погіршенням санітарно-епідеміологічного стану) в умовах зниження соціальної захищеності населення, у тому числі працюючого, що обумовило погіршення соціально-психологічного, психічного стану людини. Це – спільні проблеми і для України, і для Донбасу, які необхідно вирішувати об'єднаними зусиллями.

Отже, збройний конфлікт, системна криза, пандемія COVID-19 обумовили посилення ризиків та небезпек, закріплення несприятливого політичного, соціально-економічного, інформаційного, екологічного та соціально-психологічного стану на території Донбасу. Одночасно пандемія активізувала запит на використання цифрових технологій та дистанційних

форм зайнятості, надання електронних та цифрових послуг населенню, широке використання інформаційно-комунікативних технологій в сфері освіти, банківської справи, доставки товарів та послуг.

За таких умов важливо системно і потужно діяти одночасно в соціально-економічному, санітарно-епідеміологічному, інформаційному, гуманітарному, екологічному напрямках для спільного вирішення проблем й зміцнення територіальної єдності, міжрегіональної партнерської взаємодії між окремими областями та конкретними районами і містами Донецької і Луганської областей.

Процес відновлення постраждалих від збройного конфлікту територій Донецької і Луганської областей, потребує врахування особливостей перебігу такого конфлікту, його характеру [2]. На процес відновлення, реінтеграції впливають стадія розгортання конфлікту, умови та особливості його перебігу. Конфлікт на Сході України має специфічні риси, що необхідно враховувати при плануванні й реалізації стратегії реінтеграції, соціально-економічного відновлення, а саме:

- залученість Російської Федерації до конфлікту та тимчасова окупація частини території України (тимчасово окуповано 7% території нашої держави, де мешкало 13% населення України – 2 млн осіб на території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і близько 4 млн осіб у Донецькій та Луганській областях), тут формувалося 13,7 % ВВП України (у 2013 році);

- «гібридний» характер конфлікту, що полягає у поєднанні ознак збройної зовнішньої агресії та внутрішнього громадянського конфлікту в умовах інформаційної війни (це війна смислів та інтерпретацій у широкому сенсі); «гібридна анексія» Донбасу;

- неспівставність ресурсного забезпечення сторін конфлікту та їхня взаємозалежність: економічна, технологічна, ресурсна тощо.

Збройне протистояння та тимчасова окупація частини території України за своїми соціально-економічними та екологічними руйнівними наслідками перетворили постраждали від збройного конфлікту території на території гуманітарної та екологічної катастрофи; втрачено значні промислові та інфраструктурні потужності Донбасу; поглибився розрив у рівнях розвитку регіонів України, у тому числі через вплив працездатного населення та капіталу з територій Донбасу та Криму та посилення міграційного навантаження внаслідок масового вимушеного внутрішнього переміщення.

Безпрецедентні масштаби проблеми потребують комплексного підходу до її розв'язання, активізації та координації зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, спрямованих на відновлення соціально-економічної інфраструктури східних регіонів України, розбудову миру, реінтеграції тимчасово окупованих територій, переорієнтації економіки ряду регіонів.

Процес відновлення постраждалих від збройного конфлікту територій Донецької і Луганської областей має стати структурним сегментом *Стратегії воз'єднання, комплексного відродження та розвитку Донбасу*. Ми пропонуємо розробити, підготувати й прийняти План заходів з реалізації такої **Стратегії**. Це потребує її інтегрованості у більш широкий сегмент на рівні національного проекту модернізації економіки та промислового комплексу України. Такий проект передбачає розробку та прийняття Закону України «Про модернізацію промислових регіонів». Сприятливі інституційно-правові умови стають підґрунтям реалізації *Стратегії*. Такі кроки необхідні одночасно і для відновлення та розвитку

промислового комплексу України, і для розвитку інтелектуального, наукового, виробничого і кадрового потенціалу Донбасу.

Стратегія воз'єднання, комплексного відродження та розвитку Донбасу має узгоджуватися зі змістом, чинної та планованої для прийняття правової бази:

1) *Концепції Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України* [5];

2) *Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України* [6], якою передбачено здійснення комплексних заходів з відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, створення системи інтегрованого управління програмними заходами та моніторингу їх виконання, удосконалення правового, організаційного, оперативного, технічного забезпечення виконання Програми, вироблення механізму консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, громадських об'єднань та міжнародних організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для відновлення та розбудови миру в східних регіонах України;

3) *Закону України Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб* [7];

4) *Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021–2027 роки*, що затверджена Постановою Кабінету Міністрів України 5 серпня 2020 року №695 [8]. Визначена Стратегічна мета державної регіональної політики України до 2027 року досягається через забезпечення економічної, інфраструктурної, соціально-культурної зв'язаності та інтегрованості на національному, регіональному та місцевому рівні на основі трьох стратегічних цілей:

- Формування згуртованої держави в соціальному, гуманітарному, економічному, екологічному, безпековому та просторовому вимірах.

- Підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів.

- Розбудова ефективного багаторівневого врядування;

5) *Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року* [9] та *Плану заходів з її реалізації* [10] (Розпорядження голови облдержадміністрації, керівника обласної військово-цивільної адміністрації від 17.02.2020 №147/5-20 «Про затвердження Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року та Плану заходів з реалізації у 2021–2023 роках Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року». Розпорядженням передбачається, що формування Стратегії повинно здійснюватись на виконання Закону України «Про засади державної регіональної політики» та постанови Уряду від 11 листопада 2015 року №932 «Про затвердження порядку розроблення регіональних стратегій розвитку, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів» із змінами. Розпорядженням Доноблдержадміністрації від 21 січня 2019 року передбачено створення координаційної, робочих і фокус-груп і для обговорення пріоритетів смарт-спеціалізації та ІТ-галузі. Стратегічні цілі визначаються за результатами розгляду та обговорення аналітичної частини проекту регіональної стратегії, а також відповідно до стратегічного бачення розвитку регіону на основі порівняльних переваг, викликів та ризиків, визначених за результатами SWOT-аналізу регіонального розвитку. Не менше ніж одна стратегічна ціль регіональної стратегії визначається на засадах смарт-спеціалізації та передбачає інноваційний розвиток пріоритетних видів економічної діяльності регіону, підвищення рівня конкурентоспроможності;

6) *Національної економічної стратегії України до 2030 року* [11, 12], яка на сьогоднішній день знаходиться на стадії розробки. Ідея розробки та реалізації Стратегії належить Президенту та Прем'єр-міністру України. Національна економічна стратегія Україна-2030 визначає головні стратегічні напрями (вектори), за якими буде розвиватися Україна, а також включає стимули для промисловості, стимули для агросектору, стимули для видобування, транспортні коридори, стимули для ІТ та R&D, стимули для інфраструктури та внутрішніх перевезень, стимули для енергетичного сектору [12]. Побудова інноваційної моделі економічного розвитку України, пріоритетами якої є розвиток виробництва та торгівлі продукцією з вищою доданою вартістю, високий технологічний рівень виробництва, кваліфікована високооплачувана робоча сила, економія енергії та інших видів природних ресурсів і новаторський стиль управління – це той шлях розвитку, на який спрямована реалізація Національної економічної стратегії України до 2030 року. Планується реалізація з 2021 року ініціатив, закладених у Стратегії, через державні цільові програми.

Відродження Донбасу на підґрунті модернізації економіки України

Для комплексного відродження й розвитку Донбасу необхідна ключова передумова – прийняття Україною ідеології промислового розвитку на державному та регіональному рівнях управління та механізмів її втілення для забезпечення структурно-технологічної модернізації економіки та її промислового сектору України та її регіонів [2].

Економічне відродження. Донбас має стати територією для комплексного впровадження найсучасніших методів управління та організації економічних й виробничих процесів,

де важливу роль відіграватимуть впровадження передових інноваційних технологій, застосування нових методів управління, інструментів та форм публічно-приватного партнерства, соціальної відповідальності бізнесу; механізмів цифрової (платформної) економіки та смарт-індустрії, впровадження у виробничі процеси технологій індустріального Інтернету речей (ІоТ), систем штучного інтелекту (для економії витрат, забезпечення умов безпеки, зміцнення ефективності всієї виробничої системи) тощо.

Відродження промислового комплексу Донбасу на новітніх засадах має орієнтуватися на неоіндустріальну модель модернізації підприємств традиційних галузей спеціалізації регіону (паливно-енергетичного комплексу, чорної металургії, хімічної промисловості, машинобудування) та перехід на цифрові платформи Індустрії 4.0 для забезпечення конкурентоспроможності в глобальній економіці. На сьогодні перспективи інноваційного розвитку промисловості в Україні на базі ІТ технологій мають такі види діяльності як виробництво основних фармацевтичних продуктів, харчова промисловість, машинобудування, хімія та нафтохімія, металургія. Значна частина цих видів діяльності зосереджена саме на території Донбасу.

Модернізація має забезпечити кардинальні зміни технологічного профілю Донбасу і виробничої системи України в цілому. Потрібна розробка та реалізація такого Національного проекту модернізації економіки України, в межах якого передбачатиметься реалізація *Стратегії комплексного відродження та розвитку Донбасу*. Ця *Стратегія* буде сприяти збереженню та розвитку інтелектуального, наукового, виробничого і кадрового потенціалу регіону, досягненню високих якісних стандартів виробництва, перетворенню Донбасу із всеукраїнської кузні в «Національний інноваційний техно-

парк». В пріоритетних напрямках *Стратегії* доцільно визначити такі:

- створення техніко-впроваджувальних (наукові й технологічні парки) та промислових інвестиційних зон (індустріальні парки), які дозволяють усувати ризики та перешкоди на шляху конкурентного розвитку регіону (моноструктурну організацію і сировинну спрямованість виробництва (метал, вугілля); порушення інфраструктурних зв'язків через військові дії, обмеження можливостей руху людей, капіталів, продукції та інформації; втрати трудових виробничих, людських ресурсів, потужного інтелектуального, соціального, людського капіталу; подолання катастрофічної екологічної ситуації тощо;

- забезпечення відродження регіонального науково-дослідного потенціалу – науково-дослідних підрозділів академічного, вузівського та підприємницького секторів та забезпечення спрямованості їх діяльності на потреби інноваційного розвитку економіки регіонів;

- формування галузевих освітньо-науково-виробничих комплексів навколо галузевих кластерів (паливно-енергетичного, металургійного, машинобудівного, хімічного та аграрного) на основі створення об'єднань навчальних закладів, наукових установ, підприємств із залученням громадських ініціатив для підготовки й перепідготовки кадрів, проведення наукових досліджень та експериментального впровадження їх результатів на підприємствах регіону;

- створення передової економічної інноваційної зони, привабливої для інвесторів, вітчизняних та міжнародних партнерів й усіх зацікавлених сторін на підґрунті впровадження інформаційно-комунікативної системи (платформи) національного та регіонального рівнів. Реалізація такої платформи потребує формування відповідної інфраструктури для забезпечення ефективної взаємодії всіх суб'єктів реаліза-

ції *Стратегії комплексного відродження та розвитку Донбасу* (як безпосередніх учасників, так і потенційних) у тому числі щодо реалізації завдань соціально-економічного та гуманітарного розвитку, екологічної безпеки, «безпечної реінтеграції» тощо.

Платформний підхід дозволить значно підвищити кількість потенційних учасників реалізації *Стратегії*, залучити додаткові ресурси, забезпечити конкурентність, прозорість, оперативність взаємодії та співпраці учасників економічного та гуманітарного розвитку, сприятиме встановленню нових контактів та підвищенню згуртованості та взаєморозуміння серед громадян, дозволить розширити коло учасників реалізації *Стратегії комплексного відродження та розвитку Донбасу*, не обмежуючись лише мешканцями Донецької та Луганської областей, а залучаючи всіх небайдужих та зацікавлених учасників (наприклад, багато хто з колишніх мешканців цих областей, які в статусі ВПО живуть в інших регіонах України, також могли б залучитися до розвитку зазначених областей).

Широке застосування на території Донбасу сегментів платформної економіки, ІКТ-технологій, соціально-відповідального партнерства сприятиме розвитку місцевого самоврядування, громадських ініціатив, створенню самодостатніх та інвестиційно-привабливих територіальних громад, здатних для саморозвитку (одним з варіантів є створення технопарків). Поширення та залучення кращого досвіду тих потужних тергромад, в які успішно інтегрувалися ВПО (тут вже мінімізовано ризики соціального відторгнення, реалізуються ресурси саморозвитку).

Відбудова промислового потенціалу, збереження та відновлення людських ресурсів Донбасу [2] потребують спеціальних заходів щодо забезпечення відповідного розвитку виробництва, розбудови інфраструктури (транспортної, промислової, соціальної, екологічної, гуманітарної тощо),

поновлення зв'язків з інвесторами, вітчизняними і зарубіжними партнерами в трудовій, соціально-економічній, промисловій, екологічній, гуманітарній, соціокультурній сферах.

Підґрунтям відродження Донбасу має стати нова інформаційно-комунікативна платформа, яка консолідуватиме зусилля влади, бізнесу і громадян, інших повноцінних суб'єктів соціально-економічного розвитку, фінансові ресурси української держави, ресурси інвесторів, міжнародних партнерів для забезпечення соціально-економічного відновлення, переходу до збалансованого сталого, інноваційного і цифрового розвитку Донбасу. Конструктивне співробітництво між індустрією, науковими колами, бізнесом, працівниками та урядом, інвесторами, міжнародними партнерами створюватиме сприятливі умови для поступового переходу до цифрової економіки на засадах Індустрії 4.0, до розвитку смарт-промисловості; до реалізації платформи дієвого державно-приватного партнерства.

Питаннями відродження економіки і промислового комплексу Донбасу займаються багато вчених, до числа яких входять автори цієї публікації. Комплексно висвітлюється ці стратегічно важливі питання в колективній роботі «Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників» [13]. Напрями залучення інвестицій науково обґрунтовуються науковцями і потребують їх включення в зміст регіональних стратегій розвитку Донецької та Луганської областей та Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021-2027 роки.

З метою об'єднання зусиль промисловців, підприємців, науково-освітньої експертної спільноти, представників державного управління та місцевого самоврядування в справі відновлення економічного потенціалу та неоіндустріального відродження Донбасу доцільно заснувати Громадянську пла-

тформу «*Індустрія Донбасу – 4.0*». Як ініціатори такого руху могли б виступити Академія економічних наук України, Агенції регіонального розвитку, торгово-промислові палати, а також Краматорська міська рада директорів промислових підприємств, Донецький науковий центр НАН України і МОН України, Донецьке відділення УСПП та інші [13, с. 199-200].

Донецький науковий центр НАН України і МОН України може стати пілотним проектом зі створення регіональної інноваційної системи як своєрідне ядро, навколо якого буде формуватися сучасна регіональна інноваційна інфраструктура. На цій основі може бути започатковане формування мережі корпорацій відновлювального (випереджаючого) розвитку – від окремих об'єднаних територіальних громад (ОТГ) до Донецького економічного району (у складі Донецької та Луганської областей).

Інноваційного поштовху потребують і традиційні виробництва Донбасу, зокрема, металургійні і хімічні підприємства. Перспективною технологією, яка може істотно підняти інноваційний рівень традиційних виробництв на заводах Донбасу – електрометалургія. Ключовими перевагами електродугового методу виплавлення металу є економічність, екологічність, технологічність. Поширення технології електродугового виробництва металу дозволило б за рахунок прискорення технологічного процесу і автоматизації виробництва значно підняти продуктивність праці в галузі. Кращою стала б екологічна ситуація в промислових регіонах (електродуговий метод в сотні разів зменшує шкідливі викиди в атмосферу порівняно з мартенівським і конверторним методами). Технологія електрошлакового переплаву застосовується на електрометалургійних заводах в Донецьку і Курахово; ПАТ Краматорський «ЕНЕРГОМАШСПЕЦСТАЛЬ» – найбільшим в Україні виробником спеціальних литих і кова-

них виробів індивідуального і дрібносерійного виробництва для металургії, суднобудування, енергетики і загального машинобудування; ПрАТ «ДНПРОСПЕЦСТАЛЬ» та ін.

Інституційні умови «перезавантаження» економіки Донбасу. «Перезавантаження» економіки Донбасу можливо організувати в 2 етапи. *Перший* – в сучасних умовах на підконтрольній території України, а *другий* – після встановлення миру – по всій території регіону. Необхідно зацікавити іноземних, державних та приватних донорів, інвесторів в створенні Міжнародного фонду «Перезавантаження Донбасу – 4.0», який би передбачав створення відповідних галузевих відділень [13, с. 199-200]:

екологічного – з фінансування проектів ліквідації наслідків закриття та затоплення шахт та їх шкідливого впливу на довкілля;

соціального – з фінансування проектів в сфері освіти (загальної, професійної, вищої), широке залучення ресурсів цифрових технологій, ІКТ, сприяння підприємницьким університетам (в тому числі реалізації проекту «Інноваційного ліфта «від школи – до Європи»), розвитку кооперативного руху на селі та в ОТГ, охороні здоров'я, модернізації житлово-комунального господарства, рекреації, інклюзивного розвитку, туризму [15];

неоіндустріальної модернізації – з фінансування проектів смарт-спеціалізації та «Індустрії 4.0», створення мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв, шляхом приєднання до високотехнологічних європейських та світових кластерів та ін.; наукового та інноваційного – з метою розбудови регіональної інноваційної системи шляхом фінансування проектів розбудови інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних та ін.), сектору

ІТ-індустрії, НДДКР з пріоритетних середньострокових науково-технічних напрямів розвитку регіонів.

Для реалізації цих проектів на законодавчому рівні в регіоні потрібно створити *спеціальний режим інноваційно-інвестиційної діяльності* (по аналогії з досвідом Ірландії та Фінляндії він може бути названий «Інноваційним офшором»), який буде передбачати стимулюючі умови у сфері оподаткування, кредитування, митної політики для устаткування та особливий режим валютного курсу для реалізації цих проектів.

Оскільки для проведення цієї роботи та її науково-методичного супроводу, потенціалу обласних і місцевих органів управління явно недостатньо, пропонується створити з залученням коштів проектів міжнародної технічної допомоги **«Центр стратегування та оргпроекткування «Майбутнє Донбасу»** (головний офіс – у м. Києві на базі Інституту економіки промисловості НАН України, Донецьке відділення – у м. Краматорську або м. Слов'янську, Луганське відділення – у м. Северодонецьку) як неприбуткову громадську спілку за участю експертної спільноти (Академія економічних наук України, УСПП), підприємців регіону, Донецької та Луганської торгово-промислових палат, та Агенцій регіонального та місцевого розвитку, мережі академічних бізнес-інкубаторів YEP (Youth Entrepreneurial Partnership) в таких університетах України, як Національний університет водного господарства та природокористування, Національний гірничий університет, Донецький національний технічний університет [14, с. 75].

Такий *Центр* у тісній співпраці з Донецьким регіональним центром НАН України і МОН України та ЛОНКР, може стати «мозковим центром» моніторингу та координації місцевих стратегій та програм відновлення та «розумної неоіндустріальної спеціалізації» Донбасу.

У такому варіанті значно розширюються можливості для відродження й розвитку Донбасу як території потужного *інноваційно-інвестиційного* зростання, що забезпечує високу конкурентоспроможність економіки регіону і України в цілому, дає можливість відновлювати й встановлювати нові потужні зв'язки із зарубіжними партнерами, інвесторами, усіма зацікавленими сторонами на потреби розвитку в економічній, промисловій, соціальній та культурній сферах. Таке зростання можливе за умов широкого залучення ресурсів цифровізації економіки та суспільства, ІКТ- технологій, он-лайн комунікацій, інструментів платформної економіки [15].

При розробці **моделі майбутнього Донбасу** доцільно враховувати такі вимоги:

1. Забезпечення цілісного бачення підсистеми Донбасу в національній соціально-економічній та політичній системі України.

2. Проведення цілеспрямованої роботи з населенням областей щодо зміни настроїв агресії, протистояння, ворожості на єдність, діалог, примирення, довіру тощо.

3. Усунення невизначеності щодо тривалості збройного конфлікту, конкретизація термінів та способів з його завершення.

4. Мобілізація внутрішніх та зовнішніх ресурсів та оптимізація їх використання в умовах обмеженості та дефіциту ресурсів в Україні.

5. Вбудованість питань реінтеграції в систему реформ з децентралізації управління.

6. Створення механізмів забезпечення гармонійної безпечної реінтеграції територій Донецької і Луганської областей та населення їх в загальноукраїнський соціокультурний, соціально-економічний, політичний і правовий простір.

7. Врахування думок населення щодо реалізації їх інтересів та потреб при формуванні стратегічних документів розвитку територій.

8. Проведення постійного діалогу між Президентом України та населенням областей у різних формах, формування відповідного контенту у мас-медійному просторі для формування діалогу і порозуміння.

9. Створення умов для неоіндустріальної модернізації із забезпеченням фінансування проектів смарт-спеціалізації та «Індустрії 4.0», створення мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв для подальшого приєднання до високотехнологічних європейських та світових кластерів.

10. Розвиток наукового та інноваційного потенціалу з метою розбудови регіональної інноваційної системи через фінансування проектів розбудови інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних та ін.), сектору IT-індустрії тощо.

Особливості соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО), мінімізація ризиків в сфері зайнятості для ВПО в умовах впливу пандемії COVID-19 [2].

Вплив пандемії підіймає на якісно новий рівень вимоги до стійкості регіональної соціально-економічної системи до впливу форс-мажорних (зокрема – епідеміологічних) обставин. Тому в архітектуру створюваних територіально-виробничих систем Донецької та Луганської областей із самого початку має закладатись можливість безперебійного функціонування в умовах тих чи інших обмежень, непередбачуваних форс-мажорних обставин.

В зазначеному контексті при формуванні ефективної моделі стратегічного розвитку Донбасу на окрему увагу заслуговує питання забезпечення соціального захисту та збереження зайнятості внутрішньо переміщених осіб (ВПО), адже пере-

важна їх більшість сконцентрована саме на територіях Донецької та Луганської областей. До того ж це одна з найменш захищених соціальних груп, яка, з одного боку, суттєво збільшує навантаження на регіональні системи забезпечення соціального захисту, але з іншого – володіє потужним потенціалом [16], який необхідно залучати в процеси розвитку Донецької та Луганської областей. Обидва ці аспекти – потреба у соціальному захисті ВПО та необхідність залучення їхніх ресурсів – мають бути враховані при формуванні Стратегії воз'єднання, комплексного відродження та розвитку Донбасу [17].

Пандемія COVID-19 матиме довгострокові наслідки, тож відповідні пріоритети, напрями діяльності та заходи мають бути передбачені і в межах відповідних стратегій та програм розвитку і Донбасу, і України. Необхідною буде розробка стратегії економічного оздоровлення після виходу з карантину, яка базуватиметься на принципах гендерної рівності, не-дискримінації, підтримку працюючих батьків з дітьми з числа ВПО як передумов стійкої посткризової економіки.

В сфері захисту зайнятості та бізнесу ВПО регуляторна політика Українського *Уряду*¹ має зосереджуватися на роз-

¹ Уряд прийняв рішення щодо надання соціальної підтримки ВПО в період дії карантину та протягом 30 днів з дня відміни карантину: • не припиняти виплату щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, якщо закінчився її шестимісячний строк у період дії карантину та протягом 30 днів з дня відміни карантину. Призначення грошової допомоги на наступний шестимісячний строк здійснюється без подання відповідної заяви та документів; • забороняється прийняття рішення про скасування дії довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; • забороняється здійснення контролю за проведенням соціальних виплат ВПО за місцем їхнього фактичного проживання; • забороняється зупинення акціонерним товариством «Державний ощадний банк України» видаткових операцій за поточним рахунком у разі не проходження фізичної ідентифікації одержувачем соціальних виплат (Див. за джерелом: Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова від 8 квітня 2020 року, №266. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-deyakih-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-i080420-266> 48. <https://flatfy.lun.ua/>)

робіті та впровадженні механізмів підтримки бізнесу ВПО в умовах пандемії COVID-19 з метою його збереження, поширення дистанційної зайнятості, а також розробка та впровадження програм перекваліфікації ВПО (в тому числі – дистанційних) з метою забезпечення їхньої працевлаштованості в умовах карантинних обмежень. В умовах пандемії *роботодавцям* необхідно проводити дружню до сім'ї політику, яка включає: – гнучкий графік роботи: віддалену роботу, скорочений робочий тиждень або надання гарантованої довгострокової відпустки для того, щоб усі працівники (а працівники з числа ВПО – у першу чергу) мали можливість доглядати за дітьми.

Розвиток цифрових технологій, ІКТ, проекту «Цифрової держави» (он-лайн сервіс державних послуг «Дія») для забезпечення дієвих механізмів взаємодії громадян з державною владою в он-лайн режимі у тому числі з питань реінтеграції українських громадян, що мешкають на окупованих територіях Донбасу, що набуває особливої значущості в умовах поширення пандемії, карантинних обмежень, згортання транспортного пересування. Це дозволить налагодити і зміцнити діалог між ними та українською владою.

Зміцнення єдиного інформаційного простору України з врахуванням її регіональної специфіки потребує додаткових дій, що мають бути включені до Плану заходів з реалізації Стратегії регіонального розвитку України. Для Донбасу має бути передбачена реалізація таких заходів:

- через систему державно інформаційної політики реалізувати та захистити національні інтереси України шляхом використання в Донецькій та Луганській областях інформаційної, дипломатичної та психологічної зброї для боротьби в умовах інформаційної війни;

- терміново зняти обмеження з трансляції всіх телевізійних каналів українського телебачення на території Донецької

та Луганської областей, застосувати сучасні технології для якісної теле-, радіо-трансляції;

- повністю покрити Донецьку та Луганську області наземним (аналоговим та цифровим) ефірним сигналом українським мовником;

- використовувати новітні мас-медійні технології для зміцнення позицій консолідованості, потужної підтримки й успішної реінтеграції населення Донбасу в соціокультурний простір України з метою запобігання маніпулюванню масової свідомості громадян та попередженню поширення настроїв ненависті, страху, зростанню недовіри до владних структур тощо;

- забезпечити розвиток інформаційної інфраструктури, створити на території Донбасу структурний підрозділ, який повинен відповідати за забезпечення інформаційної безпеки;

- забезпечити захищеність об'єктів критичної інфраструктури державних та регіональних інформаційних ресурсів від кібер-атак;

- використовувати цифрові технології в мас-медійному просторі для протистояння інформаційній пропаганді РФ на окупованих, приграничних територіях і «сірій зоні», організація відкритих спільних обговорень, комунікаційних майданчиків для пошуку шляхів примирення й успішної реінтеграції;

- забезпечити підтримку і розширення можливостей діючого українського інформаційного порталу для прифронтових та окупованих територій з метою протистояння інформаційній війні.

Необхідно зазначити, що відновлений та розбудований мир на сході України – це відсутність протистояння, конфліктів, протестів завдяки створенню умов їх попередження та виникнення. Умовами його створення є: високий рівень та якість життя більшості населення країни; низька частка бід-

ного населення; низький рівень безробіття; високий рівень інформаційної та кримінальної безпеки; подолання соціальної нерівності; довіра населення до влади; низький рівень корупції; наявність патріотичної національної еліти тощо [1].

Розробка та реалізація Україною ефективної реінтеграційної політики має стати стратегічним курсом для досягнення миру на Донбасі, консолідації та єдності всередині країни, для зміцнення взаємної довіри громадян різних регіонів та збереження територіальної цілісності України. Реінтеграційна політика передбачає [2]:

1. Зміцнення і розширення діючої Національної платформи «Діалог про мир та безпечну реінтеграцію»; підтримка і поширення в інформаційному просторі результатів реалізації проєкту «Національна єдність: як зшивати країну» (спільна ініціатива Національної платформи та Укрінформу) [19].

2. Створення та реалізації загальноукраїнських проєктів культурної міжрегіональної інтеграції; проєктів щодо реінтеграції дітей з окупованого Донбасу та Криму через відкриття доступу до платформ української освіти та культури тощо. Долучення до роз'яснювальної та пропагандистської роботи освітян, науковців, спеціалістів мас-медіа, блогерів у соціальних мережах, журналістів, депутатів усіх рівнів та ін.

3. Забезпечення реалізації чинного законодавства України з ВПО, національної безпеки, з прав людини, соціального діалогу, місцевого самоврядування тощо. Дотримання соціальних трудових та політичних прав громадян Донецької та Луганської областей.

4. Активізація ініціатив та дій, спрямованих на попередження та подолання ризиків і небезпек міжнародній спільноті через відсутність миру на сході України.

5. Ініціювання та підтримки рухів політичної еліти, спрямованих на консолідовані конструктивні відносини та

результати розвитку у виробничій, соціальній, трудовій, економічній, культурній сферах Донецької та Луганської областей.

6. Подолання корупції при нецільовому розподілі коштів, спрямованих на реінтеграцію, відновлення миру на Донбасі, ліквідацію наслідків збройного конфлікту та розв'язання проблем ВПО тощо.

7. Включення до всіх цільових концепцій, стратегій, програм що приймаються Українським Урядом в економічній, соціальній, екологічній, виробничій, гуманітарній, інформаційній, фінансовій, нормативно-правовій, сферах положень, напрямів, заходів, пов'язаних з розв'язанням проблем Донбасу, для його відродження та розвитку, для відновлення ресурсів та зміцнення Української держави.

Висновки.

Візія майбутнього Донбасу з позицій неоіндустріальної модернізації економіки є такою: Донбас – це регіон, що має потужності для розвитку високої технологічної культури; це регіон, який має зберегти за собою роль індустріального центру України і розвиватися на засадах неоіндустріальної моделі модернізації на основі впровадження новітніх вітчизняних і світових досягнень науки та техніки. Незважаючи на неефективну метало-вугільну домінанту виробництва, стратегія структурно-технологічної модернізації не передбачає відмови від традиційних виробництв, але їх розвиток в подальшому має здійснювання виключно за рахунок власних ресурсів [2]. На державну підтримку можуть розраховувати лише нові високотехнологічні виробництва, продукція яких буде орієнтована на імпортозаміщення, задоволення внутрішнього попиту і розвиток експортного потенціалу. Вирішення стратегічних завдань структурно-технологічної

модернізації Донбасу вимагає уважного ставлення до оптимізації виробничої структури промислового комплексу, пріоритетів технологічного зростання, визначення критеріїв економічності і екологічності виробництва, ефективного використання території. Для цього необхідно законодавчо закріпити і впроваджувати ідеологію промислового розвитку на державному, регіональному, галузевому рівнях управління усіма суб'єктами соціально-економічних і виробничих відносин.

Доцільно виробити механізм консолідації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, громадських об'єднань та міжнародних організацій, що надають міжнародну технічну допомогу для відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. Також важливо забезпечити орієнтований на запровадження нового за змістом соціально-адекватного менеджменту у взаємовідносинах органів загальнонаціональної і регіональної влади.

Фінансове забезпечення здійснюватиметься за рахунок коштів, що передбачаються у державному бюджеті на відповідний рік, коштів місцевих бюджетів, а також за рахунок міжнародної фінансової і технічної допомоги та інших джерел, не заборонених законодавством. Додатковим джерелом фінансування завдань та заходів Програми стануть цільові фонди багатьох партнерів, які будуть утворені відповідно до Меморандуму про взаєморозуміння щодо співпраці між Кабінетом Міністрів України, Організацією Об'єднаних Націй та Світовим Банком, підписаного 28 жовтня 2016 року. Фінансування заходів з відновлення за рахунок коштів цільових фондів багатьох партнерів здійснюватиметься на принципах прозорості, відкритості, адресності, узгодженості (які необхідно ще засвоїти) та спрямованості на питання єдності, стабільності та примирення (як інструментів бороть-

би з корупцією в органах загальнонаціональної і регіональної влади України) [2, С.261].

Підґрунтям відродження Донбасу має стати нова інформаційно-комунікативна платформа, яка консолідуватиме зусилля влади, бізнесу і громадян, фінансові ресурси української держави, ресурси інвесторів, міжнародних партнерів для забезпечення соціально-економічного відновлення, переходу до збалансованого сталого, інноваційного і цифрового розвитку. Концептуальною рамкою створення такої інтегрованої платформи має стати платформа соціально-відповідального партнерства, як гармонійне поєднання концепцій соціального діалогу, публічного діалогу, державно-приватного партнерства, соціальної відповідальності. Таке поєднання на підґрунті соціальної відповідальності створює базу для формування сучасної моделі розвитку, яка відповідає європейським вимогам, на засадах партнерства уможливорює збалансування інтересів працівників, роботодавців, профспілок, державної влади, бізнесу, громадянського суспільства, зовнішніх та внутрішніх партнерів.

Реалізація моделі майбутнього Донбасу на підґрунті неоіндустріальної модернізації економіки має базуватися на:

- створенні умов для відродження та модернізації економіки України, її промислових регіонів на підґрунті реіндустріалізації економіки (процес, протилежний деіндустріалізації); реіндустріалізація Донбасу забезпечуватиме одночасно і модернізацію виробничих потужностей, втрачених або застарілих в процесі деіндустріалізації; і реалізацію проектів інноваційної індустріалізації; і здійснення переходу на стадію нового індустріального розвитку з урахуванням майбутніх технологічних викликів, що дозволяє відновити роль і місце промислового сектору в економіці України як основи економічної стабілізації, відновлення та подальшого розвитку;

- організації інноваційного типу економічного відновлення та зростання, впровадження конкурентоспроможних видів відтворення та побудови збалансованої структури економіки;

- цілісному баченні місця і ролі Донбасу в національній економічній, промисловій, трудовій, гуманітарній, соціокультурній, суспільно-політичній системі України;

- розробці та реалізації *Стратегії комплексного відродження та розвитку Донбасу й Плану заходів з її реалізації* щодо забезпечення соціально-економічного та гуманітарного розвитку, економічної, інформаційної, екологічної, соціальної безпеки, «безпечної реінтеграції»;

- відновлення наукового та інноваційного потенціалу Донбасу з метою розбудови регіональної інноваційної системи через фінансування проектів формування та розвитку інноваційної інфраструктури (бізнес-інкубаторів, наукових парків, технопарків, хабів – транспортних, медичних та ін.), сектору IT-індустрії тощо;

- створенні умов для неоіндустріальної модернізації із забезпеченням фінансування проектів смарт-спеціалізації та «Індустрії 4.0», створенням мережі індустріальних парків, організації сучасних високотехнологічних виробництв для подальшого приєднання до високотехнологічних європейських та світових реалізації державної економічної політики на засадах людино центризму, що обумовлюватиме пріоритети неоіндустріальної модернізації економіки: накопичення людського капіталу, створення комфортного простору та інституційних умов для його використання та розвитку; мобілізації внутрішніх та зовнішніх ресурсів та оптимізації їх використання в умовах обмеженості та дефіциту ресурсів в Україні й на Донбасі;

- розвиток п'ятого технологічного укладу (інформаційні технології) з переходом на розвиток шостого (нано-, біо- та

адитивні технології) та поступово сьомого технологічного укладів (когнітивні технології);

- створенні передової економічної інноваційної зони, привабливої для інвесторів, вітчизняних та міжнародних партнерів й усіх зацікавлених сторін на підґрунті впровадження інформаційно-комунікативної системи (платформи) національного та регіонального рівнів;

- вбудованості питань реінтеграції в систему реформ з децентралізації управління, державну регіональну політику України;

- створенні механізмів забезпечення гармонійної безпечної реінтеграції територій Донецької і Луганської областей та їхнього населення в загальноукраїнський соціокультурний, соціально-економічний, суспільно-політичний і правовий простір.

Донецька та Луганська області мають стати територією для реалізації масштабного економіко-правового експериментального проекту, спрямованого на комплексне економічне, гуманітарне відродження та розвиток, ліквідацію зон екологічного лиха та забезпечення умов економічної, екологічної та соціальної безпеки, відновлення та розвитку території Донбасу. Донбас має перетворитися із вугільно-металургійного регіону з традиційно технологічно низькою структурою виробництва (III технологічний уклад) в регіон креативної економіки, в основі якої будуть знання, нові моделі розвитку, нові технології смарт-індустрії, нові типи соціальних відносин, нова культурна парадигма. Позитивний результат реалізації такого масштабного проекту і досвід впровадження нових форм в системі управління та організації відновлення економічних, екологічних, гуманітарних процесів у подальшому можуть бути застосовані в інших регіонах України зі схожими проблемами та масштабовані на всю територію України. Відродження Донбасу, неоіндустріальна модер-

нізація промислових регіонів мають стати цільовими орієнтирами при реалізації Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року й Плану заходів з її реалізації; Державної стратегії регіонального розвитку України на 2021–2027 роки, Національної економічної стратегії України до 2030 року.

Література:

1. Амоша О.І., Новікова О.Ф., Антонюк В.П., Ляшенко В.І., Залознова Ю.С., Логачова Л.М., Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Проект Концепції державної цільової Програми з відновлення та розбудови миру у східних регіонах України. Економічний вісник Донбасу. 2016. №1 (43). С. 4–15. 13 Ресурс доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvd_2016_1_3
2. Амоша О.І., Новікова О.Ф., Залознова Ю.С., Панькова О.В., Касперович О.Ю. Формування моделі стратегічного розвитку Донбасу: від сучасних реалій до візії майбутнього. Економічний вісник Донбасу. 2020. №4. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-234-245](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-234-245)
3. Федорова Ю. В. Перспективи інноваційного розвитку України: технологічні уклади. Вісник Хмельницького національного університету. 2016. № 1. С. 123–126.
4. Іванов С. В., Антонюк В. П., Ляшенко В. І. Проблеми відтворення наукових кадрів старопромислових регіонів Донбасу і Придніпров'я для забезпечення їх інноваційної модернізації / Економічний вісник Донбасу. – №2(60), 2020. – С.200-208 doi: 10.12958/1817-3772-2020-2(60)-200-208
5. Концепція Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 892-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2016-%D1%80#n9>.
6. Державна цільова програма відновлення та розбудови миру в східних регіонах України. Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № 1071. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1071-2017-%D0%BF#n10>.
7. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. / (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>.

8. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. №695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#n11>.

9. Стратегія розвитку Донецької області на період до 2027 року. URL: <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/strategy/strategiy2027/2020/20.03.2020/Strategy-2027.pdf>

10. План заходів з реалізації у 2021–2023 роках Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року. URL: https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/strategy/strategiy2027/2020/20.03.2020/Action%20plan_2021-2023.pdf

11. Уряд офіційно розпочав створення Національної економічної стратегії-2030. Кабінет Міністрів України. 7 вересня 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-oficijno-rozpochav-stvorennya-nacionalnoyi-ekonomichnoyi-strategiyi-2030>.

12. На робочій групі Уряду з розробки Національної економічної стратегії 2030 презентували візію та цільові показники документу. Кабінет Міністрів України. 11 жовтня 2020 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-robuchij-grupi-uryadu-z-rozrobki-nacionalnoyi-ekonomichnoyi-strategiyi-2030-prezentuvali-viziyu-ta-cilovi-pokazniki-dokumentu>.

13. Амоша О.І., Вишневецький В.П., Ляшенко В.І., Харазішвілі Ю. М. та ін. Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників. Економічний вісник Донбасу. 2019. №3 (57). С.189–216. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-189-216. URL: [http://www.evd-journal.org/download/2019/3\(57\)/23-Amosha.pdf](http://www.evd-journal.org/download/2019/3(57)/23-Amosha.pdf).

14. Артеменко Л.П. Конкурентоспроможність України в четвертій індустріальній революції. Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 19–20 вересня 2019 р. [Електронний ресурс] / МОН України, УкрІНТЕІ [та ін.]. – Київ: УкрІНТЕІ, 2019. – С. 72–75. URL: http://www.uintei.kiev.ua/sites/default/files/materyaly_mon_end.pdf.

15. Новікова О.Ф., Панькова О.В. Гармонізація соціально-трудового, цифрового та сталого розвитку в Україні: проблеми та напрями забезпечення. Інноваційні стратегії та моделі економічних трансформацій в умовах євроінтеграційних викликів. Матеріали міжнародної науково-практичної Internet-конференції (Харків – Ужгород – Софія – Пшеворськ, 15 травня 2020 р.). – Софія: Издательство на ВУЗФ «Св. Гри-

горий Богослов», 2020. – С.52–55. URL:

http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5129/1/4727_IR.pdf

16. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2016. – 448 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2016/2016_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk_2016.pdf.

17. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади: діагностика стану та механізми забезпечення: монографія / О.Ф. Новікова, В.П. Антонюк, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Київ, 2018. – 244 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/mono_VPO_2018.pdf.

18. Столяров В.Ф., Шинкарьок О.В. Соціально адекватний менеджмент регіонального людського розвитку в Українському Донбасі та на Поділлі (виклики, наміри та реалії виміру: 2003–2013; 2017–2027): Частина 2 – Парадигма людяності, гармонії та місії регіону / Економічний вісник Донбасу № 3(57), 2019. – С.241–281. doi: 10.12958/1817-3772-2019-3(57)-241-281

19. Доній О. Витіснення справедливості з української ідеї – це страшний удар по ній. Укрінформ. 8 жовтня 2020 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3114130-oles-donij-politolog.html>.

Басанцов І.В.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри фінансів і підприємництва
ННІ фінансів, економіки та менеджменту ім. О. Балацького
Сумського державного університету,
голова Сумського обласного правління
Спілки економістів України,
член Правління Спілки економістів України
(ORCID 0000-0002-3608-8900)

«КОВІДНА» ЕКОНОМІКА: ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ КАРАНТИНУ

Вступ. Другий рік поспіль коронавірус Covid-19 поширюється світом. Крім впливу на здоров'я людини, спалах коронавірусу буде мати серйозні негативні економічні наслідки. Вчені та експерти сходяться на думці, що пандемія коронавірусу спричинить «шок» й у світовій економіці, змусивши малі та середні підприємства призупинити свою роботу або взагалі закритися, в наслідок чого будуть нестабільно працювати або зовсім порушатися чисельні економічні зв'язки.

Слід зазначити, що наша країна у цій ситуації не є винятком, і національна економіка також відчуває суттєвий вплив пандемії коронавірусу. Так, у зв'язку з поширенням останнім часом кількості нових випадків захворювань в Україні з 8 до 24 січня 2021 року буде запроваджений жорсткий карантин (повний локдаун), під час якого будуть діяти багато суттєвих обмежень, що у свою чергу, не покращить економічну ситуацію в країні.

Передбачається, що під час дії жорсткого карантину суттєво зменшаться податкові надходження до бюджету від підприємців (особливо малого та середнього бізнесу). Їм доведеться згортати свою діяльність щонайменше на місяць, а

компенсаторні механізми навряд чи зможуть стати рятівним колом для більшості підприємств. Але влада сподівається зменшити навантаження на медичну сферу, а значить створити сприятливі передумови, щоб покращити епідеміологічну ситуацію.

З іншого боку, збіг періоду жорсткого локдауну із новорічними святами не повинен суттєво позначитися на економічних показниках, якщо мова йде про найманих працівників. Але з малим бізнесом та індустрією розваг справи будуть декілька іншими, бо саме у період новорічних свят вони мають найбільші прибутки. Тож з цієї точки зору негативних економічних наслідків не уникнути, хоча і катастрофи не станеться. [1].

Тож наскільки глибоким і значним виявиться «ковідний» вплив на вітчизняну економіку? Яка відповідна реакція буде у грошово-кредитній та фінансовій політиці? Ці питання зараз знаходяться в центрі уваги суспільства, експертів і є предметом запеклих суперечок, тобто ця тематика є актуальною.

Аналізуючи сучасні «ковідні» реалії, слід зазначити, що зараз не збій або вихід з ладу устаткування, не проблеми з контрагентами, не навіть традиційні фінансові труднощі, а зовсім інший ризик виходить на перше місце та становиться ключовим – це рішення влади запровадити локдаун, призупинивши при цьому роботу бізнесу.

Існує ймовірність того, що після виходу з карантину, великі компанії а також власники малого та середнього бізнесу почнуть розробляти стратегії переходу до розподіленої бізнес-моделі. Вона характеризується тим, що співробітники максимальну кількість часу працюватимуть вдома, а спілкування буде здійснюватися за допомогою віртуальних «замінників» нарад, презентацій тощо. Зрозуміло, що домашнє робоче місце такого співробітника необхідно буде суттєво дооснащувати, як апаратними, так й програмними засобами.

Недарма зараз фіксується різке зростання попиту на модеми, роутери та іншу комп'ютерну техніку.

Важливо відмітити, що існують сфери бізнесу, яким коронавірусна криза однозначно пішла на користь, наприклад, онлайн торгівля, і вона ще більше процвітатиме із розвитком в країні діджиталізації. А звідси і більший попит на інвестиції в розвиток Інтернету, послуг ІТ та навчання цифровій грамотності. Тому зараз в Україні успішно проектуються та впроваджуються різні економічні та управлінські системи (на основі інформаційних технологій), що дозволять успішно перейти на новий рівень розвитку суспільства, минаючи проміжні стадії [2]. Основи для такого переходу або так званого «цифрового стрибка» були закладені в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [3]. Її реалізація дозволить створити електронний уряд (е-уряд) як базовий елемент системи ефективної та результативної взаємодії влади, бізнесу і громадянського суспільства (саме в умовах поширення пандемії та запровадження карантину) [4]. У вищевказаній Концепції передбачається впровадження різних стимулів для забезпечення розвитку цифрової економіки. Ці стимули покликані заохочувати бізнес і громадян використовувати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), тобто зробити такі технології більш доступними.

Для громадян «цифрова економіка» буде означати перехід на новий рівень цифрових сервісів, можливості одержання державних послуг в електронній формі, що зведе до мінімуму корупційні ризики [5] і буде сприяти якнайшвидшій інтеграції України в єдиний цифровий простір Європейського Союзу (ЄС).

В умовах поширення пандемії коронавірусу та бурхливого розвитку інформаційних систем, актуальними стають дослідження в області впровадження ІТ-технологій у роботі

державних фінансових органів для контролю за цільовим і ефективним використанням бюджетних коштів.

Система державного фінансового контролю (ДФК) – це невід'ємна складова державного управління. Жодна країна у світі не відмовляється від важелів контролю та цілеспрямованого впливу на ринкові відносини, що є необхідною умовою підтримки соціальної стабільності [6]. Ефективність використання державних засобів є ключовим чинником переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку та зведення до мінімуму наслідків впливу пандемії, а також посилення конкурентоспроможності і економічної безпеки держави в довгостроковій перспективі. Це визначено багатьма нормативно-правовими документами як один з пріоритетних напрямків розвитку держави.

Практика показує, що побудова, функціонування та розвиток ефективної системи ДФК – один з важливих факторів якісної модернізації системи управління економікою України і її розвитком в умовах пандемії коронавірусу. Успішне впровадження цієї системи є дуже важливим завданням. Тому всі вищезгадані аспекти свідчать про необхідність застосування кращих європейських практик, використанні комплексного підходу при побудові ефективної системи ДФК.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності використання коштів платників податків, а також контроль над бюджетними витратами – це один з пріоритетних напрямків розвитку нашої держави. Однак слід відмітити що, на сьогоднішній день значна частина державних ресурсів і бюджетних коштів перебуває поза зоною ефективного фінансового контролю, що призводить до нецільового використання цих ресурсів і створює передумови для корупційних злочинів. Це, у свою чергу, є істотною перешкодою для вступу нашої держави в ЄС і перешкоджає досягненню стратегічних цілей, що стоять перед Україною.

За останні роки корупція набула системного характеру. Згідно офіційним даним Рахункової палати України за 2019 р. аудиторами під час проведення заходів зовнішнього фінансового контролю було виявлено порушень та недоліків на **49,8 млрд грн**, що є найбільшим показником за 2011–2019 рр. [0] (рис. 1).

При цьому зазначений обсяг порушень та недоліків у 2019 році зріс у **2,9** рази у порівнянні з обсягом порушень та недоліків, виявлених Рахунковою палатою у 2018 році.

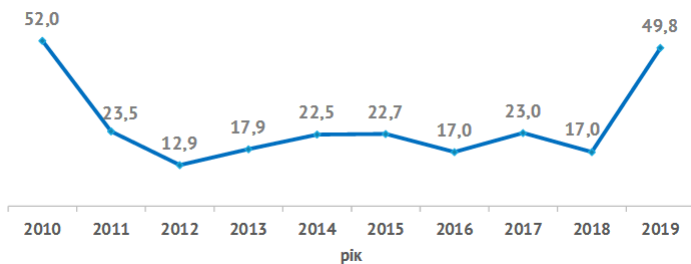

Рис. 1. Обсяги виявлених Рахунковою палатою порушень бюджетного законодавства та неефективного використання бюджетних коштів

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок про те, що перед нашою державою стоїть важливе науково-прикладне завдання зі створення та подальшої модернізації структурованої антикорупційної системи ДФК. Це необхідно для обґрунтування стратегії розвитку системи, удосконалювання форм і методів здійснення контрольних-аналітичних дій, спрямованих на попередження та запобігання фінансових правопорушень в період при функціонуванні економіки у період пандемії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням, які досліджуються в даній статті, присвячені роботи багатьох видатних вчених-економістів, а саме: Дж. Бейли (Bailey J.),

П. Джексон (Jackson P.), В. Эверт (Evert V.), С. Томкінс (Tomkins S.) і ін. Цифровий простір і місце людини у ньому були досліджені в роботах Є. Макафи, Еріка Бриньолфсона та Ніка Бострома.

Важливо також відзначити, що про необхідність побудови ефективної системи ДФК в Україні мова йде вже досить давно. Існує велика кількість наукових праць, публікацій та дискусій (у засобах масової інформації, на наукових конференціях), що висвітлюють певні аспекти даної тематики. Зокрема, питання створення та розвитку системи ДФК, підвищення ефективності функціонування її окремих складових (у тому числі під час пандемії коронавірусу) буди відображені у роботах українських вчених: Гейця В.М., Комісаренка С.В., Симоненка В.К., Данилишина Б.М., Вогонь Ц.Г., Рувіна О.Г. та багатьох інших.

Однак, незважаючи на зусилля наукового співтовариства та громадськості, питання побудови цілісної та ефективної системи ДФК, її функціонування під час пандемії, а також формулювання поняття фінансовий е-контроль та «ковідна» економіка є передовими та новаторськими.

Аналіз наукових джерел свідчить про те, що на сьогоднішній день немає чіткого визначення терміну **«ковідна» економіка**. Тому автор пропонує наступне формулювання»:

«Ковідна» економіка – це економіка, яка адаптувалася та функціонує в умовах дії пандемії коронавірусу.

Автор у роботі спробував проаналізувати нові явища, пов'язані з функціонуванням вітчизняної економіки в умовах пандемії і обумовлену цим цифрову трансформацію фінансової системи нашої держави.

Ціль проведення досліджень – формулювання вимог до технічного рішення, яке дозволить модернізувати систему ДФК України в умовах дії пандемії коронавірусу.

Для досягнення поставленої мети, необхідно розглянути три взаємопов'язані завдання:

- вивчення проблематики існуючої системи ДФК;
- визначення поняття фінансового електронного контролю, його місця та ролі в структурі системи ДФК;
- формулювання вимог до підсистеми фінансового електронного контролю для модернізації системи ДФК.

Виходячи з вищесказаного, відзначимо, що тематика статті в сучасних реаліях є досить актуальною та представляє чималий науковий інтерес.

1. Вивчення проблематики існуючої системи державного фінансового контролю

У Концепції модернізації системи ДФК відзначається, що основною проблемою «недієздатності» системи державного фінансового контролю в Україні як внутрішнього, що здійснюється органами Держаудітслужби, так і зовнішнього, якій проводиться Рахунковою палатою від імені ВР України (парламентський контроль), є некоректна організаційно-функціональна структура її функціонування. Ця структура явно призводить до конфлікту інтересів і не відповідає основним Європейським принципам незалежності державного фінансового контролю [8].

Наприклад, главу Держаудітслужби призначає своїм розпорядженням Прем'єр-міністр України за погодженням з керівництвом. Зазначимо, що Прем'єр-міністр України та Мінфін і є головними розпорядниками бюджетних коштів і державних ресурсів. Як правило, вони є й ініціаторами звільнення керівника служби, якщо останній діє не в «унісон» з керівництвом уряду. Практично така ж ситуація виникає щодо призначення глави Рахункової палати, коли та ж коаліція, що сформувала уряд, призначає керівництво Рахункової палати за поданням глави ВР України, а також формує її ке-

рівний склад, а у разі необхідності ініціює їхнє звільнення. Безумовно, що при такій «системі незалежності державного фінансового контролю» проводити принципові та ефективні ревізії і аудит розподілу та ефективного використання державних ресурсів їх головними розпорядниками практично неможливо.

Не краща ситуація (якщо не гірша) існує й в усіх регіонах держави. Тому можна констатувати, що в Україні склалася ситуація, коли розпорядник державних ресурсів сам собі призначає ревізора. У цьому й полягає тотальна корупційна система, яку негайно потрібно міняти. Необхідно створити незалежну (від галузей влади та розпорядників бюджетних коштів) єдину систему ДФК, що відповідає всім міжнародним нормам і стандартам.

В епоху цифровізації економіки одним з методів для боротьби з системною корупцією може стати розробка та впровадження у системі ДФК спеціалізованої інформаційно-аналітичної підсистеми фінансового е-контролю (ІАС ДФК), яка дозволить підвищити ефективність державного контролю витрат бюджетних коштів. Ця задача стала досить актуальною саме останнім часом, коли світом поширюється епідемія коронавірусу. Але без модернізації існуючої системи ДФК, що базується на основних принципах і кращих практиках ЄС здійснити вищевказані реформи практично неможливо.

2. Визначення поняття фінансового електронного контролю, його місця та ролі в структурі системи ДФК

В епоху бурхливого розвитку інформаційних технологій органі державного фінансового контролю починають більш активно використовувати передові технічні рішення: великі центри обробки даних, централізовані рішення на основі Web-Технологій тощо.

У сфері державного управління цілеспрямовано проводиться ряд реформ, що дозволять поетапно реалізувати сучасні механізми та інструменти обробки інформаційних потоків у сфері управління фінансами.

Важливо відзначити, що використання нових форматів держуправління в умовах діджиталізації (перехід до цифрової економіки) здійснюється у відповідності до Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні [9] і проекту Закону України «Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 р.» [10].

Тому з метою підвищення ефективності державного контролю використання бюджетних коштів доцільно розробити та впровадити інформаційно-аналітичну систему – **фінансовий електронний контроль** (ІАС ДФК).

Відзначимо, що на даний момент не існує чіткого наукового трактування як для загального поняття е-контроль, так і для його частного випадку – фінансовий електронний контроль. Тому у роботі [2] автор запропонував наступне трактування цього поняття:

Фінансовий електронний контроль (фінансовий е-контроль) – це інформаційно-аналітична система, що забезпечує автоматизацію ведення обліку, контролю цільового та ефективного використання засобів платників податків, аналізу і управління економічною інформацією в електронному виді.

Слід зазначити, що застосування ІАС ДФК дозволить автоматизувати управлінські процеси, а саме:

- скоротити час на збір і аналіз фінансової інформації при перевірці ефективності використання бюджетних коштів;
- забезпечити реалізацію процесного підходу та відповідних моделей керування і контролю витрат коштів бюджету;

- впровадити сучасні засоби контролю цілісності інформації від джерел даних, підвищити ефективність і достовірність результатів аналізу;
- прискорити процес аналізу отриманої інформації та підготовку аудиторами звітної документації;
- організувати оперативний доступ перевіряючих до результатів попередніх контрольних заходів;
- прискорити контроль усунення порушень фінансової дисципліни;
- забезпечити дотримання стандартів ДФК;
- систематизувати та узагальнювати інформацію при здійсненні фінансового моніторингу з метою розробки пропозицій щодо модернізації системи ДФК.

Рис. 2. Підсистема фінансового е-контролю при модернізації системи ДФК.

Роль підсистеми фінансового е-контролю є дуже важливою, тому що її впровадження до структури ДФК дозволить

забезпечити відкритість, прозорість і підзвітність діяльності держорганів, органів місцевого самоврядування, а також державних підприємств і організацій (рис. 2).

Головною проблемою, що ускладнює розробку моделей керування процесами в складних інформаційно-аналітичних системах, є відсутність базових концепцій побудови та формальних описів загальносистемних рішень, призначених для інтеграції завдань моніторингу, аналізу та управління процесами.

3. Формулювання вимог до підсистеми фінансового е-контролю для модернізації системи ДФК

Для реалізації спільних завдань модернізації системи ДФК необхідно:

1. Розробити новий проект Закону України «Про державний фінансовий контроль в Україні» на основі розробленої Концепції [8], а також інші нормативно-правові документи, стандарти, методики ревізії та аудиту відповідно до нових форм і видів його проведення.

2. Впровадити розроблені та апробовані концептуальні принципи створення Єдиної незалежної системи ДФК, втілити на практиці науково-методичні матеріали організації і проведення контрольно-аналітичних заходів відповідно до прогресивних методів і форм, що відповідають запитам національної економіки і вимогам Європейського Союзу.

3. Створити (по розроблених проектах і напрацюванням) Єдину систему ДФК, відповідну до природи державного контролю, на основі уніфікованих організаційно-методологічних принципів, яка характеризується чіткою ієрархічністю та цілісністю.

4. Впровадити зазначену Концепцію в систему державного фінансового контролю, що дозволить контролюючим органам адекватно реагувати на численні соціально-

економічні проблеми та виклики ринкової економіки, забезпечить єдність і стійкість взаємозв'язків між усіма гілками влади, дасть можливість охопити контрольною функцією різні сфери і рівні економіки.

Важливою частиною реалізації Концепції є створення спеціалізованої інформаційно-аналітичної системи ДФК на базі інформаційної платформи, що поєднує як державні органи, так і одержувачів бюджетних коштів, з дотриманням декількох обов'язкових умов, а саме:

- забезпечення достовірності всіх документів щодо розпорядження бюджетними коштами, включаючи всі коректування та чітку ідентифікацію розпорядників і одержувачів;
- забезпечення централізації обробки і зберігання інформації, в умовах розподіленого середовища;
- забезпечення безпеки отриманої та збереженої інформації від викривлень або несанкціонованого доступу.

Аналітична частина ІАС ДФК у сучасних термінах являє собою специфічний симбіоз ERP і CRM систем [11, 12] і повинна містити наступні компоненти:

- фронтальну частину, що забезпечує доступ і подачу документів учасників, з автономною, розподіленою або централізованою обробкою інформації;
- операційну частину, що забезпечує авторизацію операцій і оперативну звітність, у складі бухгалтерського, контролінгового, казначейського та фінансово-управлінського модулів;
- сховище даних;
- аналітичну підсистему;
- систему підтримки моделей контролю.

Наведемо перелік завдань, що повинна виконувати ІАС ДФК:

- зберігати великі обсяги даних;
- підтримувати внутрішню несуперечність даних;

- підтримувати якісний процес поповнення даних.
- підтримувати високу швидкість одержання даних;
- забезпечувати наявність зручних утиліт перегляду даних;
- забезпечувати повноту та достовірність збережених даних;
- взаємодіяти з OLTP системами та зовнішніми джерелами даних.

Архітектура ІАС ДФК може використовувати фізичне або віртуальне сховище даних централізованого джерела для окремих додатків даних (додаток результатів аналізу, прогнози, динамічні діаграми, відхилення від планових показників тощо). Крім того, архітектура ІАС ДФК розглядається як універсальна та може використовувати інші ефективні інструменти, такі як: Olap-Засоби, засоби інтелектуального добутку даних (data mining), інструменти кінцевого користувача для виконання запитів і побудови звітів (query and reporting tools), засобів CRM тощо.

Напрямки розробки і реалізації підсистеми фінансовий е-контроль:

- перехід на електронний документообіг у сфері управління суспільними фінансами;
- автоматизація облікової та контрольної діяльності, інтеграція та забезпечення взаємозв'язків усіх видів обліку державних установ;
- забезпечення взаємозв'язку інформації про фінансові показники бюджетних організацій з контрольними показниками результативності їх діяльності;
- забезпечення прозорості й публічності інформації про діяльність бюджетних організацій у сфері керування суспільними фінансами;
- проектування і реалізація системи у захищеній багатоешелонованій архітектурі [13].

Висновки

Проведене дослідження присвячене питанням модернізації системи ДФК із застосуванням сучасних інформаційних технологій в умовах дії пандемії коронавірусу. Дані формулювання понять « **ковідна економіка** » і « **фінансовий е-контроль** ».

Виявлені наступні проблеми:

- відсутність нормативно-правової бази в області цифровізації економіки та фінансового е-контролю;
- відсутність якісних методик багатofакторного аналізу витрат державного бюджету і централізованої інформаційно-телекомунікаційної системи, що дозволяє з високою точністю вважати дані, що поступають та обробляються у системі , достовірними;
- відсутність Вищого органа ДФК, до компетенції якого буде відноситися організація та проведення фінансового е-контролю;
- розрізненість інформаційних систем різних органів влади та держпідприємств ;
- загрози кіберзлочинності і відсутність належного захисту персональних даних у цифровому просторі;
- відсутність необхідних професійних навичок і компетентних фахівців в області фінансового е-контролю.

Вивчивши сучасні практичні та правові аспекти розвитку системи ДФК для її модернізації, авторами пропонується наступне.

1. Розробка пакета законодавчих актів про цифровізацію економіки, застосування системи фінансового е-контролю.
2. Створення Вищого органа ДФК на базі Рахункової палати України, до компетенції якого буде входити організація та проведення фінансового е-контролю.
3. Об'єднання всіх розрізнених інформаційних систем органів державної влади в єдиний інформаційний простір.

4. Застосування на практиці технологій електронному підпису та Блокчейн, що дозволить підвищити контроль над окремими процесами, скоротити час обробки ланцюжків операцій, підвищити достовірність інформації та безпеку системи.

5. Створення Центрів підготовки кадрів для навчання фахівців, компетентних не тільки в економічній сфері, але й у сфері інформаційних технологій і юриспруденції.

Застосування інформаційних систем у сфері керування та контролю за бюджетними коштами, а також розробка необхідного нормативно-правового забезпечення для їх функціонування, дозволить підвищити прозорість і достовірність контрольних заходів, скоротити строки їх проведення, виконувати оперативний контроль і моніторинг результативності та ефективності фінансової діяльності державних органів влади.

У підсумку зазначимо, що у посткарантинний період, що буде характеризувати «ковідну» економіку, на перший план вийдуть питання запровадження нової розподіленої моделі бізнесу із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

Література:

1. Радчук О. Локдаун 2.0: три сценарії виходу України з жорсткого карантину [Електронний ресурс] / Слово і діло – 2020. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2020/12/01/kolonka/aleksandr-radchuk/suspilstvo/lokdaun-2.0-try-scenariyi-vykhodu-ukrayiny-zhorstkoho-karantynu>.

2. Зубарева Е.А., Басанцов И.В., Белов С.В. Финансовый Е-контроль: модернизация системы государственного финансового контроля в условиях цифровой экономики. Международный научно-технический журнал «Проблемы управления и информатики». 2020. №5. С. 136–150.

3. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації [Електронний ресурс]: розпорядження Кабінету Міністрів

України від 17 січня 2018 р. № 67-р. – Режим доступу:
<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>.

4. Zubareva O.O. Electronic Government System of Ukraine and a Method for Increasing Its Security / O.O. Zubareva, S.V. Byelov // Cybernetics and Systems Analysis. — 2015. — Vol. 51, № 3. — P. 481–488, DOI 10.1007/s10559-015-9739-4

5. Басанцов І.В. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія / І.В. Басанцов, О.О. Зубарева. – Суми: Сумду, 2016. – 113 с.

6. Басанцов І.В. Розвиток державного фінансового контролю в умовах ринкової економіки України [Текст]: дис. д-ра екон. наук: 08.00.08 / Басанцов Ігор Володимирович; Сум. держ. ун-т. – Ірпінь, 2008. – 382 арк.: мал. – Бібліогр.: арк. 333–363.

7. Звіт Рахункової палати України за 2019 р. [Електронний ресурс] / Рахункова палата України. – 2019. – Режим доступу:
https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Reports/2019/ZVIT_RP_2019.pdf.

8. Свідectво про реєстрацію авторського права на твір 93002 Україна, «Концепція створення незалежної системи державного фінансового контролю України» / І.В. Басанцов.; зареєстр. 15.10.2019 р.

9. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 р. № 386-р [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2013-p>.

10. Про Стратегію сталого розвитку України до 2030 року [Електронний ресурс]: проект Закону України від 07.08.2018р. № 9015. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6YF00I.html

11. Молино П. Технології CRM: експрес - курс / Патрик Молино ; [пров. з англ. Т. Новиковій] – М.: Фаир – Пресс: изд. – торг. будинок ГРАНД, 2014 (ВАТ Можайский полігр. комб.). – 265 с.

12. Integrating ERP, CRM, Supply Chain Management, and Smart Materials. Dimitris N. Chorafas. Auerbach Publications, Published May 31, 2001. – 408 p.

13. Elena A. Zubareva, Gennadiy L. Riabtsev, Igor V. Basantsov, Sergey V. Byelov. Increasing the Safety of Functioning the E-Government of Ukraine During Digitalization of Economy Journal of Automation and Information Sciences. Volume 51, 2019 Issue 10. pages 46–57. DOI: 10.1615/JAutomatInfScien.v51.i10.40

Внукова Н. М.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри банківської справи і
фінансових послуг Харківського національного
економічного університету імені Семена Кузнеця,
член Правління Спілки економістів України,

Сокол С.В.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Харківського національного
університету будівництва і архітектури

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ СПРІЯННЯ ПАРТНЕРСТВУ В ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасна динаміка змін щодо визначення напрямів соціально-економічного розвитку в умовах нестабільності посилює потребу в пошуку інструментів та засобів щодо сприяння партнерству для посилення господарської діяльності у інноваційному суспільстві. Сотні діючих документів визначають сучасну нормативно-правову основу (закони, постанови та інші нормативні документи) науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні, зокрема, пов'язаної з фінансуванням, що постійно змінюються, отже, необхідно визначитися щодо їх результативності і впливу на розвиток інноваційних процесів [1].

Держава за ст.54 Конституції України сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків зі світовим співтовариством і гарантує громадянам свободу наукової і технічної, а також інших видів творчості, охорону інтелектуальної власності, зокрема, їх авторських прав [2]. Це створює базові правові передумови для інноваційного розвитку країни [3].

Інноваційна діяльність відповідно до статті 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» [4] – це діяльність, яка спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг, а правове визначення інноваційної діяльності у статті 3 Закону України «Про інвестиційну діяльність» [5] визначено значно ширше, як одну з форм інвестиційної діяльності, що здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу, що охоплює: випуск і поширення принципово нових видів техніки та технологій; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення; виконання довготривалих науково-технічних програм з великими строками окупності затрат; фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил; розробку і впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального і екологічного становища. Між тим поняття інноваційної діяльності, і базова категорія «інновація» не однозначно тлумачиться науковцями, а визначення першої не обмежується наведеними вище правовими актами.

У межах Господарського кодексу України (ст. 325) [6] інноваційна діяльність теж розглядається, але лише у сфері господарювання та визначається як діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя. Таке визначення значно ближче до Закону України «Про інвестиційну діяльність», але воно також зосереджено більше на фінансових питаннях, ніж самої суті нового, інновації. Це дискусійне тлумачення не оминуло Закон України «Про пріоритетні

напрями інноваційної діяльності в Україні» [7], який потребує розробки більш глибоких правових засад основних напрямів науково-технічної діяльності, яка повинна суттєво підвищити рівень технічної укладності економіки України. При розподілі коштів державного бюджету повинні виконуватись пропорції щодо рівня фінансового забезпечення наукової, науково-технічної, освітньої сфер [8], а також створення пільгових умов для розвитку інноваційної діяльності, але кризові явища в економіці не сприяють цьому процесу.

Для поліпшення ситуації перспективним є використання державно-приватного партнерства, яке відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» [9] є співробітництвом між державою Україна, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства. У даному визначенні наочно видно, що серед основних державних партнерів виділено саме академії наук, отже для інноваційного розвитку наукова складова є пріоритетною, і тут наголошено на провідному інструменті – це партнерстві.

Реалізація підходів до державно-приватного партнерства базується на взаємодії зацікавлених сторін (стейкхолдерів), які на думку польських науковців [10], в теорії управління є тими суб'єктами (фізичні особи, територіальні громади, установи, організації), які можуть впливати на діяльність певних суб'єктів господарювання. Найпростіший перелік зацікавлених сторін майже кожного суб'єкта господарювання такий: клієнти, працівники, власники, постачальники, громад-

ські організації, місцеві територіальні громади, інвестори, банки, засоби масової інформації та ін. На кожній території відповідно до особливостей діяльності суб'єкта господарювання всі ці групи можуть бути розподілені за рівнем їх впливу і важливості. Зацікавлені сторони мають бути максимально залучені до створення та здійсненні діяльності з корпоративної соціальної відповідальності, яка пропагується ЄС, отже, для посилення впливів та зменшення конфліктів суб'єкти господарювання повинні мати механізм інтеграції всіх видів діяльності у сполученні із захистом прав споживачів з метою максимального створення спільних цінностей для їх власників/акціонерів та інших зацікавлених сторін та суспільства в цілому, що запобігатиме або пом'якшуватиме можливі суперечки [10]. Для ефективного залучення зацікавлених сторін до розвитку територіальної громади потрібна їх правильна ідентифікація, виділення основних і застосування для цього певних форм, серед яких виділяється, зокрема, партнерство і діалог.

Партнерство, на думку польських науковців [10], це форма створення відносин із зацікавленими сторонами, яка вимагає від них найбільшої прихильності. Враховуючи, що це передбачає здебільшого тривалі та трудомісткі відносини, тому для партнерів важливе усвідомлення позитивного очікування від взаємодії і наявність можливості виконати свої зобов'язання. Прикладами партнерських стосунків є спільні проекти для сталого розвитку територій, спільні, наприклад, кластерні ініціативи з різними групами зацікавлених сторін, асоціаціями та стратегічне співробітництво.

У табл.1 подано переваги від партнерства для різних стейкхолдерів щодо територіального розвитку в умовах інноваційного суспільства.

Таблиця 1

**Переваги від партнерства у господарській діяльності
для розвитку інноваційного суспільства**

Для органів влади та місце- вого самовря- дування	Для сус- пільності	Для науки і освіти	Для підприємни- цтва	Значення для розвит- ку іннова- ційного суспільства
Формування та зростання бази оподаткування через підвищення концентрації суб'єктів господарювання в територіальній громаді	Збільшення зайнятості населення, скорочення незайнятості	Забезпечення випускників закладів освіти робочими місцями	Можливість спільного використання ринкової і соціальної інфраструктури	Висока зайнятість та потрібний рівень освіти, розвинута ринкова інфраструктура сприятимуть впровадженню інновацій
Налагодження співробітництва із бізнесом, науковцями, громадськими організаціями	Підвищення якості надання послуг	Можливий вплив на вибір абітурієнтами необхідних для господарської діяльності спеціальностей	Можливість здійснення спільного маркетингу, просування продукції чи послуг учасників партнерства	Підвищення якості і зниження вартості послуг пришвидшить продукування та пошук інновацій
Розширення можливостей для залучення інвестицій в територіальну громаду	Забезпечення навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації для працівників партнерських установ	Організована виробнича практика для студентів закладів освіти	Зниження витрат на пошук персоналу	Розширення напрямів та джерел залучення інвестицій для впровадження інновацій

Розвиток соціально-економічної інфраструктури територіальної громади	Покращення умов праці працівників суб'єктів господарювання	Можливість участі науковців у практичній діяльності підприємств	Розвиток та просування власних і територіальних брендів	Потенційна можливість впровадження інновацій у розвиток території
Підвищення конкурентоспроможності територіальної громади	Зменшення соціальної напруги в територіальній громаді	Розвиток матеріально-технічної бази для науково-дослідницьких робіт	Участь у спільних наукових розробках	Посилення наукової складової у розробці інновацій
Покращення іміджу територіальної громади	Розвиток інфраструктури	Зростання рівня компетентності персоналу	Доступ до нових знань, інновацій, технологій, сучасних методів управління	Вплив впровадження компетентного підходу та іміджевих заходів на інноваційну активність
Налагодження співпраці із сусідніми територіями, зростання експортних можливостей	Зниження ризику втрати роботи	Розвиток науково-дослідницьких робіт	Можливість виходу на міжнародні ринки	Глобалізаційні впливи на поширення інноваційних досягнень певних територій
Розвиток території в цілому	Покращення умов життєдіяльності населення	Участь практиків у освітньому процесі (викладанні)	Підвищення конкурентоспроможності продукції, послуг	Формування інноваційного суспільства

Джерело: розробка Н. Внукової [16]

Як видно з табл.1, партнерство має суттєві переваги щодо формування інноваційного суспільства, де створюються синергетичні ефекти. Зацікавлені сторони – це групи або особи, які здатні чинити значний вплив на діяльність суб'єктів господарювання або залежати від його рішень, або

мають право висувати певні вимоги, наприклад, щодо впровадження інновацій. Тому зацікавлені сторони можуть підтримувати суб'єкта господарювання, бути його партнером, або негативно втручатися в його подальший розвиток [11]. Якщо вони поділяють спільні інтереси, то прямо або опосередковано отримують вигоди, тому здатні чинити тиск на рішення. З цією метою бажано встановити пріоритетність зацікавлених сторін. Завдяки їх участі або впливу у розвитку території виділяють внутрішні, які безпосередньо підзвітні керівництву та зовнішні зацікавлені сторони. Це також є потенційною передумовою створення кластерів.

У табл.2 наведено на основі удосконалення підходів [12] позиції зацікавлених сторін (стейкхолдерів) щодо формування кластерів на засадах партнерства і інновацій.

Таблиця 2

Партнерство та інновації – пріоритети формування кластера

Зацікавлені сторони (стейкхолдери)	Передумови формування кластера	Націленість на партнерство / інноваційний розвиток
З боку бізнесу	Присутність провідних господарів і підприємств, які потенційно зацікавлені у співробітництві в межах кластера	Бажання співробітництва
	Наявність кооперативних та інших зв'язків між підприємствами, що мають певний досвід, відпрацьовані механізми взаємодії, досить високий рівень взаємної довіри	Кооперація та інші зв'язки
	Високий інноваційний рівень більшості підприємств і організацій потенціального кластера	Інноваційність діяльності підприємств
	Підтвердження конкурентоспроможності експортною складовою продукції кластера	Спільна конкурентоспроможність
	Рівень стратегій провідних власників високий: очевидним є їх бажання до подальшого інноваційного розвитку	Інноваційність розвитку

	Провідні менеджери підприємств готові до діяльності в умовах зростаючого співробітництва і конкуренції в інтересах активного розвитку бізнесу і території	Спільний розвиток бізнесу і території
З боку влади, органів місцевого самоврядування та бізнес-оточення	Пряма зацікавленість органів влади у кластерному варіанті розвитку економіки регіону	Зацікавленість у кооперації групи підприємств
	Наявність у органів влади досвіду ефективної взаємодії з бізнесом, зокрема, економічної для інкубації кластера	Взаємодія влади і бізнесу
	Удосконалена нормативно-правова база розвитку бізнесу	-
	Сформована інфраструктура підтримки бізнесу, накопичений досвід прийняття участі в реінжинірингу підприємств, наданні консалтингових послуг	Інноваційність розвитку
	Керівники регіону готові до діалогу з бізнесом на умовах партнерства	Діалог влади і бізнесу
З боку громадськості	Реформована професійна освіта для підготовки компетентних кадрів для відповідних секторів економіки	Інноваційність освіти
	Усвідомлення суспільством необхідності створення кластера	-
	Формування лідерства з наданням ідей та документів щодо способів створення кластера	Інноваційність ідей
	Наявність відомих експертів, готових і здатних до розвитку діалогу влади і бізнесу з метою підвищення конкурентоспроможності території	Діалог влади і бізнесу
	Накопичення достатнього досвіду роботи з бізнесом і владою в умовах зростання конкуренції на зовнішніх ринках	Багатостороннє стратегічне співробітництво

Джерело: розробка Н. Внукової [16]

Як видно з табл.2, подані позиції зацікавлених сторін (стейкхолдерів) щодо формування кластерів, які побудовані на засадах партнерства і інновацій.

Визначено переваги нормативно-правового регулювання при створенні умов для розвитку та активізації інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, для чого формується державна регіональна кластерна політика. До її напрямів можуть належати пошук передумов створення кластера на певній території, оптимізація структури кластера відповідно до фінансових умов, можливе спів фінансування аналітичних досліджень, необхідних для розвитку кластера, оцінка його конкурентних переваг [12].

В умовах економічної кризи метою кластеризації є створення підґрунтя для диверсифікації економіки, розробка механізму для ефективного ведення діалогу держави, місцевого самоврядування і бізнесу, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності компаній і територій. За умов застосування кластерної стратегії досягається виграш усіх, а не одного, підвищення продуктивності праці, запровадження нових технологій, підвищення частки імпортозаміщення, пошук спільних ресурсів для впровадження великих проектів. Особливість дії кластера – це одночасна інтеграція і конкуренція, можливість забезпечення всіх видів відносин. Як приклад, у вересні 2016 року проект «Харківський енергетичний кластер» став переможцем в номінації «Кращий інвестиційний проект у сфері житлово-комунального господарства» конкурсу інвестиційних проектів «Харків – стратегія успіху» [13]. У квітні 2017 року був представлений план щодо створення Харківського кластера дизайну і легкої промисловості на бізнес-форумі «Fashion-індустрія. Харків. Окрема сесія «Стратегія успіху» пройшла у межах цього свята моди [14], яке активно розвивається.

Умовами розвитку послуг у кластерних ініціативах міста Харкова є об'єктивний попит у стійкому економічному і збалансованому розвитку території, бажання представників влади і підприємців реалізовувати інноваційні форми діяль-

ності, тобто формувати партнерські відносини. Кластери мають конструктивний вплив на гармонізацію економічних суперечностей, що виникають під час здійснення інноваційної діяльності [15].

Висновки. Інноваційне суспільство, яке формується в Україні, має продукувати економіко-правові засоби сприяння партнерству зацікавлених сторін у господарській діяльності, що є процесом, яким можна цілеспрямовано й ефективно поряdkувати, не покладаючись тільки на дію ринкових регуляторів.

Наявність кластера дозволяє певній галузі національної економіки підтримувати свою перевагу, зокрема, за рахунок застосування інновацій, а не віддавати її тим країнам, які більше схильні до новацій. Фактором впливу на внутрішню конкуренцію є наявність кластерів, які прискорюють процес розвитку галузей в цілому і на певній території.

Впровадження інновацій і відкриття нових підприємств прискорюють інвестиції суб'єктів господарювання як учасників кластерів взаємозалежних галузей, які вкладають кошти у спеціалізовані технології, в інформацію, інфраструктуру, персонал та ін. Джерелом синергії щодо розвитку територій є кластери, тому що вони є мотивом великих капіталовкладень і уваги органів влади, зокрема, як кластерний рух підтримується в Харківській області.

Процес сприяння партнерству в господарській діяльності, зокрема, на кластерній основі акумулює фінансово-економічні ресурси різних стейкхолдерів для більш дієвого використання. Інноваційна регіональна конкурентоспроможність може залежати від рівня розвитку партнерства, дій зацікавлених сторін, в тому числі, діяльності окремих кластерів.

Література:

1. Внукова Н.М. Спрощення доступу до систем фінансування інноваційного підприємництва. **Право та інноваційне суспільство**: електрон. наук. вид. 2019. №2 (13). URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2019/12/Vnukova13.pdf>
2. Конституція України, (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30, (ст.141). Документ 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>.
3. Білозубенко В.С. Роль національної інноваційної системи у підтриманні інноваційної активності. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vdnuet/econ/2009_4/3.pdf
4. Про інноваційну діяльність: Закон України: від 04.07.2002 р. № 40-IV. *Відомості ВРУ*. 2002. № 38. С. 266.
5. Про інвестиційну діяльність: Закон України: від 18.09.1991 р. № 1560-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. С. 646.
6. Господарський кодекс: від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18–22. С. 144.
7. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України: від 08.09.2011 р. № 3715-VI. *Відомості Верховної Ради*. 2011. № 13.
8. Внукова Н.М. Стратегічні цілі регіонального розвитку з фінансового забезпечення інноваційного підприємництва. *Стратегії розвитку Харківської області на період 2021–2027 років*: зб. наук. пр. за матеріалами круглого столу (м. Харків, 23 січня 2020 року) / за ред. С.В. Глібко, Ю.В. Георгієвського. Харків, НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С.19–24.
9. Про державно-приватне партнерство: Закон України №2404-VI від 1.07.2010 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
10. Grzybek M. Zarządzanie relacjami z interesariuszami jako jeden z elementów społecznej odpowiedzialności biznesu. URL: <http://odpowiedzialnybiznes.pl/artykuly/zarzadzanie-relacjami-z-interesariuszami-jako-jeden-z-elementow-spoecznej-odpowiedzialnosci-biznesu/>
11. Pietrzyk S. Analiza interesariuszy (Zarządzanie strategiczne).URL: [https://mfiles.pl/pl/index.php/Analiza_interesariuszy_\(Zarz%C4%85dzenie_strategiczne\)](https://mfiles.pl/pl/index.php/Analiza_interesariuszy_(Zarz%C4%85dzenie_strategiczne)) Дата звернення: 07.04.2020.
12. Федоренко. В. Г. Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки. *Финансовые инструменты и ценные бумаги*. 2007. №4. С.26–32.

13. Харківський енергетичний кластер URL: <https://invest.kh.ua/index.php/ua/investor-navigator/clusters/existing-clusters/1193-kharkivskij-energetichnij-klasterhttps://invest.kh.ua/konkurs/#> Дата звернення: 07.04.2020.

14. Харківський кластер легкої промисловості та дизайну. URL: https://shd.com.ua/kharkov_klaster_legproma Дата звернення: 07.04.2020.

15. Шевчук С.В. Економіко-правові засади регулювання інноваційної діяльності в Україні. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2013. № 3(62). С.51–58.

16. Внукова Н.М. Управління взаємодією стейкхолдерів з узгодження їх інтересів для розвитку територій громад // *Вплив стейкхолдерів на розвиток територій: монографія* / за заг. ред. В.П. Третьак. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2020. С.50–65.

17. Bukhtiarova Alina, Hayriyan Arsen, Chentsov Victor and Sokol Sergii (2019). Modeling the impact assessment of agricultural sector on economic development as a basis for the country's investment potential. *Investment Management and Financial Innovations*, 16(3), 229–240. doi:10.21511/imfi.16(3).2019.21

Джаман М.О.,
д-р екон. наук, доцент,
професор Інституту підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України, м. Київ
ORCID: 0000 0002 3963 8541

ПРОБЛЕМИ МОТИВАЦІЇ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У наш час спостерігається криза трудової мотивації під впливом різних макроекономічних і особистісних факторів, що в свою чергу обумовлює кризу соціальної активності людини. Підтвердженням даного факту є соціологічні дослідження реального стану зацікавленості у праці та якісній трансформації структури ціннісних орієнтацій.

Загальні аспекти значення трудової мотивації у підвищенні конкурентоспроможності як підприємств, так і персоналу уже розглядалися такими вітчизняними вченими-економістами, як Л. Балабанова, М. Ден, А. Колот, О. Крушельницька, М. Семикіна, Ф. Хміль, В. Щербак та ін. Окремі аспекти значення розвитку мотивації в системі управління персоналом виокремлено Л. Беззубко, В. Гончаровим, В. Гриньовою, О. Додоновим, Н. Павликом, П. Перервою, Б. Сербинівським та ін.

Ми ставимо за мету показати роль і значення державної влади у необхідності створення сучасного механізму мотивації трудової діяльності, як фактору впливу, на формування соціальної активності людини в нашому сучасному суспільстві, яке знаходиться у затяжній кризовій ситуації.

Якщо розглядати мотивацію у сфері праці, то вважаємо за необхідне провести аналіз процесу задоволення потреб людини з-за умови застосування існуючого механізму трудової мотивації. З цієї точки зору слід звернутися до трактов-

ки базових понять в сфері мотивації до праці (або «мотивація працєприкладання»), які зроблені класиком-економістом К. Марксом. Тобто, якщо ми розглядаємо процес праці та працєприкладання у конкретному середовищі (наприклад, підприємство) то можна констатувати, що праця, як корисна дія людини – перша із потреб індивіда, яка призначена для найбільш повного прояву його сутності та задоволення потреб, оскільки, «... в умовах капіталу праця фігурує у вигляді діяльності для заробітку» [1, с.54]. Однак, ми вважаємо, що формування мотивації може бути пов'язане не тільки в отриманні заробітку, але й у створенні сприятливого середовища для індивіду з метою прикладання у ньому його праці і від системи заходів, що дозволить розвивати вмотивованість індивіда до прикладання праці з метою забезпечення його участі у виробничому процесі та задоволенні власних потреб [2, с.12]. Також вважаємо, що комплексний погляд на сутність мотивації не повинен обмежуватися тільки її оцінкою. Він потребує розкриття і її соціальної значимості. Хоча зауважимо, що таким твердженням окремі вчені (табл. 1) визначають сутність мотивації як з економічної, так і з соціальної точки зору [3, с.23, 24; 4, с.4, 10–11].

Таблиця 1

Сутність мотивації як соціальної категорії у наукових поглядах окремих вітчизняних вчених *

Вчений	Розкриття сутності мотивації як соціальної категорії
Алтуніна І.Р. [5, с.4, 36]	Мотивація пов'язується з соціальною поведінкою людини у суспільстві під впливом низки чинників, які можуть не залежати один від одного.
Гончаров В.М. [4, с.4]	В основі розвитку мотивації повинні бути враховані не тільки економічні чинники (розмір зарплати), алей соціальний зміст праці, відповідальність та самостійність, розвиток особистості, професійне та кар'єрне зростання, що сприятиме формуванню творчого потенціалу працівника.
Данюк В.М. [7, с.56]	На етапі теорії постеконімічної мотивації прогрес забезпечує людина, сила і спрямованість її соціально-економічної мотивації, яка полягає у спонуканні людей до досягнення цілей та зміни економічних умов зовнішнього середовища.
Колот А.М. [14, с.3]	Мотивація є рушійною силою поведінки, усвідомлення прагнення до певного типу задоволення потреб, до успіху.
Куліков Г.Т. [3, с.23]	Мотиви до праці пов'язані з: а) орієнтацією працівників на її зміст та розмір зарплати, б) усвідомленням людиною «цікавої роботи», що полягає у можливості підвищення кваліфікації, самореалізації, самостійності, користі праці та продукції, поваги та добробуту; в) просування по службовим сходам та кар'єрне зростання.
Семикіна М.В. [6, с.305]	Мотиваційне забезпечення праці (соціальна мотивація) сприятиме збалансованості між рівнем конкурентоспроможності робочої сили на макрорівні, при цьому цей рівень визначається освітою, можливістю, кваліфікацією, досвідом роботи, економічними чинниками, попитом та пропозицією робочої сили.

* - таблиця розроблена автором на основі аналізу першоджерел

Отже, виходячи з характеристики сутності мотивації, як соціальної категорії, можна зробити наступні висновки: 1) мотивація формується під впливом факторів, які є зовнішніми відносно підприємства та залежать від тенденцій у суспільстві [5, с.36]; 2) розвиток науки щодо розгляду мотивації дає можливість визначити цю категорію як вирішальну силу до змін у зовнішньому економічному середовищі на

основі досягнення відповідного рівня конкурентоспроможності робочої сили [6, с.305; 7, с.56]; 3) в основі досягнення такого рівня знаходиться певний ряд факторів (добробут, кваліфікація, освіта, кар'єра, досвід роботи), які поруч з економічними, повинні бути враховані з тенденціями на ринку праці (попит та пропозиція робочої сили), – що дозволить характеризувати превентивність підсистеми мотивації в самій системі управління персоналом і підприємством.

Ще доцільно звернути увагу на те, що в економічній літературі існують обґрунтування сутності мотивації які обов'язково пов'язані тільки з розкриттям її функцій [8, с.83]. Ми переконані, що така точка зору звужує як саму сутність мотивації, так і саме значення цієї категорії щодо розвитку персоналу, оскільки зосереджується на внутрішньому середовищі підприємства поза врахуванням зовнішніх факторів. Підтвердження нашої думки є модель А. Маслоу, на якій спостерігається, що задоволення потреб людини не обмежується тільки врахуванням факторів задоволення від праці. Вони призводять до виникнення у працівника потреб більш високого порядку та потребують врахування зовнішніх факторів відносно місця його праці [9, с.235]. В свою чергу Р. Френкін вважає, що функції мотивації реалізуються через такі умови: а) поведінку в процесі адаптації; б) фактори, що активізують поведінку; в) особисті якості людини тощо. При цьому особливу увагу Р. Френкін приділяє необхідності успішної взаємодії людей із зовнішнім середовищем [10, с.70]. В той же час, М. Мескон, М. Альберт і Ф. Хедоури звужують реалізацію функції мотивації лише для до оцінки трудової діяльності [11, с.579]. Отже, визначення перелічених поглядів підтверджує відсутність їх єдності на характеристики функцій мотивації в якісному відношенні. До речі, в цьому питанні також немає єдиної точки зору і серед вітчизняних вчених-економістів. Наші фахівці звужують функції мотивації

до їх прояву у процесі праці. Ними виділяється три функції мотивації праці: *стимулююча* – як основна, що пояснює та обґрунтовує трудову поведінку працівника; *регулятивна* – яка полягає у блокуванні одних дій та прийняття рішень щодо початку інших в процесі праці; *комунікативна* – яка пояснює поведінку людей і визначає різні можливості для спілкування між членами колективу та сприяє соціалізації працівника в ньому [12, с.13]. Саме таку кількість із аналогічною трактовкою визначають В.М. Гончаров та О.В. Додонов при розгляді мотивації в системі стимулювання персоналу на підприємстві [13, с.116].

На даний час відбувається криза трудової мотивації під впливом різних макроекономічних і особистісних факторів, що обумовлює і кризу соціальної активності. Фактично трудова діяльність не забезпечує реалізацію всіх потреб людини (фізичні, соціальні, інтелектуальні та ін.). Ми вважаємо, що існує кілька причин кризи трудової мотивації. *По-перше*, для основної маси працюючих трудова діяльність у сфері матеріального виробництва перестала бути повноцінним джерелом забезпечення основних життєвих потреб. Це примушує людей шукати додатковий заробіток, займатися перепродажем купленого або просто продавати особисті речі. *По-друге*, працівникам стали невчасно виплачувати заробітну плату, а пенсіонерам – пенсію (з якої уряд спромігся на початку воєнних дій на сході країни навіть збирати податок!) *по-третє*, значно погіршилися умови праці, особливо у сфері матеріального виробництва: морально та фізично застаріле обладнання і технології, важкі санітарно-гігієнічні умови праці тощо. Прикро й те, що відсутність виконавчої дисципліни, серед керівництва, породило зневіру до державної влади країни. *По-четверте*, відбулися різкі зміни в духовних, інтелектуальних і моральних потребах. Значна частина працюючих людей перестали відвідувати заклади культури, ви-

писувати регулярно пресу, направляти дітей у табори відпочинку, чи просто у спортивні секції або у гуртки за інтересом. Все це пояснюється дуже просто – потрібні гроші, яких у сім'ї не вистачає. *По-н'яте*, відбулося розшарування матеріального забезпечення населення не за рахунок якісної і високопрофесійної праці, а внаслідок кримінальної діяльності. Зросла злочинність в сфері економіки. Корупція заповонила всі верстви населення, починаючи з керівництва, а головне, що ніхто за увесь час існування нашої самостійної держави не був притягнутий за це до відповідальності. Тому й не дивно, що в таких умовах відбулась зміна цінностей, падіння престижності чесної праці. Водночас погіршення матеріальних умов викликає у більшості працівників почуття розгубленості, страху і невпевненості перед майбутнім. Відбулася переоцінка цінностей і, в першу чергу, ідеалів. Люди бажають отримати бажані блага зразу, негайно, у повному об'ємі і відкидають всяку можливість їх відтермінування. Пріоритетом став особистий егоїзм, а мотиви суспільного визнання праці, чи участь в управлінні виробництвом відкидаються на задній план. Або, якщо управляти – то тільки в масштабах державного апарату і нікого не стримує відсутність у нього професіоналізму, практичного досвіду, рівня відповідної освіти. Тобто, криза мотивації проявляється у тому, що відбувається заміна рівня вищих потреб нижчим рівнем потреб (згідно моделі А. Маслоу), а уява про свої можливості спрощується до деградації. Таким чином, державній владі необхідно негайно створити новий, відповідний сучасний механізм трудової мотивації, який зміг би вплинути на структуру цінностей трудової діяльності, а значить, і на соціальну активність, і на людську свідомість з одного боку і з іншого – узаконити правильну політику цін і ввести тарифікацію (з відповідними коефіцієнтами) на розмір заробітних плат.

Якщо ми заглянемо в історію, то пригадаємо, що радянська влада більше 70-ти років обґрунтовувала і впроваджувала механізм трудової мотивації, який працював по принципу як матеріальної заінтересованості, так і високо свідомого комуністичного відношення до праці. У реальному житті він інтерпретувався в різних формах, іноді у обов'язок контролю (політичний, юридичний, моральний та ін.) працювати на благо суспільства, заради майбутніх поколінь. Героїко-романтичний взірець праці вживався з його обов'язком, а іноді й примусовим характером. Свідомі і стихійні імпульси трудової активності поєднувалися таким чином, що визначали розвиток і розміщення продуктивних сил та рівень ефективності виробництва. Яке б не було складне життя держави і період часу, які б не були суперечливі орієнтири людей і установки держави, трудящі завжди керувались трудовими цілями на своєму робочому місці, на своєму виробництві. Основні напрями впливу на мотивацію працівників змінювалися в залежності від вимог часу: в 60-х рр. – це була матеріальна підтримка і оплата праці; в 70-х рр. – це були умови і організація праці; у 80-х рр. – це був інтерес до праці та її стимулювання. А якщо пригадаємо ліквідацію розрухи після війни з фашизмом 1941–1945 років – то це безперечно прояв трудового героїзму нашого народу. І хоч напрями мінялись у залежності від конкретного виробництва, всі вони виходили з однієї шкали цінностей: 1) пріоритетність праці, 2) матеріальне забезпечення і 3) громадське визнання людини. Також слід звернути увагу на особливе значення соціального пакету пілґ, який відігравав значно більшу роль в мотивації трудової діяльності, ніж матеріальне заохочення. Даний механізм сприяв формуванню суспільно необхідної шкали цінностей, яка у свою чергу формувалася під впливом значної кількості економічних, соціальних, ідеологічних, культурних,

психологічних і моральних факторів, вплив яких важко, а іноді і неможливо, регулювати чи просто враховувати.

Вже на початку 90-х рр., виходячи із соціологічних спостережень і досліджень, у структурі мотивів праці відбулися відчутні зміни. На перше місце виступили сприятливі умови праці, на друге – заробітна плата, третє і четверте місце відповідно поділили вільний час і задоволення від заняття улюбленою справою. Творчість і розвиток індивідуальних здібностей відійшли на останні місця, так як і громадське визнання. Зауважимо, що ці показники характеризують трудову мотивацію особистості ще до ринкових відносин. Зміни, що відбулися в останні роки, свідчать про серйозну кризу трудової мотивації, яка впливає не тільки на процес самої праці, але й на соціальні сфери життя суспільства та й безпосередньо на свідомість людей. Стало популярним прислів'я – «якщо ти такий розумний (або грамотний), то де твої гроші».

На наш погляд, однією із основних макроекономічних причин нинішньої кризи є зміна відношень до власності, які обумовлюють формування якісного стану мотивації праці, її основи, структури, змісту, під впливом чого і відбувається формування особистості з певною структурою трудових цінностей. Якраз різноманітність форм власності і господарювання, поява і розповсюдження приватної власності, приватної і індивідуально-трудової діяльності досить суттєво змінила структуру мотивації. Потрібно зрозуміти, що існуюча кілька десятиків років адміністративно-директивна і планово-командна система управління економікою, де провідною була роль комуністичної партії і держави у всіх сферах життя – на виробництві, в розподілі, у використанні робочої сили, зробила певний відбиток у свідомості народу. У даний час посилилась роль і відповідальність самого працівника за відтворення своїх власних здібностей до праці ідесь (в якийсь момент) матеріальна орієнтація на роботодавця, на його до-

помогу. По суті, ствердився новий принцип розподілу і перерозподілу працівників, який проявився у вільному виборі місця і форми застосування своїх здібностей до праці і нібито послабилась залежність від держави. Насправді потрібне відповідне законодавство, яке повинно відстоювати інтереси трудящої людини. Зараз на трудову мотивацію деструктивно впливають такі фактори, як: безробіття; конфлікти; стреси; дискримінація по статі, віку і професії; низька диференціація доходів працівників різних кваліфікаційних груп. Тому необхідно негайно створити відповідний механізм мотивації трудової діяльності, який відповідав би сучасній ситуації в ринкових відносинах.

Які, все-таки, принципові відмінності відбуваються в трудових мотиваціях, що стосуються різних рівнів задоволення соціальних потреб особистості?

- Якщо враховувати ієрархічну структуру потреб за теорією А. Маслоу, то *перший рівень* – це фізіологічні потреби. Звернемо увагу на зміни, що відбулися з ними. *По-перше*, значно більше половини сімейного бюджету кожна сім'я тратить на харчування і тому значно погіршилася його структура – скоротилося вживання білків, що погіршило фізіологічний стан і одночасно негативно вплинуло на репродуктивне здоров'я і навіть на життя дітей. *По-друге*, в країні за останній час помітно знизився рівень народжуваності на фоні росту смертності. Скоротилася кількість зареєстрованих шлюбів і змінилося відношення до традиційної інституції – сім'ї. Молоді сім'ї не спішають узаконювати свої стосунки, заводити дітей. Різко збільшилась кількість розведень і неповних сімей. Появилася велика кількість матерів-одиначок, які самостійно виховують дітей. *По-третє*, одна із головних проблем для молодих сімей – це наявність своєї квартири, яку раніше можна було отримати, стоячи в черзі на виробництві. Зараз це стає можливим завдяки покупці, але це уже клопоти всіх

членів родини молодшої сім'ї, адже при низьких зарплатах (та ще їх затримках) це зробити практично майже неможливо. Це негативно вплинуло на родинні традиції щодо регулярних зустрічей і постійних контактів. Якщо раніше члени родини з цією метою намагалися жити поближче, навіть в одному районі міста, то зараз житло не здержує місце проживання. Фактично зараз сім'я проживає там, де є робота і стабільний дохід, який задовольняє її потреби для проживання і забезпечення їх інтересів. *По-четверте*, до великої кількості безквартирних (бездомних) сімей добавилась не менша кількість біженців зі сходу країни із-за воєнних, агресивних дій з боку Росії. Все вище перераховане досить сильно підвищує рівень кризи мотивації трудової діяльності.

Другий рівень потреб – екзистенціональні, які включають безпеку і почуття захищеності, впевненість у майбутньому, стабільність життєдіяльності та гарантію зайнятості. Ці потреби створюють міцний фундамент трудової мотивації. В даний час соціологічні дослідження, статистичні дані, наукові публікації та різні ток-шоу на телебаченні показують, що ситуація в країні змінюється у бік погіршення. Правоохоронні органи працюють неефективно. Із-за низького рівня професійної підготовки оперативно-пошукового складу, розкриття таких злочинів має низький відсоток, а із-за неякісного, на наше переконання, чинного законодавства, в якому передбачена застава, підозрюваний може знаходитися на волі до прийняття судового рішення. Тобто та безпека, яка була раніше, залишається міфом. Аналізуючи громадську думку, помічаємо, що серед опитуваних більше половини відчуває постійну тривогу, невпевненість і розчарування у теперішньому керівництві країни (особливо зараз, в умовах карантину, – це більше 80%). А якщо ще враховувати воєнні дії на сході країни, то це викликає невпевненість у людей навіть у майбутньому існуванні нашої держави (!?). Серед старшого по-

коління відчувається ностальгія за радянським періодом і особливо за «твердою рукою» державного керівництва. Адже всездозволеність і безвідповідальність – це безлад, а не демократія і далеко не європейський спосіб життя.

Третій рівень – соціальні потреби – прихильність і відданість колективу, спілкування, турбота про інших, повага до себе з боку інших людей, участь у спільній праці. За останній час спостерігається значне послаблення ідентифікації працівника з колективом. Якщо раніше, опитуючи респондентів про те на чию допомогу вони можуть надіятися, – відповідь була впевнена, що на колектив, то зараз – «тільки на себе». Тобто зникло відчуття колективізму, а це свідчить про те, що розпалося коло соціальних зв'язків, понизилося задоволення від спільної роботи в колективі, від самореалізації творчих здібностей в колективі, від відповідальності перед колективом. Фактично відбулася деформація відношення співробітництва, погіршилося взаєморозуміння між керівником і підлеглим. Цьому сприяє також чинне законодавство, яке значно розширило повноваження керівника і зовсім знизилась роль трудового колективу та рівень соціального захисту окремої людини. Більше того, не у всіх трудових колективах зараз функціонує профспілкова організація. На перше місце вийшли негативні, антисоціальні мотиви: жадібність, корупція, хабарництво, а таке слово як «спекуляція» просто зникло з ужитку. Зараз воно регламентується чинним законодавством як «підприємництво» у формі торговельно-посередницької діяльності, яка нічого не виробляє, а тільки займається перепродажем і отримує прибуток за рахунок різниці між цінами. Щодо потреби у повазі з боку інших людей – то тут теж відбулися певні зміни. Просто знецінилася товариська взаємодопомога, особливо серед молодого покоління, змінилося співвідношення ретельності та ініціативності у структурі бажаних службових вимог, з'явилося відчуття

недовіри до людей і зневага до керівництва – керівництво втратило авторитет.

Четвертий рівень потреб – самовираження через творчість людини. Прояв творчості на виробництві зараз оцінюється досить низько або взагалі нікому не цікаво, починаючи з керівництва. Відчутна незатребуваність і несприйняття талантів, нових ідей чи просто творчої ініціативи серед своїх працівників з боку керівництва. Можна спостерігати навіть насмішку або заздрість з боку своїх колег по роботі. Досить низько використовується потенціал висококваліфікованих працівників, особливо з вищою освітою. Більше того, можуть навіть свідомо ставитися перепони, що приводить до спаду, до знецінення престижу вищої освіти в суспільстві. Все це є підтвердженням відсутності механізму мотивації трудової діяльності. Складається таке враження, що люди не бажають перемін, їх влаштовує отаке «погане», але «стабільне». Причина одна – народ вже зневірився тому, що з приходом до влади кожен новий керівник тільки багато обіцяє, а все залишається без змін окрім погіршення матеріального становища і росту безробіття.

П'ятий рівень потреб – так звані «мегапотреби», які досить важливі і значимі для трудової мотивації і соціальної активності, адже визначають соціальне самопочуття людини, її задоволення, відчуття соціальної справедливості та щастя у приналежності до влади. Правда, зараз у багатьох людей існує єдине бажання: якщо управляти, то тільки державою, бути тільки президентом країни або міністром, і не нижче (!). Тому і спостерігаємо серед значної кількості депутатів Верховної Ради України першу і єдину запис у трудовій книжці – «депутат ВР України». Не маючи професійного досвіду і трудового стажу, не маючи відповідної освіти, вони в турборежимі приймають непродумані закони країни, намагаються вирішувати долі мільйонів співвітчизників. Тобто, у сучасної

влади нагальна проблема в кадровій політиці: відсутній продуманий принцип підбору і розстановка кадрів.

Ми вважаємо, що необхідно звернути пильну увагу на рівень соціального самопочуття під яким ми розуміємо суб'єктивну оцінку індивідом свого успішного буття. Саме даний фактор є цілеспрямованим орієнтиром реформування у більшості розвинутих країн світу. У нашій державі даному аспекту проблеми, на жаль, не приділяється належної уваги. Суспільні катаклізми, як правило, відбиваються на особистій долі кожної людини, накладають певний слід, драматичний відтінок на її соціальне відчуття. Постійне відчуття соціального дискомфорту пригнічує самопочуття людини, доводить до відчаю та прояву певних негативних вчинків. Звідси маємо закономірний наслідок: *по-перше*, масове зuboжіння населення; *по-друге*, руйнацію традиційних життєвих цінностей і стереотипів поведінки, навіть кризи свідомості; *по-третє*, неготовність до ринкових відносин (особливо в тих випадках, де завжди проявлялося і цінилося традиційне людське відношення); *по-четверте*, соціальну незахищеність. Особливо серед всіх негативних оцінок нинішньої ситуації виділяється душевна невпорядкованість (криза цінностей, катастрофа добрих намірів і сподівань, страх і тривога), яка значно сильніша, ніж показники матеріальних труднощів. А якщо врахувати останні події: війна на сході країни, анексія Криму і пандемія корона вірусу, – то вони торкнулися таких традиційних мотиваційно-моральних установок в неформальному житті людей, як честь і совість. Це один із найсильніших факторів мотивації і регулювання поведінки людини, який має таємний, латентний характер, що проявляється в будь-якій діяльності. Треба зауважити, що в даний час відбувається запекла боротьба совісті з бажанням до швидкого накопичення капіталу будь-якою ціною і будь-яким методом. Важливо і те, що ми є свідками в цьому сенсі не кращої поведінки

керівництва нашої держави, тому і результат даної боротьби, на превеликий жаль, не на користь совісті.

Висновки Виникла потреба у створенні нового, відповідного механізму стимулювання, який мав би вплинути на структуру цінностей трудової діяльності, а значить, і на соціальну активність, і на людську свідомість. Адже, реструктуризація національного господарства на початку 90-х років XX століття, що пов'язана з переходом держави від планової, адміністративно-командної до ринкової економіки, призвела до ускладнення механізму регулювання процесів на ринку праці.

Роль мотивації в системі управління як персоналом, так і підприємством не може бути характеризованою лише з точки зору стимулювання праці. Мотивацію потрібно характеризувати всебічно: а) з соціальної; б) з економічної; та в) з психологічної точок зору.

Оскільки ефективного балансу інтересів, мотивів і стимулів у суспільстві на сьогоднішній день не досягнуто, у свідомості працівників фіксується реальне протиріччя між метою і засобами досягнення, між мотивами і стимулами – відчувається кризовий стан мотивації трудової діяльності в нашому суспільстві, а відповідно, і соціальної активності людини в цілому.

З огляду на вище зазначене складається враження, що нинішній владі потрібна тільки невелика кількість (в межах 15–20 млн) дешевої, неграмотної, молоді робочої сили з найнижчим рівнем потреб, а все решта її цілком влаштовує. З таким становищем миритися ніяк не можна, навпаки, Уряду держави необхідно негайно створити новий, відповідний сучасний механізм трудової мотивації, який зміг би вплинути на структуру цінностей трудової діяльності, а значить, і на соціальну активність, і на людську свідомість з одного боку і з іншого – узаконити правильну політику цін і ввести та-

рифікацію (з відповідними коефіцієнтами) на розмір заробітних плат від рядового працівника до Президента країни.

Література:

1. Маркс К., Энгельс Ф. Полное собрание сочинений. Издание второе. Т. 23. – М.: Политиздат, 1960. 907 с.
2. Гончаров В. М., Черкасов А. В. Управління мотивацією персоналу на переробних підприємствах АПК: монографія. Луганськ: Янтар, 2010. 268 с.
3. Куликов Г. Т. Мотивация труда наемных работников: монография / Отв. ред. Д.П. Богиня – 2-е изд. – Киев: Ин-т демографии и социальных исследований НАН Украины, 2006. – 244 с.
4. Гончаров В. Н., Радомский С. И., Радомская М. С., Додонов О.В. Механизмы реализации основных принципов гуманизации труда: монография. Донецк: СПД Куприянов В.С., 2006. 200 с.
5. Алтунина И. Р. Структура и развитие мотивов социального поведения: Науч. изд. М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2006. 112 с.
6. Семикіна М. Конкурентоспроможність у сфері праці: концепція, методи оцінювання та регулювання. // Формування ринкової економіки: Зб. наук. праць КНЕУ та 40-річчя кафедри управління персоналом. Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики. Т.2. – Київ: КНЕУ, 2005. С. 297-307.
7. Данюк В. М. Концептуальні особливості дослідження ефективності мотивації персоналу. //Вісник Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля, 2006. № 11 (105). С. 55-61.
8. Басаков М. И. Управление персоналом. Конспект лекций: пособие для подготовки к экзаменам. Изд. 4-е, Ростов-на-Дону: Феникс, 2006. 160 с.
9. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. – СПб.: Питер, 2008. 352 с.
10. Фрэнки Р. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. – 5-е изд. СПб.: Питер, 2003. 651 с.
11. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Пер. с англ. – М.: Дело LTD, 1994. 702 с.

12. Енциклопедичний словник «100 термінів і понять соціально-трудової сфери» / за заг. ред. С.В. Мельника – Луганськ, вид-во «Віртуальна реальність», 2005. 220 с.

13. Управління персоналом: Ч. 1. Конспект лекцій: Навч. посібник. / В.М Гончаров, О.В. Додонов та ін. – Донецьк: СПД Купріянов В.С., 2008. 148 с.

14. Колот А.М. Мотивація, стимулювання й оцінка персоналу: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 1998. 224 с.

Джаман М.О.,
д-р екон. наук, доцент,
професор кафедри теоретичної та
прикладної економіки
Інституту підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України,
член Правління Спілки економістів України
ORCID: 0000 0002 3963 8541

Єрмаков В.В.,
канд. геогр. наук, доцент,
доцент кафедри географії та методики її навчання
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г. Короленка
ORCID: 0000-0003-3997-4788

ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ СТ.

Сучасна динаміка економічного розвитку України зумовлена дією різноманітних чинників соціально-економічного та суспільно-політичного характеру, що знаходить своє відображення і в регіональному аспекті. Включення господарського комплексу держави до світового ринкового середовища впливають на особливості та напрямки структурних трансформацій в економіці держави. Схожі процеси відбувалися в Україні у другій половині ХІХ ст. і були пов'язані з розвитком капіталістичних відносин після селянської реформи 1861 р. Це зумовлює актуальність дослідження процесів динаміки економічного розвитку у даний період та використання позитивного досвіду у теоретичному та практичному відношенні.

Відповідно метою даного дослідження є аналіз формування регіональної соціально-економічної системи Лівобере-

жної України та її особливості в умовах взаємодії з іншими регіональними економічними системами.

Різні аспекти даної теми були розкриті у наукових працях від дорадянських часів до сучасності, у яких розглядалася економіка України в цілому та окремих її регіонів, у тому числі Полтавського історико-географічного краю. Це праці А.М. Анфімова, М.І. Арандаренка, В.А. Вергунова, В.О. Голобуцького, І.О. Гуржія, Т.І. Дерев'янкіна, М.О. Джамана, С.М. Дубровського, В.В. Єрмакова, В.Н. Жук, І.Д. Ковальченка, П.І. Ляценка, А.Г. Мельника, О.О. Нестеренка, П.М. Першина, П.Г. Риндзюньського, В.В. Святловського, М.І. Туган-Барановського, П.О. Хромова, М.А. Якименка та ін.

Аналізуючи процеси формування регіональної соціально-економічної системи Лівобережної України протягом ХІХ ст., можна говорити про успадкованість історично сформованих умов господарського розвитку ще в епоху феодалізму. Особливості її формування зумовлювалися місцем регіону у системі територіального поділу праці, специфікою соціальної структури населення та аграрних відносин. Результатом такого положення щодо особливостей господарського розвитку у структурному відношенні було переважання аграрної спеціалізації регіону, загальний невисокий рівень розвитку промисловості протягом всієї індустріальної доби, широкий розвиток ярмаркової торгівлі з поступовим зростанням ролі стаціонарних форм торгівлі.

З розвитком капіталістичних відносин відбувалися зміни у характері дії всієї сукупності чинників макроекономічного розвитку регіону, визначаючи подальші напрямки формування його соціально-економічної системи. Початок ХІХ ст. – це період формування у Причорномор'ї нового району товарного зернового господарства, що поступово призвело до зміни місця як цього району, так і сусідніх із ним районів у загальній системі економіки держави. Продукція зернового господар-

ства українського лісостепу у експортних відправках вже не могла конкурувати з дешевшим хлібом степових господарств, що стимулювало зміни у господарській спеціалізації старого землеробського району України у бік формування в межах лісостепової зони Правобережжя і частково Лівобережжя спеціалізованого району цукробурякового господарства і цукрової промисловості. Само зернове господарство, не втративши повністю своїх позицій, зазнало певних змін у динаміці.

Це чітко проявилось у процесі товаризації поміщицьких маєтків. Так, через швидкий розвиток товарного землеробства у причорноморських губерніях, маєтки Лівобережної України, зокрема Полтавського історико-географічного краю (окрім південної його частини), поступово скорочували посіви пшениці, заміщуючи її житом, та переорієнтовуючись переважно на потреби внутрішнього ринку. Але внаслідок вузькості останнього через слабкий розвиток промисловості і незначну кількість промислового населення як потенційного споживача сільськогосподарської продукції, незадовільного стану транспортної системи в регіоні та схожістю аграрної спеціалізації сусідніх губерній, зерно з полтавських маєтків перероблялося переважно на горілку. Все це стимулювало розвиток низки галузей, що переробляли сільськогосподарську сировину.

Умови ведення селянського господарства багато у чому були визначені як особливостями попереднього соціально-економічного розвитку, так і здійснення реформи 1861 р., розмежуванням селянських і поміщицьких земель. Порівняно з попереднім феодальним типом суспільства зазнали трансформації системоутворюючі зв'язки між його елементами. Соціально-економічні особливості господарювання вплинули на зміни традиційних систем польового господарства, структуру посівів, напрямки розвитку тваринництва у поміщицьких та селянських господарствах. Трипільна система землеробства, що тривалий час була панівною, після реформи

1861 р. зазнала трансформації у бік формування різних варіантів так званого «строкатопілля», коли істотно зменшується частка толоки, а земля засівається кілька років поспіль без необхідного відпочинку, що поступово призводило до виснаження ґрунтів.

Головною тенденцією динаміки тваринницької галузі у Полтавському історико-географічному краї наприкінці ХІХ ст. було витіснення волів коровами та кіньми як робочої худоби. Ці процеси були спільними для всього регіону Лівобережної України і відображали процес адаптації селянських господарств до складніших економічних умов існування – необхідності сплати податків, орендної плати, зростання дефіциту кормів та погіршення їх якості, більшу невибагливість цих порід худоби до умов утримання та додаткові можливості її використання для зимових перевізних робіт тощо. При цьому, основною перешкодою для розширення скотарства для основної маси селянства краю була відсутність достатньої площі кормових угідь [5, с.289].

Іншою тенденцією, яка характеризувала переважно стан поміщицького тваринництва, було скорочення тонкорунного вівчарства і заміна його на грубошерсте. Причини цього були аналогічні – розширення зернових посівів після реформи і скорочення площ степових і заліжних угідь. На відміну від тонкорунних овець звичайні вівці не вимагали значних площ під пасовища і великого запасу кормів, задовольняючись домашніми кормами (соломою і м'якішою), котрими трипільне господарство могло забезпечити більше від заліжного за однакових площ. Тому тонкорунне вівчарство у пореформений період зосереджувалося лише у приватновласницьких маєтках Харківської та степової частини Полтавського історико-географічного краю (найбільше у Костянтиноградському повіті).

Протягом XIX ст. найрозвиненішими групами кустарних промислів в межах України були промисли з обробки волокнистих речовин та продуктів тваринного походження, даючи до 61,1% всієї валової продукції кустарної промисловості та 62,3% загального заробітку кустарів у передвоєнні роки. В інших групах виробництв кустарної промисловості була зайнята порівняно невелика кількість осіб [4, с.64]. Менший рівень розвитку дрібної селянської промисловості, порівняно із центральними губерніями держави, пояснювався також поширенням панщинної системи господарства в Україні, яка, загалом, перешкождала ширшому розвитку кустарних промислів у даному регіоні [1, с.269–270]. Промисли селян південних губерній у цей період майже повністю перебували у стані домашньої промисловості, продукція якого майже не виходила за межі задоволення потреб власного господарства, не дивлячись на відсутність панщинної системи та наявність оброчного становища. Це було зумовлено низьким ступенем заселеності губерній у першій половині XIX ст. та загальною незавершеністю процесу колонізації краю.

У межах трьох сусідніх губерній – Полтавської, Харківської та Чернігівської, які складали окремий економічний район, найрозповсюдженішими групами кустарних промислів були промисли з обробки мінеральних речовин (головним чином гончарство), обробка продуктів тваринництва (перш за все чинбарство та чоботарство), а також овчинний, кожушаний та роговий промисли.

У першій половині XIX ст. кустарні промисли у межах Полтавської губернії займали перше місце за розміром та ступенем свого поширення, а далі йшли промисли Харківської, Київської, Подільської, Чернігівської та Волинської губерній (останні дві губернії відзначалися розвитком переважно деревообробних промислів). Селянська кустарна промисловість у цих губерніях почала виходити за рамки натурального

господарства і виробляти на ринок продукцію, розвиваючи стадіально вищі форми.

Процеси трансформації феодальних відносин торкнулися також галузево-виробничих пропорцій у промисловому виробництві краю. Наприклад, галузева структура промисловості Полтавського історико-географічного краю за цей період, відтворюючи процеси товаризації поміщицького господарства, розвитку поміщицького підприємництва, характеризувалася становленням таких галузей як гуральництво та цукроваріння, перша з яких за вартістю виготовленої продукції займала провідне становище у структурі промислового виробництва. В цих галузях зберігалася поміщицька монополія, оскільки у період розкладу феодальних відносин провідні позиції займали ті галузі, які найтісніше пов'язували поміщицьке господарство з ринком. За допомогою них поміщики мали змогу продовжувати ведення старого маєткового господарства в умовах втягнення у товарно-грошові відносини, не змінюючи кардинально феодальної системи господарювання. Відносно невелика частка галузей, де застосовувалася вільнонаймана праця, була зумовлена відсутністю широкого ринку робочої сили і ринків збуту продукції, що істотно звужувало сферу розвитку капіталістичних підприємств.

Розклад феодальних відносин і зародження капіталізму зумовили співіснування двох основних типів промислових підприємств за характером організації виробництва: кріпосницьких (вотчинних) та капіталістично організованих мануфактур із використанням вільнонайманої праці і роботи на вільний ринок [2, с.70–80]. Тому подальша динаміка господарської структури Лівобережної України була пов'язана з різною історичною долею цих двох типів підприємств, оскільки капіталістична мануфактура і фабрика могли виникнути лише на основі простої капіталістичної кооперації і лише на таких підприємствах міг здійснитися промисловий пере-

ворот. В той час як вотчинні мануфактури не витримували конкуренції і поступово припиняли свою діяльність.

Після селянської реформи склалися принципово нові умови розвитку гуральництва. Скасування кріпосного права позбавило гуральні дарової робочої сили селян, змусивши шукати шляхи перебудови маєткового господарства через зміну всієї техніко-економічної основи виробництва. Цей процес супроводжувався інтенсивним скороченням кількості дрібних примітивно оснащених гуралень і переміщенням виробництва до більш великих, технічно оснащених паровою енергетикою закладів. У зв'язку з цим в умовах Полтавської губернії тяжіння до поміщицьких маєтків та пов'язана з цим наявність значної кількості підприємств на території всіх повітів змінилося ситуацією істотного скорочення кількості гуралень та локалізацією лише найбільших із них у межах окремих маєтків.

Серед причин значного розвитку і поширення гуральництва у поміщицьких маєтках Лівобережної України слід виділити труднощі у збуті їх головного продукту – зернових хлібів через несприятливу цінову кон'юнктуру, що спостерігалось від 20-х рр. XIX ст. За умов вузькості внутрішнього ринку, відсутності удосконалених шляхів сполучення та транспортних засобів відбувалося нагромадження значних його залишків. Тому лише розвиток технічних виробництв у поміщицьких маєтках міг гарантувати компенсацію втрат від зменшення доходності зернового господарства. Відповідним чином вихід із кризи збуту хлібних надлишків дворянами Лівобережної України був знайдений у зміні товарної форми зерна у вигляді переробки його на горілку та спирт. Іншим чинником поширення гуральництва була також урядова підтримка даного виробництва. Економічна значущість зазначених питань може бути підтверджена архівними документами, які стосувалися розробки проекту побудови водного ка-

налу, який з'єднав би басейни лівих приток Дніпра – Сули, Псла та Ворскли для зручності і здешевлення вивозу зерна [3, с.144–145].

Отже, регіональна соціально-економічна система Лівобережної України формувалася під впливом особливостей територіального поділу праці, специфіки соціальної структури населення та аграрних відносин, включаючи фактор успадкованості історично сформованих умов господарського розвитку в епоху феодалізму. Результатом цього було переважання аграрної спеціалізації регіону, загальний невисокий рівень розвитку промисловості протягом всієї індустріальної доби, широкий розвиток селянських кустарних промислів, торгівлі. У період після селянської реформи 1861 р. у виробничій структурі промислового та сільськогосподарського виробництва відбувалися процеси адаптації до нових ринкових умов господарювання.

Література:

1. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX століття. / Гуржій І.О. – К.: Держполітвидав УРСР, 1954. – 451с.
2. Дерев'янкін Т.І. Промисловий переворот на Україні: питання теорії та історії. / Дерев'янкін Т.І. – К.: Наукова думка, 1975. – 279 с.
3. Джаман М.О. Суспільно-географічні процеси на території Полтавського історико-географічного краю у період формування індустріального суспільства: Монографія / М.О. Джаман, В.В. Єрмаков, В.Г. Смирнова; за заг. ред. М.О. Джамана. – Полтава: ПУЕТ, 2012. – 223 с.
4. Нестеренко А.А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX века. / Нестеренко А.А. – М.: Политиздат, 1954. – 298 с.
5. Сводный сборник по статистическому описанию Полтавской губернии в 1882-1889 годах. Вып. 1-2. – Полтава.: Изд-ие Полтавс. Губ. Земства, Типо-литогр. И.А. Дохмана, 1900-1903: Вып.1. Полтава. Типо-литогр. И.А.Дохмана, 1900. – 279 с.

Журавка Ф.О.,
д-р екон. наук, професор

Філатова Г.П.,
аспірант,
Сумський державний університет

ОЦІНКА ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ЧАСОВИХ РЯДІВ

Значний розмір державного боргу, залучення коштів на невигідних умовах, поряд з неефективним їх використанням, неоптимальна валютна структура державного та гарантованого державою боргу, а також незадовільні значення індикаторів боргової безпеки свідчать про нестабільну боргову ситуацію в Україні.

Дієвим інструментом, що дозволяє приймати ефективні управлінські рішення на державному рівні, розробляти дієві заходи з покращення економічної та боргової ситуації в Україні та завчасного попередження виникнення кризових явищ, спричинених надмірним борговим навантаженням, є прогнозування (визначення прогнозних значень) рівня державного боргу.

Сучасний математичний інструментарій надає безліч можливостей, методів для прогнозування економічних показників.

Сучасні методи статистичного прогнозування дозволяють з високою точністю прогнозувати практично всі можливі показники. Значна їх частина використовується для прогнозування та аналізу динамічної поведінки як економічних систем загалом, так і окремих секторів, а також взаємопов'язаних груп показників у багатьох сферах економічної та фінансової діяльності.

Проте, доволі часто при прийнятті оперативних рішень на макро- та мікрорівні необхідно спиратися на прогнозні значення показників, без заглиблення у детальний аналіз чинників, що впливають на них.

Стан державного боргу України залежить від багатьох чинників, які прямо чи опосередковано впливають на його формування та волатильність. Врахування всіх цих факторів при прогнозуванні показників державного боргу – доволі трудомісткий процес, що може вимагати значних витрат ресурсів, невідповідних кінцевому результату. Також слід врахувати, що залежність між факторами не завжди є лінійною (наприклад, залежність державного боргу та ВВП, боргу та золотовалютних резервів), що унеможливорює врахування кількох факторів в одній моделі.

Саме тому, більш раціональним для прогнозування державного боргу є використання методів на основі часових рядів даних, тобто застосування моделі для прогнозування майбутніх значень на основі значень попередніх.

При дослідженні часових рядів найчастіше застосовуються такі основні моделі:

- модель експоненційного згладжування (зокрема Модель Хольта, Модель Хольта-Вінтерса) застосовується для моделювання фінансових та економічних процесів. В основу експоненційного згладжування закладено ідею постійного перегляду прогнозних значень по мірі надходження фактичних. Цей клас моделей частіше за інші використовується для довгострокового прогнозування;

- моделі авторегресії та ковзних середніх, які використовуються для опису і прогнозування процесів, що здійснюють випадкові коливання навколо певного середнього значення;

- трендові моделі (простий тренд, тренд з сезонністю). Варто відзначити, що для побудови таких моделей має чітко прослідковуватися тенденції його зміни.

Одним з найбільш ефективних методів прогнозування показників є побудова, так званих, авторегресійних моделей (моделі часових рядів, в яких залежна змінна визначається собою же, але зміщеною на певну кількість спостережень (лагів) у минуле). Вперше авторегресійна модель майже одночасно була запропонована двома науковцями: Е. Слуцький та Г.Ю. Юле.

Принциповим моментом при побудові авторегресійної моделі ряду часових даних є специфіки тенденцій зміни його обсягу: зокрема, чи динаміка державного боргу має випадковий характер чи «володіє пам'яттю». Поняттям, що відповідає за цю характеристику державного боргу є персистентність – здатність стану існувати довше, ніж процес, що створив його.

Наявність персистентності свідчить про не випадкову природу ряду даних, тобто про автокореляцію елементів часового ряду. При цьому значний рівень персистентності свідчить про можливість застосування авторегресійних моделей.

Враховуючи вимогу універсальності показника та комплексності охоплення часових рядів для аналізу, пропонуємо використовувати показник Херста як показник персистентності ряду. Ця величина зменшується, коли затримка між двома однаковими парами значень в часі ряду збільшується. Назва «Експонента Херста» або «Коефіцієнт Херста» дано на честь Г.Е. Херста – провідного дослідника того часу в цій області (стандартне позначення показника – H).

Аналіз персистентності «довгої пам'яті» широко використовується в аналізі фінансових ринків. Грін та Фелітц (1977), Каен та Ковеос (1982), Хелмс та ін. (1984), Пластун (2019) здійснили вагомий внесок щодо досліджень персистентності даних та удосконалення методології аналізу R/S .

Підтвердження наших висновків знаходимо і у роботах численних зарубіжних авторів. Проте, необхідно зважати, що

існують різні підходи до розрахунку показника Херста. Традиційно у наукових працях виділяють такі методи (табл. 1):

Таблиця 1

Методи розрахунку показника Херста

Методи розрахунку показника									
Метод дисперсійних різниць	Метод періодограм	Метод дискретної варіації	Метод Утпла	Метод максимальної правдоподібності	Метод квазі-максимальної правдоподібності	Метод заснований на швидкості зростання логарифмічних дохідностей	Метод R/S аналізу	Метод SDA	Метод DFA

Однак, у науковій спільноті відсутня єдність щодо застосування того чи іншого методу з урахуванням мети дослідження. До прикладу, методи метод SDA (stabilogram diffusion analysis) та метод DFA (detrended fluctuation analysis) найчастіше застосовується у медичних дослідженнях. Що стосується прикладних досліджень фінансових даних у межах обраного нами об'єкту тенденційним є використання методу R/S аналізу.

R/S аналіз вперше було застосовано Херстом у гідрологічних дослідженнях і удосконалено Б. Мандельбротом, Е. Пітерсом та іншими дослідниками фрактальної природи явищ та фінансових ринків. У порівнянні з іншими методами, метод R/S аналізу є доволі простим, придатним для програмування та графічної інтерпретації.

Сам алгоритм R/S-аналізу як методу нормованого накопиченого розмаху часових рядів досить детально описаний в теорії стохастичної математики. В узагальненому вигляді він

складається з восьми кроків. Опишемо докладніше кожний крок алгоритму R/S-аналізу:

1. Почнемо з часового ряду довжини M . Перетворимо його у часовий ряд довжини $N = M - 1$ з наступних логарифмічних відношень:

$$N_i = \log\left(\frac{M_{i+1}}{M_i}\right), i = 1, 2, 3, \dots, (M - 1)$$

2. Ділимо цей період часу на A суміжних підперіодів довжиною n , так, що $An = N$. Позначаємо кожен підперіод за Ia , з урахуванням того, що $a = 1, 2, 3, \dots, A$. Кожен елемент у Ia позначений Nk , при цьому $k = 1, 2, 3, \dots, N$.

Для кожного Ia довжини n середнє значення визначається як:

$$e_a = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n N_{k,a}, k = 1, 2, 3, \dots, N, a = 1, 2, 3, \dots, A$$

3. Часовий ряд накопичених відхилень Xk , а від середнього значення для кожного підперіоду e_a визначається як:

$$X_{k,a} = \sum_{i=1}^k (N_{i,a} - e_a) \quad (3)$$

4. Діапазон визначається як максимальне значення за вирахуванням мінімального значення Xk , а в межах кожного підперіоду та e_a :

$$R_{Ia} = \max(X_{k,a}) - \min(X_{k,a}), 1 \leq k \leq n \quad (4)$$

5. Стандартне відхилення, яка розраховується для кожного з підперіоду e_a :

$$S_{Ia} = \left(\left(\frac{1}{n} \right) \sum_{k=1}^n (N_{k,a} - e_a)^2 \right)^{0,5} \quad (5)$$

6. Кожен діапазон Rla тепер нормалізується шляхом ділення на відповідний Sla . Тому повторно нормований розмах протягом кожного Ia підперіоду дорівнює Rla/Sla . У кроці 2

вище ми отримали суміжні підперіоди довжини n . Отже, середнє значення R/S для довжини n визначається як:

$$(R/S)_n = (1/A) \sum_{i=1}^A (R_{Ia} / S_{Ia})$$

7. Довжина n збільшується до наступного вищого значення, а $(M - 1) / n$ і має бути цілочисловим значенням. При цьому використовуються значення n , що включають початкові і кінцеві точки часового ряду, і кроки 1 – 6 повторюються до $n = (M - 1) / 2$.

8. Тепер можна застосувати рівняння $\log (R/S) = \log (c) + H \log (n)$, виконуючи регресію методом найменших квадратів на $\log (n)$, як незалежної змінної, і $\log (R/S)$, як залежно змінної. Відрізок, що відсікається на координатній осі, є оцінкою $\log (c)$ константою. Нахил лінії рівняння регресії є оцінкою показника Херста H .

Показник Херста може набувати значень в інтервалі $[0;1]$, а його розрахункові значення знаходяться в наступних межах (табл. 2):

Таблиця 2

Характеристика інтервальних значень показника Херста

Інтервал	«Пам'ять» ряду	Тип процесу
$0 \leq H < 0,5$	антиперсистентність ряду, з від'ємною кореляцією, будь-яка тенденція зміниться протилежною	рожевий шум з частою зміною напрямку руху обсягам ДБ
$H = 0,5$	відсутність кореляції зміни державного боргу («пам'яті ряду»)	білий шум незалежного випадкового процесу
$0,5 < H \leq 1$	персистентність ряду, з додатною кореляцією зміни державного боргу. Послідовність зберігає наявну тенденцію, тобто зростання в минулому більш імовірно призводить до зростання в подальшому, і навпаки	чорний шум

Зауважимо, що поняття «шум даних» походить з фізики і характеризує відповідність між різними типами сигналів рядів даних та певними кольорами виходячи з аналогії між спектром сигналу (статистичними властивостями розподілу випадкового процесу) і спектрами різних кольорів видимого світла. До прикладу, білий шум відповідає безперервному в часі і випадковому процесу, він досить часто покладається в основу генераторів випадкових чисел.

R/S аналіз є однією з найбільш популярних методологій щодо оцінки рівня персистентності фінансових показників. Незважаючи на досить широкий спектр вже проведених досліджень, варто відзначити, що розрахунок персистентності для, виключно, державного боргу не проводився науковцями, що є упущенням, тим більше, що інформація щодо персистентності є надзвичайно важливою для розуміння природи процесів будь-якої фінансової системи та її складових.

Результати цього аналізу можуть бути цікавими для наукових кіл, оскільки вони розширюють існуючі знання щодо можливостей прогнозування державного боргу. Крім того, вони можуть бути використані практиками, оскільки ці результати дозволяють на основі прогнозних даних вживати заходи щодо покращення економічної та боргової ситуації в Україні.

Обчислення показника проведемо для ряду місячних даних обсягу державного боргу України з січня 2009 р. до грудня 2020 р. в млн грн.

У процесі розрахунків за етапами нами були отримані наступні ряди даних для показників Logn та logRS , які нам необхідні для побудови рівняння регресії типу $\log(R/S) = \log(c) + H\log(n)$ (див. табл. 3).

Таблиця 3

Проміжні дані для розрахунку показника Херста

Logn	logRS
1	0,484799
1,079181	0,53063
1,176091	0,600988
1,255273	0,655165
1,30103	0,613996
1,477121	0,770776
1,556303	0,85103
1,653213	0,873708
1,778151	0,9194
1,954243	1,127775

Базуючись на даних табл. 3, було побудовано рівняння регресії (рис. 1).

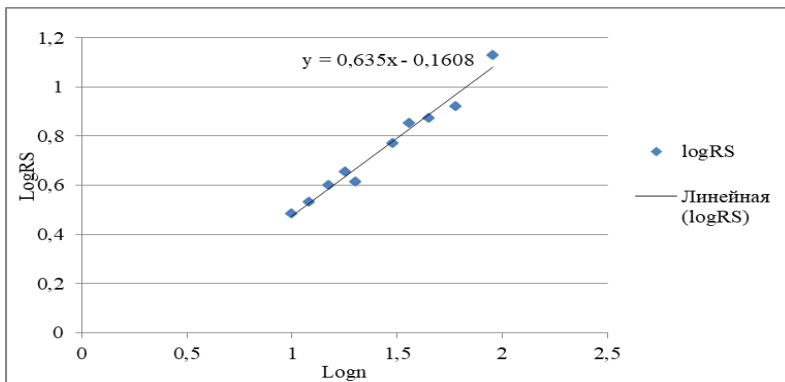

Рис. 1. Рівняння регресії для розрахунку показника Херста

Таким чином, значенням показника Херста H є нахил лінії рівняння регресії, що становить 0,635. Значний рівень персистентності не лише свідчить про присутність автокореляції в динаміці обсягів державного боргу, але і обумовлює вибір інструментарію для прогнозування. Показник Херста підтверджує можливість застосування авторегресійних моделей для аналізу та подальшого прогнозування обсягу державного боргу України.

Наступним етапом, що передує побудові авторегресійної моделі для державного боргу України є візуальний аналіз його динаміки. Його результати наведено на рис. 2.

Аналізуючи рис. 2 бачимо, що загальний обсяг державного боргу України зберігає тенденцію до зростання протягом досліджуваного періоду. На основі даних, можна стверджувати, що з 2014 року відбулося стрімке загострення стану боргової стійкості України. Період з січня 2014 року до початку 2015 р. умовно можна назвати фазою екстенсивного росту, з піковим значенням у лютому 2015 року. Протягом останніх 10 років сукупний обсяг державного боргу зріс майже в п'ять разів до 2 398,20 млрд. грн. (84,24 млрд. дол. США в еквіваленті).

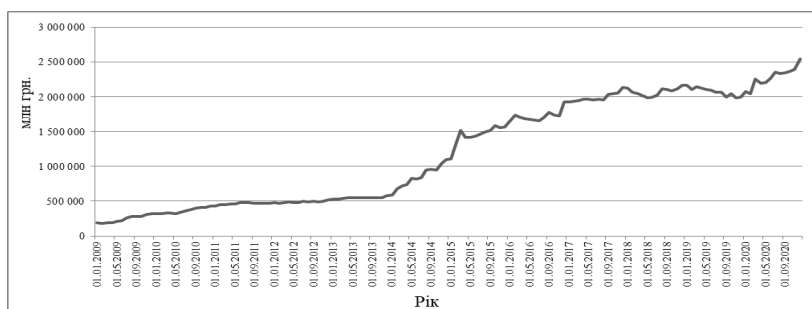

Рис. 2. Графік часового ряду Державного боргу України в 2009–2020 рр., млн грн

У той же час варто відзначити, що фаза росту 2009-2020 рр. не є гомогенною, оскільки на самому його початку і в 2020 р. – це абсолютно різні процеси з позиції їх кількісної оцінки. Також з наведеного графіку можна виокремити дві фази динаміки державного боргу: функція поперемінно набуває вигляду експоненціальної. Проте, аналіз лише абсолютних величин не дає можливості побачити якісні різниці обсягів державного боргу. Отже, було знайдено диференціал першого рівня з метою отримання більш детальних характеристик ряду даних, що розглядається. Результати представлені на рис. 3.

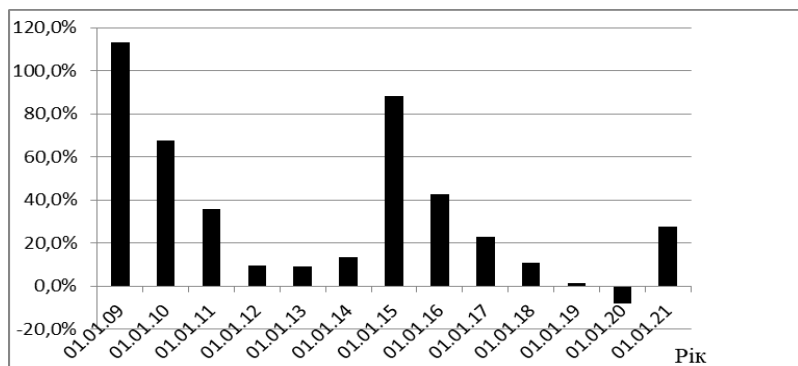

Рис. 3. Річні темпи приросту обсягів державного боргу в Україні за період 2009–2020 рр., %

З рис. 3 видно, що протягом 2006–2009 рр. спостерігалось зростання показника, з піковим значенням у лютому 2015 року.

Оскільки в структурі загального державного прямого та гарантованого боргу традиційно переважає зовнішній борг (61,04% сукупного обсягу станом на 30.11.2020 р.), то зростання його обсягу в гривневому еквіваленті, не завжди супрово-

джується додатковим залученням кредитних коштів. Графік динаміки курсів валют наведено на рис. 4.

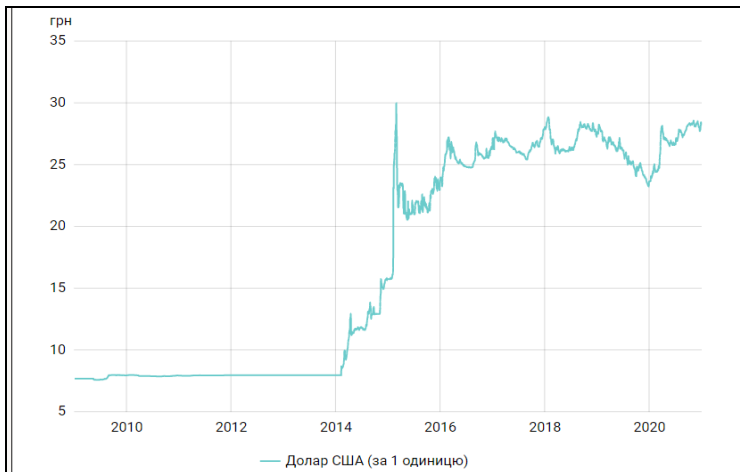

Рис. 4. Динаміка курсів валют дол. США/укр. (грн.) за період 2010–2020 рр., %

Як видно з рис. 3 та 4 пікові значення зростання державного боргу виникали внаслідок зростання курсів валют.

Важливо звернути увагу на те, в січні 2015 р. показники державного боргу надавалися, відповідно до курсу 7,993 грн. / дол. США. Відповідно до даного курсу обсяг внутрішнього державного боргу в перерахунку в дол. США становив 31,0 млрд. дол. США. Проте, вже в лютому державний борг сягнув стрімко вгору, унаслідок різкої девальвації (26-го лютого було зафіксовано найнижчий офіційний курс 30 грн. за 1 дол. США.

Поштовхом до різкого зниження курсу гривні стала відмова НБУ від застосування індикативного курсу на валютному ринку та припинення щоденних індикативних валютних аукціонів, що допомагали поглинати («згладжувати»)

незадоволений попит, з метою забезпечення єдиного курсу на рівні ринкового.

З метою приведення спостережуваного ряду до стаціонарного процесу та для адекватного прогнозування нами було взято в якості даних для розрахунку – державний борг номінований в іноземній валюті.

На рисунку 5, де для побудови динаміки сукупного обсягу державного та гарантованого державою боргу використані показники у дол. США.

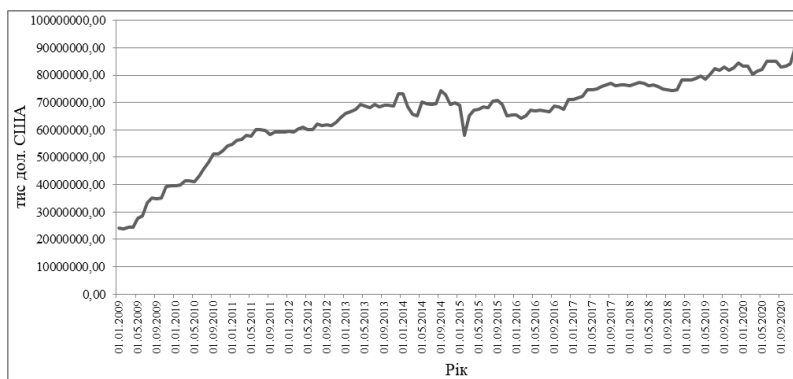

Рис. 5. Графік часового ряду Державного боргу України за 2009–2020 рр., тис. дол. США

Аналізуючи графік наведений на рисунку, можна припустити його стаціонарність, додатково для підтвердження гіпотези проведемо тест перевірки часового ряду на стаціонарність – тест Дікі-Фулера (Dickey-Fuller test). Результати перевірки ряду на стаціонарність наведено на рис. 6.

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-12.47074	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.464827	
5% level	-2.876595	
10% level	-2.574874	

Рис. 6. Результати перевірки часового ряду на стаціонарність

Таким чином, перевірка аналізованих даних на стаціонарність показала їх принципову прийнятність для використання в авторегресивних моделях з метою опису їх поведінки (рисунк 6). Величина розрахункового значення т-статистики МакКінона (-12,47), є меншою (лежить лівіше) за величини критичних значень при 1,5,10% рівнях значущості, отже, нульова гіпотеза щодо наявності одиничного кореня (нестационарності) в ряді перших різниць відкидається із мінімальною імовірністю помилитися в 0% (оскільки p-value дорівнює нулю).

Активне використання авторегресивних моделей на практиці показало, що одна з найбільш адекватних математичних моделей, що використовуються для аналізу і прогнозування стаціонарних часових рядів в економіці є модель ARMA. У моделі майбутнє значення змінної – це лінійна комбінація минулих значень та минулих помилок. Ключова ідея моделі полягає в тому, що зміна часового ряду (котра складається з набору випадкових величин, які залежать від часу) має певні правила, які можна представити відповідною математичною моделлю.

Модель авторегресії – змінного середнього (autoregressive moving-average model, ARMA) – математична модель, що застосовується для аналізу та прогнозування стаціонарних часових рядів. Модель ARMA узагальнює дві простіші

моделі часових рядів – модель авторегресії (AR) і модель змінного середнього (MA).

Для попереднього визначення загального вигляду специфікації майбутньої ARMA моделі й кількості лагів для кожної складової скористаємося графіками автокореляційної і часткової автокореляційної функції досліджуваного показника, для нашого прикладу – обсягу державного боргу. Зауважимо, що візуальний аналіз ACF/PACF дає змогу зробити висновок, чи можна вважати часовий ряд чистим AR- або MA-процесом, чи він є змішаним ARMA процесом. У випадку чистих процесів аналіз графіків ACF/PACF функцій уможливорює зробити попередній висновок про максимально можливу кількість лагів. За змішаного процесу необхідно застосовувати спеціальні процедури ідентифікації, зокрема процедуру Хенона-Рісанена. Основні властивості графіків ACF- та PACF-функцій для MA-, AR- та ARMA процесів наведено на рис. 7.

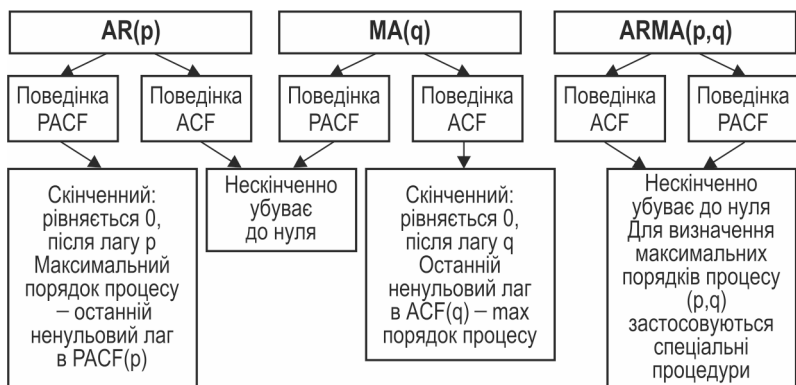

Рис. 7. Властивості ACF- та PACF-функцій для MA-, AR- та ARMA процесів

Отже, для попереднього визначення типу процесу та кількості лагів для включення у модель, повернемося знову до

графіка автокореляційної й часткової автокореляційної функції.

Розглянемо графіки ACF і PACF ряду державного боргу України, що наведені на рис. 8, для попереднього визначення типу процесу та кількості лагів для включення у ARMA модель.

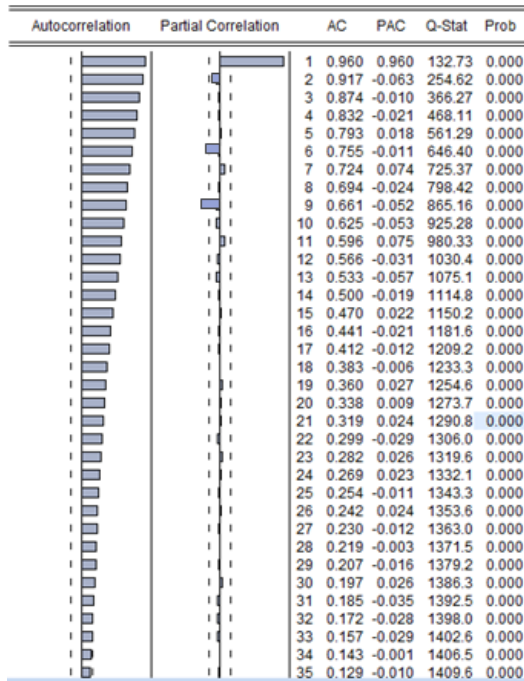

Рис. 8. Графік корелограми Державного боргу України 2009–2020 рр.

Аналіз наведеного рисунка 8 вказує на те, що значущими є 1,6 та 9 лаги. Характер процесу є змішаним про що свідчить візуальний аналіз графіків ACF/PACF.

Якщо процес не є чистим авторегресійним процесом або процесом ковзного середнього, слід визначити порядок AR-

та МА-складових, наприклад, за допомогою процедури Хенна-Рісанена, яку розглянемо детальніше. За цією процедурою спочатку звичайним методом найменших квадратів оцінюють AR-складову ARMA/ARIMA моделі. При цьому оптимальними лагами для включення в модель вважають такі, за яких досягається мінімальне значення інформаційного критерію AIC. Процедуру починають з послідовного оцінювання AR моделей різного порядку, від першого до останнього, наприклад, AR(1), AR(2) AR(k). Для кожної з моделей аналізуються значення AIC критерію. Оптимальним вважають таке значення лагу (наприклад, p^*), при якому досягається найменше значення AIC критерію.

З метою побудови прогнозних значень перетвореного часового ряду державного боргу України нами було визначено оцінки параметрів ARMA-моделі з кількістю параметрів p , q від 1 до 12. Відповідно, для подальшого аналізу обираються моделі із найменшими значеннями SIC, AIC (Грін, 2012).

Послідовне оцінювання AR-складових показало, що мінімальні значення AIC (4.48344) та SIC (4.56461) критеріїв, було досягнуте для специфікації загального вигляду ARMA(1;9) (рис. 9).

Dependent Variable: DEBT				
Method: Least Squares				
Date: 01/27/21 Time: 00:07				
Sample (adjusted): 2009M02 2020M11				
Included observations: 142 after adjustments				
Convergence achieved after 21 iterations				
MA Backcast: 2008M05 2009M01				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	79109390	7199089.	10.98881	0.0000
AR(1)	0.969854	0.010502	92.34830	0.0000
MA(9)	0.297510	0.085133	3.494634	0.0006
R-squared	0.989318	Mean dependent var	65546741	
Adjusted R-squared	0.989164	S.D. dependent var	14187375	
S.E. of regression	1476855.	Akaike info criterion	31.26963	
Sum squared resid	3.03E+14	Schwarz criterion	31.33208	

Рис. 9. Визначення параметрів моделі

Отже, ця модель ARMA (1,9), на нашу думку, найбільш точно описує тенденцію динаміки державного боргу та відповідно забезпечує найбільшу точність для подальшого прогнозу, а рівняння (7) в відображає специфікацію моделі в форматі EViews:

$$y = 79109390 + 0.9698 * AR_{t-1} + 0,297510MA_{t-9} \quad (7)$$

Рівняння регресії в рамках розробленої ARIMA-моделі є статистично значимими, про що свідчать значення критерію Фішера.

Для того, щоб модель (7) вважалась адекватною, достатньо виконання однієї умови – залишки оціненого фінального рівняння мають бути білим шумом.

Для цього виділимо залишки нашої регресії в окремий ряд і відтворимо його корелограму (див. рис. 10).

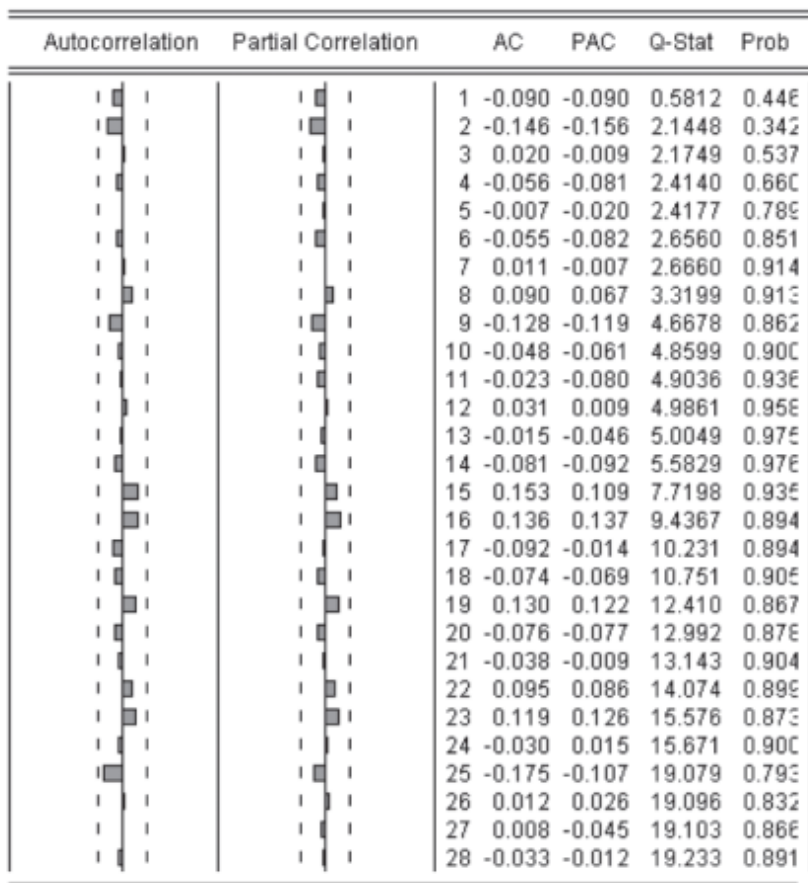

Рис. 10. Корелограма залишків ряду часових даних

Крім того, коефіцієнт детермінації є високим. Коефіцієнти при змінній у всіх аналізованих рівняннях є статистично значимими: $p < 0.05$. Для оцінки прогнозної якості моделі застосовується критерій MAPE (середня абсолютна похибка прогнозу в відсотках). Для нашого прикладу значення MAPE = 21,2 %, що свідчить про доволі високу прогнозу якість моделі. Модель ARIMA для прогнозування значень показника державного боргу підтвердило її позитивні прогнозні власти-

вості. Тому доцільно рекомендувати використання цієї методики в практиці.

Запропонована в роботі модель дозволяє отримати прогнозні значення державного боргу в Україні (результати прогнозування на 2021 р. наведено на рис. 11 та рис. 12). Як видно з рисунку, прогнозне зростання державного боргу зростає з січня 2021 р. в горизонті прогнозування.

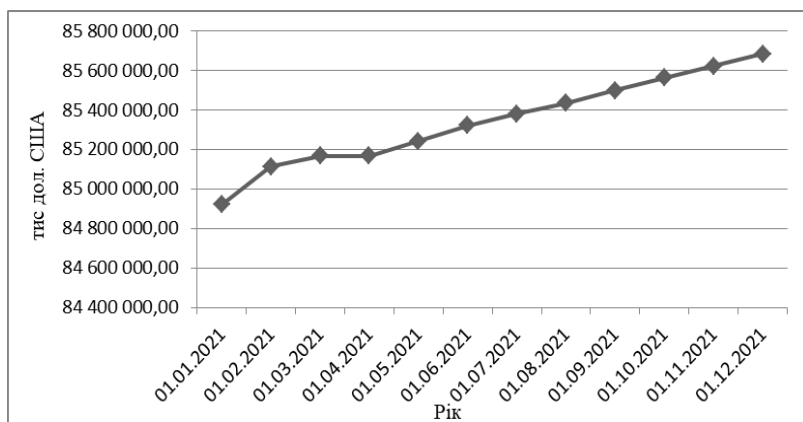

Рис. 11. Прогнозований обсяг державного боргу України у 2021р., тис. дол. США

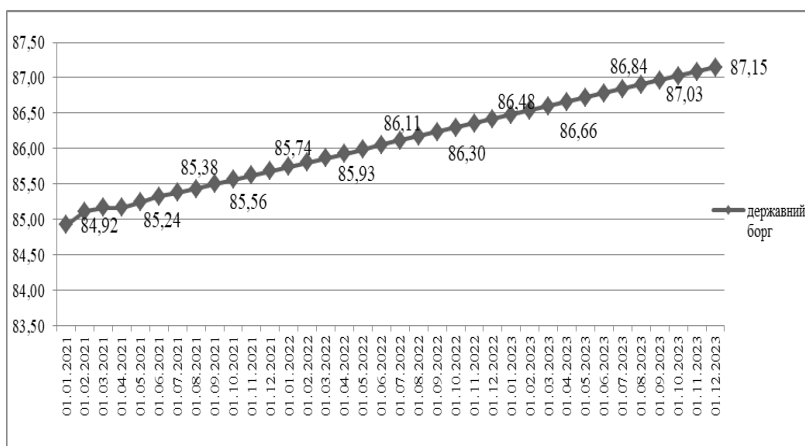

Рис. 12. Прогнозований обсяг державного боргу України на 2021–2023 рр., млрд дол. США

Таким чином, побудований графік прогнозних значень державного боргу України дає можливість стверджувати що тенденція до його зростання простежуватиметься і в подальшому. Незначне та короткотермінове зменшення державного боргу має відбутися у наприкінці березня місяця 2021 р., Зауважимо, що саме на цей період заплановано здійснення значного платежу з погашення державного боргу.

Підводячи підсумки наведемо загальний алгоритм розробленого науково-методичного підходу щодо побудови ARMA-моделі для прогнозування державного боргу України представлений на рис. 13.

Етап 1. Перевірка часового ряду на персистентність
Сам алгоритм R/S-аналізу як методу нормованого накопиченого розмаху часових рядів досить детально описаний в теорії стохастичної математики. В узагальненому вигляді він складається з восьми кроків. Метод нормованого накопиченого розмаху рядів динаміки, за яким вихідний ряд поділяється на підперіоди однакової довжини, для кожного з яких обчислюється розмах R та середнє квадратичне відхилення S. Для кожного підперіоду обчислюється середнє відношення R/S, розмір підперіоду збільшується й розрахунок повторюється знову, до того кроку, поки розмір підперіоду не зрівняється з розміром початкового ряду. У результаті для кожного підперіоду визначається середнє значення R/S (формула 3.1) $(R/S)_n = (1/A) \sum_{i=1}^A (R_{ia}/S_{ia})$ де R_{ia} – діапазон відхилень, що визначається як максимальне значення за вирахуванням мінімального значення $X_{k,ia}$ в межах кожного півперіоду I_a; S_{ia} – вибіркове стандартне відхилення, яка розраховується для кожного з півперіоду I_a; A – число суміжних півперіодів довжиною n так, що $A_n = N$. За цими значеннями будується регресія методом найменших квадратів (формула 3). $\log (R/S)_n = \log (c) + H \log (n),$ Кут нахилу прямої, побудованої за рівняннями регресії є оцінкою показника H – показника персистентності ринку, значення c – константа. Значення показника ($H > 0,5$) – свідчить про присутність «довгої пам'яті», тобто персистентність ряду та можливість застосування авторегресійних моделей.
Етап 2. Візуальний аналіз часового ряду
Аналіз графіків часового ряду (в абсолютних величинах та диференціалі першого рівня) на предмет виявлення: тренду, зміни варіативності ряду; циклу, сезонності, нульових значень.
Етап 3. Визначення параметрів рівнянь регресії, що входять до ARMA- моделі
Перевірка ряду на стаціонарність, використовуючи ADF тесту. Опис нульової й гіпотези, випадки, коли вони приймаються або відкидаються. Визначте порядок інтеграції (пригадайте, операціями яких різниць ряд зводиться до стаціонарного). Аналіз ACF/PACF стаціонарного процесу. Визначення наявності сезонності та коригування в разі необхідності. Визначення форми моделі для опису процесу – AR, MA, ARMA, і кількість лагів для перших двох, якщо можливо.
Етап 4. Перевірка отриманого рівнянь на адекватність
Параметри, що підлягають оцінці: 1) статистична значимість коефіцієнту регресії; 2) коефіцієнт детермінації; 3) F-критерій Фішера.
Етап 5. Формування остаточного вигляду моделі.
За результатами проведеного аналізу має бути отримана модель виду: Модель ARMA(p, q): $X_t = c + \varepsilon_t + \sum_{s=1}^p \alpha_s X_{t-s} + \sum_{i=1}^q \beta_i \varepsilon_{t-i}$ де p, q – цілі числа, що задають порядок моделі, називається c – константа, ε_t – білий шум.

Рис. 13. Науково-методичний підхід щодо побудови ARMA-моделі для прогнозування державного боргу України

Література:

1. Slutsky, E. (1927). The summation of random causes as the source of cyclic processes. *Econometrica*, 5, 105–146.
2. Yule, G.U. (1927). On a method for investigating periodicities in disturbed series with special reference to Wolfer's sunspot numbers. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series A* 226, 267–298. 2.
3. Luk'janenko, I. G., & Zhuk, V. M. (2013). *Analiz chasovykh riadiv. Pobudova ARIMA, ARCH/GARCH modelei z vykorys-tanniam paketa E.Views [Time series analysis. Construction of ARIMA, ARCH/GARCH models using E.Views package]* (187 p.). Kyiv: NaUKMA; Agrar Media Grup.
4. Ministry of Finance of Ukraine. (n.d.). *Statystychni materialy shchodo derzhavnoho ta harantovanoho derzhavoiu borhu Ukrainy [Statistical materials on the state-guaranteed debt of Ukraine]*. Retrieved from <https://www.mof.gov.ua/uk/derzhavnij-borg-ta-garantovanij-derzhavju-borg>
5. Navapan, K., & Boonyakunakorn, P. (2017). Forecasting the Growth of Total Debt Service Ratio with ARIMA and State Space Model. *Predictive Econometrics and Big Data (Studies in Computational Intelligence)*, 753, 492–501.
6. Fedir Zhuravka, Hanna Filatova, Petr Šuleř and Tomasz Wołowiec (2021). State debt assessment and forecasting: time series analysis. *Investment Management and Financial Innovations*, 18(1), 65–75. doi:10.21511/imfi.18(1).2021.06
7. Plastun, A., Kozmenko, S., Plastun V., & Filatova, H. (2019). Market anomalies and data persistence: The case of the day-of-the-week effect. *Journal of International Studies*, 12(3), 122–130. doi:10.14254/2071-8330.2019/12-3/10

Закорко О.П.,
канд. екон. наук, доцент,
член Правління Спілки економістів України

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ І СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ РИЗИКІВ

Важливими характеристиками середовища, в якому формуються й реалізуються сучасні національні політики, є глобальні ризики.

Під ризиком як економічною категорією розуміють імовірність (можливість) настання або ненастання події, що призведе до негативного впливу, адже ризик віддзеркалює особливості управління, прийняття рішень в умовах можливих загроз або невикористаних можливостей [1]. Глобальний ризик визначають як подію, що за умови її виникнення матиме значний негативний вплив на регіони світу та групи країн протягом найближчого десятиріччя [2].

Прогнозом світових тенденцій та ризиків займаються потужні міжнародні організації: Світовий банк, Міжнародний Валютний Фонд, Організація економічного співробітництва і розвитку, ООН, Комітет досліджень майбутнього, Римський клуб, Всесвітній економічний форум (ВЕФ).

ВЕФ зосереджує свою увагу на всебічному аналізі глобальних ризиків, які мають значний негативний вплив на країни й галузі економіки до 10 років. Метою його досліджень є виявлення, пом'якшення, запобігання ризикам або підвищення стійкості проти них. У своєму 15-му звіті про глобальні ризики Всесвітній економічний форум відзначив, що вже у 2020 році людство зіткнеться з економічними конфронтаціями, політичною поляризацією, руйнуванням екосистем природних ресурсів, кібератаками та поширенням інфекційних хвороб. Крім того, послаблення економічного

зростання та зростання фінансової нерівності можуть збільшити ризик економічної стагнації, що водночас звузить простір урядів для стимулювання економіки за допомогою монетарної та фіскальної політики. На тлі незадовільної економічної ситуації може посилитися невдоволення людей своїми політичними лідерами, що призведе до нових публічних протестів, які своєю чергою послаблять здатність урядів вживати рішучих дій для протидії спаду. Тобто утворюється замкнене коло економічної та соціальної нестабільності. ВЕФ зазначає, що часи, в які ми живемо, характеризуються геополітичною та геоекономічною невизначеністю. Для подолання цих викликів необхідні швидкі скоординовані дії, що дозволять якщо не уникнути реалізації викликів, то хоча б пом'якшити їх наслідки [3].

Необхідно зазначити, що переважна більшість окреслених глобальних проблем та ризиків більшою чи меншою мірою стосується й України, зокрема доволі гостро постають ризики в економічній та соціальній сферах. На деякі з них країна може впливати, на деякі – ні, але повинна враховувати їх при визначенні стратегії сталого розвитку. Україна володіє значною територією, потенційно містким ринком, багатими природними ресурсами, кваліфікованою робочою силою та перспективним геостратегічним потенціалом. Однак важливою передумовою успішного включення країни у сучасний етап глобалізації є спроможність держави ефективно будувати свою стратегію у глобальному економічному середовищі, керуючись власними національними інтересами, що набуває першочергового значення для забезпечення національного суверенітету країни.

В умовах посилення глобальних викликів будь-яка країна стикається з певними кризовими ситуаціями. До зовнішніх загроз додаються внутрішні. Системний та тривалий вплив загроз внутрішнього і зовнішнього характеру поглиблюють

розвиток кризових явищ у всіх сферах суспільного життя та національних економік. За таких умов нагальною потребою є розробка стратегії розвитку, яка буде зорієнтована на запобігання кризовим проявам. Отже мінливість як зовнішнього, так і внутрішнього середовища значно підвищує роль прогнозування та планування.

Завдання досягнення стабільності в умовах невизначеності, узгодження інтересів соціальних груп висувають необхідність наукового передбачення державної політики, необхідність удосконалення методології та технології її прогнозування. Прогноз у сучасному світі є науково обґрунтованим висновком про майбутнє, що досліджується на основі виявлення тенденцій розвитку та вважається головним джерелом інформації про майбутні зміни та їх наслідки.

Прогнозні сценарії визначають зміст соціально-економічного планування, спрямованого на обґрунтування конкретних цілей і пріоритетів розвитку, виявлення матеріальних, трудових і фінансових можливостей програм, що розробляються [4].

Передбачення політичних та економічних змін є одним із головних чинників побудови правильної стратегії в державному управлінні. Нерозривність процесів прогнозування – планування – управління є найважливішою передумовою реалізації поточних і довгострокових завдань та цілей. Адже відсутність прогнозів і стратегічних планів розвитку на державному рівні призводить до перманентного кризового стану в державі.

Сучасне управління процесами прогнозування і планування у розвинутих країнах характеризується такими тенденціями:

- розвиток національних систем прогнозування і планування має ключові значення в державній політиці;

- збільшується значення взаємодії національних прогнозно-аналітичних центрів із міжнародними центрами;

- зростає роль науково-технологічного прогнозування як системо утворюючого компонента в стратегічному плануванні і концептуальному розвитку економіки, що безпосередньо пов'язане із загостренням у світовому масштабі проблем дефіциту енергетичних та інших природних ресурсів;

- підвищується взаємодія державної та приватної форм власності в усіх питаннях стратегічного регулювання розвитку в умовах зростання впливу транснаціональних корпорацій та інших підприємницьких структур національного масштабу, коли основний ресурсний потенціал розвитку розміщений за межами прямого державного планування [5].

Провідні країни світу постійно удосконалюють наявні інструменти підтримки прийняття рішень у державному управлінні в галузі стратегічного планування. Пріоритет надається розвитку сучасних технологій і систем збору, обробки, аналізу, надання, збереження і передачі інформації, прогнозування і моделювання задля інформаційно-аналітичної підтримки прийняття рішень і стратегічного планування.

В Україні на даний час можна виділити декілька найважливіших проблемних напрямків розвитку прогнозування і стратегічного планування.

Перший напрямок стосується недоліків діючого законодавства. Законодавча база щодо прогнозування та стратегічного планування включає: Бюджетний кодекс України (№2456-IV від 08.07.2010), Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» (№1602-III від 23.03.2000), Постанову КМУ «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету» (№621 від 26.04.2003), Закон України

«Про державні цільові програми» (№1621-IV від 18.03.2004), Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (№ 848-УІІ від 26.11.2015).

Однак сучасні тенденції у зовнішньому та внутрішньому середовищі країни, а також стан національної економіки зумовлює необхідність подальшого вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку та запровадження стратегічного планування роботи в органах виконавчої влади, яке передбачає планування заходів з розроблення прогнозних документів, реалізації та контролю за виконанням програмних документів, що визначають цілі та шляхи їх досягнення. Саме тому, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.10.2006 р. №504 була схвалена Концепція вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України, якою передбачалось розроблення законопроектів про внесення змін до існуючої нормативно-правової бази щодо структури прогнозних і програмних документів та порядку їх розроблення. У Концепції зазначалось, що має бути розроблений загальний алгоритм і послідовність дій учасників стратегічного планування, прогнозування, програмування і планування. Тобто важлива організаційна компонента всього процесу стратегічного управління повинна мати свою нормативно-правову регламентацію. Однак реалізація Концепції так і не відбулась.

Другий напрямок проблем стратегічного планування та прогнозування полягає у відсутності єдиної методології аналізу та оцінки реалізації документів стратегічного планування, а також інструментарію скринінгу зовнішніх факторів (глобальних викликів), наявності прогалин у прогнозуванні факторів та ризиків, які впливають на соціально-економічний розвиток. Відсутність методів ідентифікації і оцінки кризових явищ, а також методології оцінки переро-

стання ризиків у реальні загрози стійкому розвитку призводять до втрат національної економіки.

І, мабуть, головна проблема полягає у відсутності в сучасній управлінській практиці культури стратегічного планування. Її формування набуває визначного значення для вирішення інституціонального завдання підвищення якості державного управління взагалі.

Останнім часом в Україні поряд з традиційними академічними та державними структурами, які відповідають за інформаційно-аналітичне забезпечення, виникло багато інформаційно-аналітичних, експертних, консалтингових центрів, що займаються навіть розробкою стратегій розвитку країни на довгострокову та короткострокову перспективу. Спостерігається ситуація, коли багато прогнозів так і не знайшли свого підтвердження в реальному житті країни. В той же час, аналітиками і плановиками вважають себе і виборчі технологи, і журналісти, і іміджмейкери та інші, які своєю некомпетентністю дискредитують саму сутність прогнозування та планування.

Тому, незважаючи на досить розгалужену мережу установ, центрів і фондів, що здійснюють експертно-прогнозну діяльність, розвиток національної економіки супроводжується кризовими явищами перманентного характеру внаслідок відсутності системного передбачення та запобіжного аналізу.

Відомий американський спеціаліст у галузі планування Гай Бенвенисте у своїй роботі «Оволодіння політикою планування» приділив велику увагу відповідальності осіб (науковців, урядовців, фахівців), які здійснюють прогнозування і планування:

- відповідальність за збереження довіри до своєї професії, яка залежить від професійної спроможності дотримуватись стандартів діяльності;

- відповідальність за усвідомлення своєї ролі, розуміння того, що ефективне планування – це, перш за все, планування політичне, яке сприяє змінам, що ведуть до прогресивних цілей [6].

Отже, важливою умовою розвитку прогнозування та стратегічного планування в Україні є формування професійного співтовариства плановиків, створення наукового простору, який би сприяв виробленню стандартів якості планової роботи та формуванню професійної культури.

Для забезпечення збалансованого розвитку економіки України та її національної безпеки в умовах зростаючих глобальних викликів необхідне удосконалення нормативної бази стратегічного планування у частині визначення змісту всіх етапів життєвого циклу стратегічного планування (ціле полягання, прогнозування, планування і програмування), розробка загального алгоритму і послідовності учасників стратегічного планування і прогнозування, уточнення ролі і регламенту процедури стратегічного аналізу в стратегічному прогнозуванні. Ця робота має бути спрямована на розробку національних цілей і стратегічних завдань моделі суверенної економіки на основі національних інтересів і стратегічних пріоритетів.

Література:

1. Риски в современном бизнесе. П.Г. Грабовой, С.Н. Петрова, С.И. Полтавцев, К.Г. Романов. «Аланс», 1994. – 200с.
2. Управление рисками в рамках основ нормативного регулирования. Европейская экономическая комиссия ООН, 2014. [Электронный ресурс]. URL: http://unece.org/DAM/trade/Publications/WP6_ECE_TRADE_390R.pdf
3. Global Risks 2020. World Economic Forum. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.weforum.org/docs/WEF>.
4. Гурне Б. Державне управління: Пер.з франц. В. Шовкуна. – Київ: Основи. – 165 с.
5. Аналіз існуючих систем прогнозування соціально-економічного розвитку у світі та в Україні/Ярошенко І.В., Семигуліна І.В.//Бізнес Інформ. – 2015. – №11. – С. 58–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_11_10.
6. Бенвенисте Г. Овладение политикой планирования: Пер.с англ./ Под ред. М. Калантаровой. – М.: 1994. – 304 с.

Капітанець С.В.,
канд. пед. наук, доцент,
проректор з науково-методичної роботи
Університету економіки і підприємництва
(м. Хмельницький),
заступник голови Правління
Хмельницького обласного об'єднання
Спілки економістів України
ORCID ID 0000-0003-0693-5889

РОЗВИТОК РЕЗИСТЕНТНОГО СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Сьогодні Україна перебуває у стані постійної соціально-економічної нестабільності. Завершення процесу децентралізації, інституційне реформування ключових галузей економіки відбувається не лише в умовах світових глобалізаційних трансформацій та геополітичного протистояння з Російською Федерацією. Складності ситуації додають й світові кризові явища. Так, однією із причин таких явищ стала поява та швидке поширення коронавірусної інфекції (SARS-CoV-2), що, за висновками економічних експертів, цілком ймовірно призведе до глобальної фінансової кризи. За прогнозами аналітиків Bloomberg (на 7 березня 2020) при широкомасштабній пандемії Євросоюз, США та Японія можуть зіткнутися з рецесією, а збитки світової економіки можуть сягнути 2,7 трлн дол [1]. Приклад з Covid-19 чітко вказав, що лідерам держав слід готуватися до періодичної появи ендегенних або екзогенних негативних впливів на національні економіки, що можуть непрогнозовано з'являтися та становити серйозні загрози з невідомими наслідками та небезпеками. Складності ситуації також додає поява гібридних ризиків, прогнозування та упередження яких потребує потужної аналітики та впро-

вадження сучасних управлінських технологій на усіх рівнях (державному, регіональному, мікроекономічному, особистісному). Це сприятиме формуванню нових можливостей, позитивно позначатиметься на зменшенні негативного впливу кризових явищ на економіку, забезпечуватиме прискорення розвитку та здатність до швидкого відновлення ресурсів, одним з яких є соціальний капітал.

Поняття «соціальний капітал» є центральним у низці соціально-економічних категорій. Воно показує значущість як для суспільства і соціальних спільнот, так і для функціонування усіх їх елементів та галузей: економіки, політики, освіти і духовної сфери, будучи, таким чином, інтегральною характеристикою. Соціальний капітал є наступним етапом еволюції людського капіталу, на якому комунікації у рамках установлених спільнот унаслідок накопичення певного рівня довіри та взаємної відповідальності набувають синергетичної здатності формувати новий ресурс [2].

Доречно також наголосити, що сучасний світ – це світ жорсткої конкуренції різних систем соціальної організації. Між країнами відбувається складна боротьба за соціальний капітал, як потужний ресурс соціально-економічного розвитку. І ті держави, котрі не здатні створити дієву систему соціальної організації та належних умов для розвитку соціального капіталу, з часом самі перетворюються на ресурс. Активний експорт соціального капіталу з країни становить потенційну небезпеку, адже не тільки зводить нанівець саму ідею позитивної динаміки здійснення інституційних реформ, а й може призвести до демонтажу національного проекту. Тож існує пряма залежність між ефективністю розвитку економіки у нових умовах та реальним станом соціального капіталу. Окрім цього, на тлі швидкого розвитку інновацій, інформаційних та комунікаційних технологій у світі відбуваються зміни у вимогах до органів публічної влади, а саме щодо їх прозорос-

ті, доступності та інноваційності. Державні інституції, що перебувають у стані трансформації мають стати повністю інтегрованими у систему соціальних відносин, бути здатними забезпечувати суспільний розвиток. Адже, інститути державної влади є містком до розуміння взаємин між усіма об'єктами національної економіки, а інституціональні зміни визначають тенденції та зумовлюють напрями її розвитку. Особливого значення така позиція набуває, коли у державі триває трансформація не лише державного управління, а й суспільства у цілому. Публічна політика наразі залежить від здатності державних інститутів управляти величезним обсягом інформації, реагувати на швидкі зміни ситуації та нові виклики. Держава при цьому, як головна суспільна інституція, зобов'язана створювати умови для задоволення нагальних потреб та інтересів громадян, гарантувати їх права та свободи. В ідеалі вважається, що органи державної влади відображають і реалізують інтереси суспільства у процесі своєї діяльності, усі прийняті ними рішення є раціональними та сприяють розвитку країни шляхом вирішення важливих державницьких питань та покращення добробуту населення. Також органам державної влади нового формату, реалізуючи комунікаційну функцію та дотримуючись при цьому принципів належного управління – підзвітність, участь, відкритість і прозорість, слід вести конструктивний діалог із суспільством задля обґрунтування своєї доцільності, корисності, необхідності, створення відповідного позитивного іміджу. Саме з цієї причини стрімко зростає необхідність у підвищенні якості комунікацій, а отже, важливим є питання розвитку соціального капіталу органів публічної влади. Цей процес у державних структурах є надважливим та складним, оскільки саме вони виступають виразниками державної політики, при цьому, залишаються досить бюрократизованими та догматичними.

Водночас, недостатній розвиток соціального капіталу органів публічного управління, особливо в умовах політико-економічної нестабільності у державі, може зумовити: посилення ризику становлення олігархічної моделі взаємодії економічних суб'єктів; слабкості та недієвості політики реформ через відсутність довіри до держави; розбалансування ринкових регуляторів та встановлення неефективної рівноваги на базі екстрактивних інститутів (зокрема, тінізації економіки); зниження продуктивності людського капіталу через демотивацію власників факторів виробництва до їх максимально ефективного використання; втрати частини національного багатства, що могла б формуватися завдяки задіянню інституційних чинників утворення вартості у споживанні.

З огляду на це та зважаючи на обставини часу, особливої актуальності наразі набуває уже не стільки питання соціального капіталу органів публічної влади скільки резистентності цього капіталу.

Під резистентним соціальним капіталом органів публічної влади розумітимемо сукупність стійких до негативного впливу факторів зовнішнього і внутрішнього середовища норм (правил), цінностей і різнорівневих зв'язків у системі державного управління, що забезпечують підвищення її інституційної ефективності.

Детермінантами становлення резистентності соціального капіталу органів публічної влади, на нашу думку, є [3]:

По-перше, це постійні реорганізаційні зміни та зміна керівництва органів публічної влади.

По-друге, невідповідний рівень заробітної плати та значний розрив в оплаті праці окремих категорій працівників. Принципами державного управління ЄС серед іншого визначено, що система оплати праці державних службовців ґрунтується на класифікації посад; вона є справедливою і прозорою.

По-третє, наявність групи позаштатних радників, обсяг прав, обов'язків та повноважень яких не зрозумілий для штатних працівників.

По-четверте, мінімальний вплив профспілкових організацій на прийняття рішень.

По-п'яте, високе психологічне навантаження на працівників органів публічної влади, чия праця знаходиться постійно під підвищеним тиском як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Такий стан посилює стресовість у службовій діяльності працівників.

По-шосте, мало затребуваний потенціал досвідчених працівників, внаслідок недовіри з боку нового керівництва. У цьому аспекті варто взяти до уваги дослідження О. Бусол, висвітлені у публікації «Інтелектуально-кадровий потенціал як гарантія забезпечення національної безпеки України (по слідах Маннергейма)»: «Молоді люди, разом зі своїми ідеями, повинні враховувати ідеї старшого покоління, проте вирішальний голос повинен залишатися за досвідченим старшим поколінням, і не всіх їх, у свою чергу, можна назвати консерваторами. В усьому треба тримати баланс, скажімо, – 50% на 50%. Якщо не буде у владі або тих, або інших, жодних перетворень не очікуйте. Кадри різних поколінь відрізняє те, що молодь – прагне, а професіонали вміють і знають, як це зробити» [4].

По-сьоме, відсутність належної інформаційної стратегії. Ситуація з COVID-19 як лакмусовий папірець викрила проблемні питання не лише парламенту, а й органів публічної влади.

У даному контексті доречно згадати й про індикатори резистентності соціального капіталу – якісно-кількісні характеристики, за допомогою яких здійснюється моніторинг і визначається рівень розвитку структурних елементів, що визначають архітектуру резистентного соціального капіталу. У

даному випадку індикатор ми не ототожнюватимемо із показником, оскільки, здебільшого, складники резистентного соціального капіталу не мають матеріального вираження, що не дозволяє здійснити їх просте оцінювання або кодифікацію [5, с. 158].

Основними індикаторами визначаємо:

- рівень довіри (міжособистісної, генералізованої, інституційної);
- активність участі працівників у громадських організаціях;
- умови та безпечність праці;
- ефективність кадрової політики;
- суб'єктивна задоволеність життям.

Під розвитком резистентного соціального капіталу органів публічної влади розумітимемо дію або процес, внаслідок якого відбувається якісна зміна соціального капіталу таких органів у контексті їх здатності протидіяти негативному впливу екзогенних та ендогенних факторів [5, с. 161].

Найбільш вагомими зовнішніми факторами прямого впливу на розвиток резистентного соціального капіталу є [5, с. 165]:

- *Політико-правові* – рівень довіри до органів державної влади, прозорість державної політики, досконалість та дієвість нормативно-правової бази.

- *Економічні* – стан економіки в країні, економічні пріоритети та економічна політика держави, корумпованість органів державної влади.

- *Соціокультурні* – політика зайнятості, рівень безробіття, наявність соціальних гарантій, сформованість середнього класу, добробут населення, рівень освіти населення, компетентність працівників органів державної влади, сталі традиції та звичаї у суспільстві.

- Інформаційно-комунікаційне забезпечення органів публічної влади – рівень впровадження у практику наукових напрацювань, ефективність інноваційних перетворень тощо.

- Міжнародна співпраця органів публічної влади – система взаємообміну інформацією з управлінських питань, можливість міжнародного стажування, підвищення кваліфікації, обміну професійним досвідом та ін.

Найбільш вагомими внутрішніми факторами впливу на розвиток резистентного соціального капіталу є [5, с. 169-170]:

Цілі. Цілі – конкретні кінцеві стани або бажаний результат, якого прагне досягти група, працюючи разом. У даному випадку пріоритетними в контексті розвитку резистентного соціального капіталу є соціальні цілі органів публічної влади, їх пріоритетність та напрями реалізації.

Структура органу публічної влади є логічним відображенням взаємовідносин між рівнями управління і функціональними галузями, які побудовані у такій формі, що дозволяє найбільш ефективно досягати цілей органів публічної влади.

Завдання. Одним з напрямів поділу праці є формулювання завдань. Завдання – це певна робота, серія робіт або частина роботи, що повинна бути виконана заздалегідь встановленим способом, у заздалегідь певний термін.

Технологія. Вплив цього фактора визначається рівнем оптимальності, прогресивності, автоматизованості, відповідності кращій міжнародній практиці, ефективності засобів, які застосовуються працівниками органів публічної влади. Так, використання новітніх управлінських підходів сприятиме підвищенню їх якості та прозорості, що, у кінцевому результаті сприятиме налагодженню ефективізації управлінської діяльності.

Рівень кадрового забезпечення органів публічної влади. Цей чинник є комплексним та відображає рівень професійного, соціально-культурного та морального розвитку працівників

органів публічної влади, тобто характеризує їхні професійні та особистісні якості. Від рівня кадрового забезпечення прямо залежить якість функціонування органів публічної влади та рівень розвитку їх резистентного соціального капіталу, адже, саме люди, персонал є його носіями.

Вочевидь, цілком логічно припустити, що для розвитку резистентного соціального капіталу органів публічної влади першочергово необхідні [6]:

- стабілізація відносин довіри, що уможливить здійснення не завжди простих для суспільства реформ, котрі матимуть своїм результатом поліпшення умов для відтворення людського капіталу – реформування трудових відносин, сфер охорони здоров'я, освіти, соціальної допомоги, тощо;

- проведення цілеспрямованої політики із роз'яснення реального рівня ризиків як факторів небезпеки та забезпечення прозорості заходів щодо її запобігання;

- перехід від кількісної до якісної віртуальної комунікації, зокрема через перетворення закритих мереж у відкриті із зручним інтерфейсом та сприяння розширенню можливості громадян використовувати електронні комунікації; створення умов для підвищення фізичної мобільності громадян, що через вербальне спілкування поліпшить їх рівень відкритості та поінформованості, а також дозволить модифікувати відчуття регіональної ідентичності відповідно до вимог часу;

- сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства та збільшення можливостей реалізації їх представницьких функцій у дорадчих структурах при державних органах виконавчої влади різних рівнів, делегування таким інститутам певних повноважень регуляторних функцій та моніторингу.

Таким чином, ефект резистентного соціального капіталу в умовах соціально-економічної нестабільності та, водночас, трансформації державного управління зростає за раціонального планування інвестицій у розвиток державних інституцій

та встановлення дієздатної системи соціально-економічних взаємозв'язків, як підґрунтя сталого економічного зростання та стабільного існування суспільства. З цих позицій, детермінанти накопичення резистентного соціального капіталу потрібно імплементувати у систему координат ключових стратегій соціально-економічного розвитку держави. Тобто, при розробці зазначених стратегій доцільним є врахування особливостей взаємного впливу механізму розвитку резистентного соціального капіталу та функціонування публічних органів влади з метою стимулювання формування необхідних суспільних, міжособистісних зв'язків, довіри в суспільстві, розвитку нових форм публічно-приватної взаємодії. Це результативно сприятиме конвертації соціального капіталу в економічні переваги країни.

Література:

1. Аналітики прогнозують, що збитки світової економіки через епідемію коронавірусу можуть скласти \$2,7 трлн. URL: https://espreso.tv/news/2020/03/07/zbytky_svitovoyi_ekonomiky_vid_koronavirusu_mozhut_syagnuty_2_7_trln_bloomberg.

2. Капітанець С.В. Розвиток соціального капіталу в умовах інституційної трансформації. *Теоретичні та практичні аспекти антикризового регулювання економіки*, збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 11 квітня 2020 року. С. 44–48.

3. Сучасні теоретико-практичні аспекти дослідження резистентного соціального капіталу Держмитслужби: наукове видання / за заг. ред. О.В. Драган, О.С. Нагорічної. Ірпінь. 2020. 116 с. URL: <https://www.ndifp.com/category/publications/analytical-reports/>

4. Бусол О. Інтелектуально-кадровий потенціал як гарантія забезпечення національної безпеки України (по слідах Маннергейма). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/intelektualno-kadrovyyj-potentsial-yak-garantiya-zabezpechennya-natsionalnoyi-bezpeky-ukrayiny-po-slidakh-mannergejma-2>.

5. Нагорічна О.С., Капітанець С.В., Руда Т.В. Модель розвитку резистентного соціального капіталу Державної митної служби України

в умовах інституційної трансформації: звіт про наукову (науково-технічну) роботу / Університет ДФС України. Ірпінь, 2020. 237 с.

6. Капітанець С.В. Соціальний капітал як важливий ресурс розвитку держави. *Інфраструктура ринку*. № 39. 2020. С. 291–296.

Міщенко В.І.,
д-р екон. наук, професор,
Голова Київської міської організації
Спілки економістів України,
член Правління Спілки економістів України

МОНЕТАРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

В умовах нестабільності на світових фінансових ринках відбувається суттєва трансформація ролі та функцій центральних банків у системі монетарного регулювання економіки з метою подолання структурних дисбалансів і посилення впливу монетарної політики на динаміку соціально-економічного розвитку. Цей процес ґрунтується на запровадженні макропруденційного регулювання, підвищенні рівня координації монетарної та фінансової політики, посиленні їх реакції на девальваційні та інфляційні процеси та реалізації заходів щодо забезпечення фінансової стійкості банківської системи та убезпечення від системних ризиків [5, с. 15].

У сучасних умовах центральні банки покликані поєднувати виконання функцій антикризового управління грошовим ринком і підтримки економічного зростання, що потребує використання нових підходів та інструментів монетарного регулювання на основі реалізації контрциклічної монетарної політики [1, с. 424; 2, с. 32]. Тому в зв'язку із запровадженням у діяльності центральних банків макропруденційного регулювання суттєво підвищується їх роль в управлінні грошовим ринком і стимулюванні економічного зростання.

В умовах фінансової нестабільності діяльність центрального банку повинна бути спрямована не лише на підтримку функціонування грошово-кредитного ринку та забезпечення економіки грошима, а й на виконання функцій, пов'язаних зі

стимулюванням економічного розвитку, оскільки монетарна політика є складовою економічної політики держави. Тому монетарне регулювання слід розглядати як спільну сферу відповідальності уряду і центрального банку щодо регулювання економіки. При цьому варто зазначити, що бюджетно-податкова політика уряду не повинна домінувати над монетарною політикою центрального банку, що ми часто могли спостерігати в Україні впродовж останніх років.

Складність реалізації головної функції центральних банків – забезпечення стабільності грошей полягає у комплексності цього поняття, яке включає стабільність купівельної спроможності грошей, стабільність цін, валютних курсів і процентних ставок. У сучасних умовах центральні банки можуть забезпечити лише відносну стабільність цих показників, яка передбачає певний рівень волатильності їх значень, досягнення яких ґрунтується на підтриманні певного рівня процентних ставок і реалізації антиінфляційної політики [6, с. 54; 7, с. 68]. Тому, на наш погляд, в нинішніх умовах головну функцію центрального банку в системі державного регулювання економіки можна визначити як забезпечення стабільності фінансової системи, грошового обігу та платіжного обороту шляхом регулювання та нагляду за діяльністю фінансово-кредитних інститутів і платіжних систем.

Реалізація цієї функції повинна здійснюватися шляхом підтримки високого рівня політичної, операційної та фінансової незалежності. Однак, не дивлячись на це, в багатьох країнах, особливо в країнах з ринками, що розвиваються, незалежний статус центральних банків часто порушується. У більшості випадків порушуються принципи політичної незалежності, що призводить до домінування бюджетно-податкової політики над грошово-кредитною. При цьому варто зазначити, що в умовах фінансової нестабільності в країнах з ринками, що розвиваються, рівень незалежності

центрального банку обернено пропорційний рівню дефіциту державного бюджету: чим вищий дефіцит бюджету, тим нижчий рівень незалежності центрального банку, внаслідок чого відбувається домінування фіскальної політики уряду над монетарною політикою центрального банку [4, с. 287].

За таких умов у системі державного регулювання економіки центральний банк повинен бути не абсолютно незалежним, а автономним, оскільки в процесі прийняття своїх рішень він повинен враховувати загальну економічну стратегію держави, стан державних фінансів і особливості боргової політики уряду. Тому діяльність центрального банку слід розглядати як частину більш складного процесу – монетарного регулювання економіки загалом.

Методологічною основою такого підходу є необхідність посилення ролі урядів у системі монетарного регулювання в зв'язку з необхідністю реалізації заходів щодо уникнення системних ризиків, запобігання та ліквідації наслідків світової фінансової кризи, а також пандемії COVID-19. При цьому слід мати на увазі, що послаблення ролі центральних банків шляхом зниження рівня їх незалежності є небезпечним явищем через можливість уряду при реалізації бюджетно-податкової політики домінувати над цілями та завданнями центрального банку. В Україні це знайшло прояв у використанні так званих «квазіфіскальних операцій» на основі монетизації Національним банком значних обсягів облігацій внутрішньої державної позики. Таку суперечність, на наш погляд, можна вирішити шляхом активного використання інструментів макропруденційної політики, координація заходів якої із заходами та інструментами монетарної політики дозволяє забезпечити більш високий рівень макрофінансової стабільності.

Найбільш складним завданням монетарного регулювання є стимулювання економічного зростання. У сучасних умо-

вах центральним банкам, особливо в країнах з ринками, що розвиваються, складно поєднувати стратегічні й тактичні цілі. Реалізація центральним банком заходів щодо стимулювання економічного зростання в умовах фінансової нестабільності ускладнена через значні обсяги дефіциту державного бюджету та державного боргу, різкі коливання курсу національної валюти, зниження кредитної активності банків і збільшення питомої ваги проблемних кредитів. І хоча підтримка економічного зростання є однією із функцій центрального банку, як інституту розвитку та реалізації державної економічної політики, в умовах фінансової нестабільності він може впливати на стимулювання економічного зростання та підтримку соціально-економічного розвитку лише опосередковано.

Особливість сучасного етапу монетарного регулювання полягає в тому, що залежно від стану економіки, грошового ринку та національних пріоритетів центральні банки самостійно визначають вид і характер монетарної політики та, відповідно до принципів макропруденційного регулювання, забезпечують її контрциклічний характер залежно від динаміки циклів господарської кон'юнктури [3, с. 368]. Тому в сучасних умовах новими інструментами реалізації монетарної політики центральних банків багатьох країн світу стали низькі (або навіть від'ємні) процентні ставки і нетрадиційні інструменти монетарної політики – операції з «кількісного» та «кредитного пом'якшення».

Роль монетарної політики центрального банку в механізмі стимулювання економічного зростання має полягати, перш за все, у створенні монетарних передумов, за яких економічні суб'єкти зацікавлені діяти відповідно до цілей і завдань економічної політики держави. Такий опосередкований вплив може відбуватися лише за наявності інших передумов, головними серед яких є політична та макроекономічна стабільність, збалансованість державного бюджету та низький

рівень державного боргу. При цьому головними інструментами такого впливу залишаються процентна ставка та антиінфляційна політика, дія яких повинна ґрунтуватися на активному використанні контрольованих центральним банком каналів монетарного трансмісійного механізму та підтримці механізмів фінансового посередництва.

У зв'язку з необхідністю посилення впливу монетарної політики на економічне зростання більшість центральних банків як основну стратегічну мету своєї діяльності визначають стримування інфляції на основі використання таргетування інфляції, що дозволяє підтримувати рівень інфляції в межах встановленого цільового орієнтиру. Це обумовлено тим, що лише за низької інфляції можна забезпечити стійке економічне зростання [8, с. 161]. Тому поєднання адекватної економічним умовам процентної політики та реалізація антиінфляційних заходів є головними напрямками опосередкованого впливу центрального банку на стимулювання економічного розвитку.

Варто зазначити, що в сучасних умовах ефективна реалізація центральним банком режиму таргетування інфляції неможлива без тісного співробітництва з урядом. Тому для умов України необхідним є встановлення інфляційного таргету спільним рішенням Національного банку та уряду. Крім того, з метою стимулювання економічного зростання головним каналом передачі монетарних імпульсів до реального сектору економіки в сучасних умовах повинен бути кредитний канал, активізація дії якого сприятиме забезпеченню макрофінансової та макроекономічної стабільності, а також забезпеченню суб'єктів господарювання фінансовими ресурсами.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що розроблення та реалізація монетарної політики є частиною більш складного процесу – монетарного

регулювання економіки, за якого реалізація основної функції центрального банку має ґрунтуватися на забезпеченні стабільності банківського сектору та фінансової системи загалом.

Роль монетарної політики центрального банку щодо стимулювання економічного зростання та підтримки соціально-економічного розвитку країни повинна полягати у створенні певних монетарних передумов, головними серед яких є стабільність банківської системи, збалансованість державного бюджету, низький рівень державного боргу та низькі темпи інфляції.

Головними напрямками вдосконалення інституційних засад монетарного регулювання економіки в умовах фінансової нестабільності повинні бути посилення координації монетарної та бюджетно-податкової політики, встановлення спільної відповідальності уряду та Національного банку України за дотримання встановленого рівня інфляційного таргету, виважена політика щодо покриття дефіциту державного бюджету за рахунок облігацій державної позики та управління державним боргом.

Література:

1. Міщенко В.І., Міщенко С.В. Удосконалення дії каналів трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в Україні в умовах переходу до таргетування інфляції. Актуальні проблеми економіки. 2015. №1. С. 421–428.
2. Міщенко С. Економіко-статистичний аналіз факторів монетизації економіки. Вісник НБУ. 2012. №1. С.31–33.
3. Міщенко С.В., Науменкова С.В., Льон І.М. Монетарні цикли в економіці України. Актуальні проблеми економіки. 2016. №11. С.363–372.
4. Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції: у 2 т. Т. 2 / за ред. О.В. Шлапака, Т.І. Єфименко; ДННУ «Акад. фін. упр.». Київ, 2014. 725 с.

5. Науменкова С., Міщенко С. Нові тенденції в монетарній політиці та діяльності центральних банків у посткризовий період. Банківська справа. 2011. №5. С. 12–29.

6. Науменкова С.В. Обстеження збалансованості попиту та пропозиції на кредитному ринку: досвід центральних банків. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. №10(163). С. 51–57.

7. Науменкова С.В., Мищенко С.В. Регулирование денежного обращения на основе использования методов и инструментов денежно-кредитной политики. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2013. №6 (147). С. 66–72.

8. Mishchenko V., Naumenkova, S., Mishchenko S., Ivanov V. Inflation and economic growth: The search for a compromise for the Central Bank's monetary policy. Banks and Bank System. 2018. Vol. 13, no. 2. P. 153–163.

Мороз Юлія Юзефівна,
д-р екон.наук, професор, завідувач кафедри
бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Поліського національного університету

Цаль-Цалко Юзеф Сигізмундович,
д-р екон. наук, професор, професор кафедри
бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Поліського національного університету,
член Правління Спілки економістів України,
голова правління Житомирського обласного об'єднання
громадської організації «Спілка економістів України»

Цегельник Ніна Іванівна,
канд. екон. наук, старший викладач
кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Поліського національного університету

АНТИКОРУПЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: АНАЛІТИЧНИЙ, ОБЛІКОВИЙ ТА ПОДАТКОВИЙ АСПЕКТИ

Корупція визнається серйозною проблемою України яка негативно впливає на економічне зростання та імідж держави, веде до незаконного особистого збагачення за рахунок коштів бюджетів, розбазарювання природних ресурсів та активів державних і комунальних підприємств, погіршує соціальне становище населення та рівень довіри суспільства і призводить до зниження прямих іноземних інвестицій.

Загалом корупція – це протиправна діяльність, яка полягає у використанні службовими особами їхніх прав та посадових обов'язків для тіншового збагачення фізичних осіб. Всесвітній банк визначає корупцію як зловживання службовим становищем з метою особистої вигоди.

Більшість дослідників в публікаціях щодо питань економічної корупції розглядає це явище з точки зору «порушення норм визначення обсягів та витрачання ресурсів», «неправильності дій з бюджетними коштами», «відхилення від правил ведення бізнесу», які призводять до створення корупційних ресурсів та використання їх для одержання неправомірної вигоди і особистого збагачення учасників корупційної діяльності.

При цьому, не правомірна вигода – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи не грошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують беззаконних на те підстав [1].

Метою корупції є зазіхання на активи державної і комунальної власності, рухоме і нерухоме майно, природні і фінансові ресурси суспільства, а особливо на бюджетні кошти держави і територіальних громад.

Корупцію як явище важко виміряти, але вона є аналітичною категорією, яка використовується для порівняльного аналізу. Найпоширенішим вважається дослідження корупції, яке здійснюється антикорупційною міжнародною громадською організацією «Transparency International», заснованою у 1993 році в Берліні колишнім директором Світового банку Пітером Айгеном. Нині «Transparency International» присутня в 180 країнах світу та відома Індексом сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI) та Глобальним корупційним барометром (Global Corruption Barometer).

Про те, що корупція залишається однією із найбільш гострих для держави проблем, а її рівень все ще перебуває на неприйнятно високому рівні, свідчать, зокрема, показники, які Україна має у міжнародних рейтингах.

Згідно з даними «Transparency International» Індекс сприйняття корупції для України у 2019 році становив 30 ба-

лів, що на 2 бали менше, ніж у 2018 році (аналогічний індекс мали Киргизстан, Азербайджан і Джибуті), а отже, наша держава посідає 126 серед 180 досліджуваних країн. При цьому середній бал сприйняття корупції для регіону Східної Європи та Центральної Азії становив 35 балів, а для Західної Європи та ЄС – 66 балів. За оцінками експертів, в Україні впродовж 2019 року відбувалося згортання реформ, в тому числі й антикорупційної.

Про гостроту проблеми корупції та її неприпустимо високий рівень свідчить і показник «Контроль корупції», що визначається Світовим банком. У 2018 р. для України він становив – «-0,9» (значення цього показника є змінним від «+2,5» до «-2,5», де більше значення асоціюється з меншим рівнем корупції).

Варто звернути увагу й на те, що показники корупційного досвіду населення України також залишаються на стабільно високому рівні. Проведене дослідження на початку 2020 р. свідчить про те, що 40 % населення України доводилося стикатися із проявами корупції [2].

Разом з тим, з результатів досліджень Global Corruption Barometer впливає, що біля 90 % громадян вважають антикорупційну діяльність в Україні неефективною, а влада погано або дуже погано протидіє корупції [2].

Вже майже четвертий рік в Україні немає основного стратегічного документа у сфері запобігання та протидії корупції – Антикорупційної стратегії. Поданий у вересні місяці 2020 року Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України законопроект «Про засади державної антикорупційної політики на 2020-2024 роки» одержав негативну оцінку Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України і був прийнятий в грудні 2020 року Верховною Радою України лише в першому читанні. Це створило умови для розбалансованої і малоефективної діяльності орга-

нів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших публічних інституцій у питаннях запобігання та протидії корупції. Відтак, заходи, які проводяться в Україні для подолання корупції, є недостатньо ефективними, а тінізація економіки та ситуація, яка склалася у державі, створили середовище для розвитку негативних явищ та зловживань.

Антикорупційна політика – це постійно здійснювана, систематична, цілеспрямована діяльність держави у тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства, що полягає у розробці, удосконаленні та реалізації стратегічних засад і тактичних заходів, спрямованих на усунення або блокування причин та умов корупції, удосконалення юридичної відповідальності за корупційні правопорушення та формування антикорупційної культури.

Першу антикорупційну заповідь дав Господь через Мойсея: «Дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих і перекручують справу правих».

Ефективна боротьба проти корупції потребує не тільки належного законодавчого забезпечення, але і превентивних заходів її запобігання на економічному рівні, а саме реалізації висновків одержаних за результатами аналітичних досліджень негативних явищ в національній економіці, належне виконання функцій облікової системи суб'єктів господарювання та запровадженні ефективного механізму оподаткування. Усі ці економічні інструменти становлять комплекс антикорупційних механізмів, які виступають бар'єрами на шляху вчинення корупційних правопорушень.

Про неналежну активність держави в боротьбі з корупцією, насамперед, свідчать негативні факти, які наявні в системі управління національною економікою і, зокрема, державними і комунальними підприємствами та коштами бюджетів держави і територіальних громад.

Кількісна оцінка суб'єктів господарювання, яким передані активи державного і комунального секторів економіки, з побудованою системою публічного управління (менеджменту) подана в табл. 1.

Таблиця 1

Суб'єкти господарювання державного і комунального секторів економіки України*
(на 1 січня звітного року, од.)

Юридичні особи	Роки					
	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Державні підприємства	4019	3982	3893	3822	3750	3713
Казенні підприємства	33	32	32	32	32	32
Комунальні підприємства	11438	11677	11640	12842	13883	14174
Публічні акціонерні товариства	4149	3122	2186	1727	1418	1280
Державні організації (установи, заклади)	12629	11322	10708	10147	9613	10867
Комунальні організації (установи, заклади)	61940	62167	61782	60508	59103	58887

*Узагальнено за даними <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Отже, система публічного управління загальнодержавного і комунального секторів економіки України формується майном і бюджетними коштами біля 90 тис. одиницями суб'єктів господарювання, які перебувають у власності центральних або місцевих органів влади і використовуються державою та територіальними громадами для виконання економічних, соціально-культурних та політичних функцій.

Щодо корпоративних прав держави, то станом на 1 січня 2019 р. вони були розміщені в 468 господарських товариствах, з них у 367 акціонерних товариствах, 80 – товариствах з обмеженою відповідальністю та 21 національній компанії. Із загальної кількості господарських товариств, які мають частку держави у статутному капіталі: 256 господарських товариств

(54,71 %) державна частка понад 50 % (контрольний пакет), з яких 145 (30,98 %) мають державну частку 100 %; 104 (22,22 %) мають державну частку розміром від 25 % до 50 % (блокуючий пакет) і 108 (23,07 %) мають державну частку у статутному капіталі менше 25 %.

Для оцінки ефективності публічного управління наведемо результати діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки України у 2017–2019 роках за показниками моніторингу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України (табл. 2).

Таблиця 2

**Інформація про результати проведення моніторингу
ефективності публічного управління об'єктами
державної власності України ***

Суб'єкти публічного управління	Роки	Кількість суб'єктів господарювання, що належать до сфери управління					Чистий прибуток (збиток), млн грн.	Загальна вартість активів, млрд грн.	Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	Середньомісячна заробітна плата, гривень
		усього	з них:							
			працюючі	прибуткові – з числа працюючих	непрацюючі	інформація відсутня				
Всього по Україні, в т.ч.:	2017	3385	1618	1174	1351	416	46052,9	1608,0	809,4	8360
	2019	3293	1535	1063	1365	393	52145,5	1549,0	723,6	12819
Міністерства	2017	1796	587	378	1012	197	4340,4	438,4	280,5	8823
	2019	1386	462	270	759	165	3053,7	493,2	226,1	14665
Державні комітети та інші органи виконавчої влади	2017	925	650	518	206	69	-1073,3	146,4	162,5	8462
	2019	1240	665	517	375	200	-5061,4	160,0	158,5	11562

Місцеві органи виконавчої влади	2017	59	28	18	25	6	-2,5	0,8	1,6	5982
	2019	65	34	15	22	9	-51,3	2,8	1,1	13488
Національні академії	2017	418	236	175	74	108	159,8	7,9	13,5	5584
	2019	408	249	183	158	1	75,2	9,0	12,4	7887
Господарські структури	2017	168	108	78	33	27	2318,8	61,5	73,9	9070
	2019	173	105	67	50	18	1707,3	70,6	68,2	13707

*Узагальнено за даними <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>

В 2019 році в державному секторі економіки України кількість суб'єктів господарювання становила 3293 одиниці, з яких працюючі 1535 (46,6 %), в тому числі прибуткові 1063 (69,3 % до працюючих), непрацюючі – 1365 (41,5 %). Найбільшими суб'єктами управління об'єктами державної власності щодо кількості підприємств були Міненерго (418), Мінекономіки (321), Державне агентство лісових ресурсів (344), Фонд державного майна (475), Київська міська державна адміністрація (11), НАНУ (247), НААН (159), Укроборонпром (126). Щодо оцінки ефективності публічного правління об'єктами державної власності за показником чистого прибутку, то необхідно визначити що вона негативна в Апараті ВРУ – 9,0 млн грн збитку, відповідно, Мінекономіки – 4,6 млрд грн., Держгеонадра – 10,5 млн грн, Держкомтелерадіо – 367,1 млн грн, Укравтодор – 1,2 млрд грн, ФДМУ – 4,1 млрд грн, Дніпропетровська ОДА – 51,8 млн грн. А як можливо оцінити рівень публічного управління державним майном, якщо за 393 суб'єкти господарювання у державі відсутня інформація? А саме головне, в органах державної влади є негативна інформація про явні корупційні діяння з активами суспільства, є можливість впливати на таку ситуацію, але необхідні управлінські рішення не здійснюються. Відтак, через недостатню якість механізмів контролю та незадовільний

рівень прозорості діяльність державних і комунальних підприємств є джерелом корупційних ризиків та збитків громад.

Через державні і місцеві бюджети в Україні в останні роки щорічно освоюється біля 1500 млрд грн публічних коштів на виконання окремих функцій держави і місцевих органів самоврядування територіальних громад пов'язаних із задоволенням всіх видів публічних інтересів за елементами поточних та капітальних видатків.

Досліджуючи проблеми ефективності публічного управління, незважаючи на особливості його економічного середовища, насамперед, необхідно звернути увагу на неефективність самого процесу управління наявними в державі та територіальних громадах майном і фінансовими ресурсами. Проте, насамперед, свідчать результати діяльності Державної аудиторської служби України (табл. 3).

Таблиця 3

**Результати діяльності Держаудитслужби
України за 2019 рік***

(млн грн.)

Показники	Сума всього	В т.ч. ресурси	
		державні	комунальні
Ревізії і перевірки ресурсів			
1. Виявлено порушень законодавства, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів	1723,7	954,7	671,6
2. Виявлено порушень законодавства у сфері закупівель	75275,1	45926,1	29018,3
3. Виявлено фактів неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів	1494,3	681,2	812,6
4. Виявлено фактів неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що можуть призвести до втрат фінансових і матеріальних ресурсів у подальшому	428,6	158,6	268,9
Всього	78921,7	47720,6	30771,4

Аудит ресурсів			
1. Виявлено фактів неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що призвели до упущених вигод/неотриманих доходів або непродуктивних/зайвих витрат	17831,1	10968,1	6764,4
2. Виявлено фактів неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що можуть призвести (свідчити) про упущені вигоди/неотримані доходи або непродуктивні/зайві витрати	8603,0	4894,9	3593,2
3. Виявлено порушень законодавства, що призвели до втрат фінансових і матеріальних ресурсів	1298	1084,6	212,3
4. Виявлено порушень законодавства, що можуть призвести до втрат фінансових і матеріальних ресурсів	1143,4	973,2	170
Всього	28875,5	17920,8	10739,9
Разом	107797,2	65641,4	41511,3

*Узагальнено за даними <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>

У 2019 році в результаті діяльності органів Державної аудиторської служби України було встановлено втрат державних та комунальних фінансових і матеріальних ресурсів на суму біля 108 млрд грн, з них 65,6 млрд грн за об'єктами державної власності і 41,5 млрд грн комунальної власності.

Щодо діяльності в Україні системи «ПРОЗОРРО», то за висновком Рахункової палати України вона непродуктивна та нерезультативна, з огляду на те, що майже 74 відсотки всіх замовників, на яких поширювалася дія закону про публічні закупівлі не застосовували ці процедури, інформаційно-аналітичні ресурси bi.prozorro.org та bipro.prozorro.org перебувають у власності громадської організації, за якою повністю відсутній державний контроль, в системі «ProZorro» не існує модуля «економія коштів» [3].

Рахункова палата України в 2019 році у процесі фінансового контролю виявила втрати ресурсів на суму понад 17

млрд грн, з них порушення адміністрування доходів – 6,8 млрд грн, нецільове використання коштів – 5,8 млрд грн, не-ефективне управління коштами – 4,4 млрд грн. В цілому, тільки цими двома суб'єктами державного контролю було встановлено в сфері публічного управління збитків на суму більше 4 млрд дол. США, які Україна запозичає у МВФ.

Наявні втрати, які залишаються без відповідних управлінських рішень, не дають можливості одержати фінансову вигоду від бюджетних коштів, підвищити якість послуг, які надаються громадянам, позитивно впливати на національну економіку та бізнес-середовище, підвищувати привабливість України для інвесторів і ліквідувати корупційні ризики.

В цілому в національній економіці України майже кожне третє підприємство є збитковим та виступає потенційним джерелом тіньової економіки, фіскальних ризиків і формування корупційних ресурсів.

Динаміка створених збитків підприємствами національної економіки наведена на рис. 1.

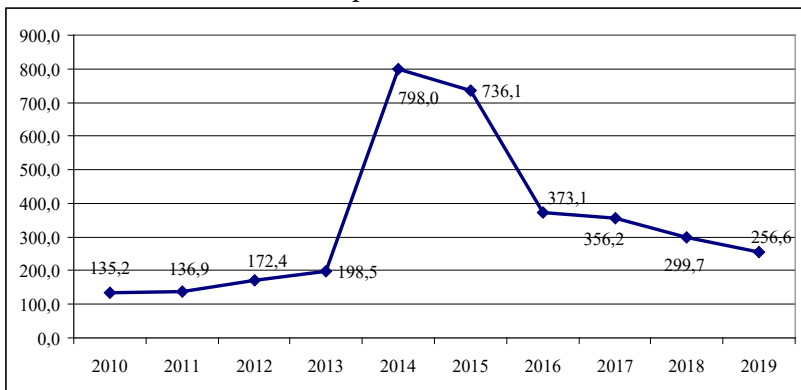

Рис. 1. Загальна сума збитків, які одержали підприємства національної економіки України (млрд грн.) *

*Узагальнено за даними <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/index>

Отже, якщо ми хочемо, щоб Україна вижила як самостійна держава, маємо зробити все, щоб економіка нашої країни була конкурентною як з точки зору витрат на виробництво продукції, так і з точки зору інвестиційної привабливості в умовах беззбиткової діяльності і боротьби з корупцією.

З метою попередження та уникнення корупційних та злочинних дій кожна країна як в державному, так і в приватному секторах повинна вживати заходів щодо ефективного регулювання облікового процесу господарської діяльності, посилювати відповідальність за зловживання, а також застосовувати дієві стандарти бухгалтерського обліку та економічні нормативи. Саме інформаційна, захисна, оціночна та розподільча функції обліку є важливими складовими заходів щодо запобігання корупції з використанням методів внутрішнього і зовнішнього контролю.

Професор З.А. Саліхов зауважує, що вагомою проблемою корупційних зловживань є участь працівників облікових та контролюючих служб. Адже бухгалтер знає методи і способи здійснення заходів контролю та є ефективною складовою запобігання корупції. Водночас він має необмежені можливості у складанні фіктивних документів, наданні різноманітних несправжніх договорів та угод на послуги чи роботи, які фактично не були виконані. Автор вважає, що належне ведення бухгалтерського обліку практично не залишає можливості для фіктивних операцій з руху матеріальних цінностей, грошових коштів та іншого майна, яке перебуває на балансі. Більше того, на стадії обробки первинних документів застосування елементарних способів попереднього та поточного контролю дасть змогу виявити ознаки незаконної діяльності і практично виключає можливість проведення сфальсифікованих операцій і угод [4].

Важливим доказом на користь наявності взаємозв'язку між бухгалтерським обліком і корупцією є результати аналі-

зу даних з 57 країн світу, який був здійснений колективом науковців з США та Англії. За допомогою кореляційного аналізу та регресії вони довели наявність зв'язку між розширенням присутності компанії «Великої четвірки», якістю бухгалтерського обліку та оцінкою рівня корупції в досліджуваних країнах. Ці результати підтвердили гіпотезу про те, що покращення бухгалтерського обліку та аудиту веде до зниження корупції [5].

Професійні бухгалтери і аудитори розглядаються сьогодні, як постачальники інформаційних послуг від якості яких залежить довіра суспільства до влади, а бухгалтерська професія є такою, що обслуговує населення. В 1999 році Міжнародна федерація бухгалтерів з метою обговорення можливого вкладу фахівців в сфері обліку в боротьбу з корупцією опублікувала доповідь «Бухгалтерська професія і боротьба з корупцією». Суспільство сподівається побачити у професійній діяльності бухгалтерів дієвий бар'єр корупційним (антисупільним) діям.

Бухгалтер який несе соціальну відповідальність підкоряє усі професійні принципи і технічні стандарти інтересам суспільства. По-перше бухгалтери як професіонали із соціальною відповідальністю, усвідомлюючи те, що їх справа – не бізнес, а послуга суспільству, повинні захищати суспільний інтерес. По-друге, їх статус в межах підприємства призводить до того, що вони мають доступ до інформації високого рівня конфіденційності.

Діяльність працівників з бухгалтерською професією – це міст між підприємствами приватного сектору і реалізацією бюджетних програм. Через обліковий процес переміщуються податкові і цільові ресурси від приватного сектору до бюджетів і в зворотному напрямі – грошові кошти до бізнесу з метою виконання бюджетних програм з підвищення добробуту суспільства.

Виходячи з цього, бухгалтер був і залишається основним і непримиренним борцем з корупцією. Нехтування обліковою функцією в системі управління коштує суспільству дуже дорого. Професію бухгалтера відрізняє один істотний нюанс: крім стандартів, кодексів, інструкцій і рекомендацій у працівників бухгалтерських служб є власне професійне судження, яке базується на професійній етиці – чесність, об'єктивність, професійність.

Конвенція ООН [6], яка набрала чинності для України починаючи з 2010 року розглядає у системі заходів з боротьби з корупцією наявність у кожній країні ефективних стандартів обліку та аудиту, а також покращення прозорості звітності, яка використовується для прийняття рішень. Зазначимо, що ці заходи розглядаються не лише у системі державних фінансів, обліку та звітності у державному секторі, але й стосовно приватного сектору. З метою запобігання корупції кожна держава, зокрема і Україна, повинна вжити заходів, які в межах чинного законодавства та діючих стандартів обліку і звітності унеможливають:

- створення неофіційної звітності;
- проведення необлікованих або неправильно зареєстрованих операцій;
- ведення обліку неіснуючих витрат;
- відображення зобов'язань об'єкт яких неправильно ідентифікований;
- використання підроблених документів;
- навмисне знищення облікової документації раніше строків, передбачених законодавством.

Найбільш уразливими сферами фінансової корупції об'єкти якої відображають в бухгалтерському обліку є: бюджетні кошти (в тому числі міжнародна допомога); приватизація державного майна; паливно-енергетичний сектор; роз-

поділ державної власності, землі, природних багатств; митна сфера.

Корупція через використання інструментів облікового процесу формується за наявності джерел корупційних ресурсів, об'єктів і суб'єктів (працівників) професійної діяльності в системі бухгалтерського обліку.

Джерелами корупційних ресурсів, які є об'єктами для відображення в системі бухгалтерського обліку і контролюються фахівцями бухгалтерських служб можуть бути наступні господарські операції з бюджетними коштами та активами державної і комунальної власності, як об'єкти облікового процесу:

1) рух грошових коштів у повному обсязі, які належать до державного та комунальних бюджетів і цільових фондів та виділяються господарюючим структурам на надання послуг, що фактично не будуть виконуватися, а мають тільки документальний характер для безпідставного їх списання на збагачення службових осіб (гроші надходять на роботи, які не виконуються);

2) передача певної частки бюджетних грошових коштів загального фінансування, які не будуть використанні на здійснення окремих витрат, при цьому передбачені послуги надаються з порушенням технологічного процесу (гроші надходять на фінансування витрат відповідно до повного технологічного процесу, який виконується тільки частково без здійснення певних робіт і витрат);

3) неоприбутковані (не відображені в балансі) активи від господарської діяльності, які використовуються безпосередньо або через переробку для одержання грошових коштів в тіньовій економіці (продукція сільськогосподарського виробництва, лісові та рибні ресурси, видобування корисних копалин). Згідно з супутникового аналізу (EOS Data Analytics) в Україні було засіяно майже на 2,3 млн га більше зернових

культур (пшениця, ячмінь) ніж відображено в офіційній статистиці [7].

Саме з причин законодавчого не врегулювання на протязі 10 років системи електронного обліку деревини в лісовій галузі та оприбуткування деревинних ресурсів на фінансові баланси після розкрязування довгомірного лісоматеріалу (деревних хлестів) відбувається тіньовий обіг лісоматеріалів і корупційна діяльність на лісогосподарських підприємствах. За оцінками Офісу президента, близько 30 % деревини перебуває в тіньовому обігу і щороку держава отримує до 2 млрд грн. збитків [8];

4) списані сумнівні борги, які фактично одержані від покупців-дебіторів;

5) невідповідність оцінки реалізованих (переданих) активів їх справедливій вартості;

6) перераховані постачальникам кошти (передані активи) за які не були одержані відповідні ресурси (продукція, товари, роботи і послуги);

7) одержані (передані) активи в результаті безпідставно прийнятих рішень щодо податкової політики і державної підтримки до суб'єктів господарювання. Лише за 2019 рік бюджети України втратили 42,7 млрд грн через надання податкових пільг бізнесу – останні три роки обсяг втрат державного і місцевого бюджетів через надання податкових пільг постійно зростає [9].

Об'єктами корупційних ресурсів, які відображаються в бухгалтерському обліку є активи – ресурси, контрольовані суб'єктом господарювання у результаті минулих подій, використання яких, як очікується приведе до отримання економічних вигод у майбутньому.

Суб'єктом бухгалтерського обліку, який забезпечує запобігання або можливість корупції є всі працівники, які виконують функції обліку відносно господарських фактів, а його

організаційне забезпечення здійснюють власник, керівник і головний бухгалтер підприємства.

Законодавство в сфері професійної діяльності працівників бухгалтерських служб, які забезпечують захисну функцію фінансового обліку щодо активів державних і комунальних підприємств та бюджетних коштів, зобов'язує їх демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки. Відповідні завдання в цій сфері найбільш чітко визначені для облікової діяльності в бюджетних установах, де для запобігання корупції надається можливість використати працівникам бухгалтерських служб належні інструменти щодо покладених на них завдань відображення в документах достовірної та в повному обсязі інформації про господарські операції [10].

Бухгалтерська служба відповідно до покладених на неї завдань забезпечує дотримання порядку проведення розрахунків за товари, роботи та послуги, повноту та достовірність даних підтвердних документів, користувачів у повному обсязі правдивою та неупередженою інформацією. Бухгалтерська служба має право встановлювати обґрунтовані вимоги до порядку оформлення первинних документів, а також здійснювати контроль за їх дотриманням.

Окремі інструменти для запобігання корупції має і головний бухгалтер, який погоджує проекти договорів (контрактів) щодо цільового використання коштів та збереження майна, надає пропозиції керівнику для вирішення питань по створенню умов для цільового та ефективного використання фінансових, матеріальних (нематеріальних), інформаційних та трудових ресурсів, відмовляє у прийнятті до обліку документів, підготовлених з порушенням законодавства.

Головний бухгалтер у разі отримання від керівника розпорядження вчинити дії, які суперечать законодавству, інформує у письмовій формі керівника про неправомірність такого розпорядження, а у разі отримання даного розпоряджен-

ня повторно надсилає керівникові органу, якому підпорядкована установа та керівникові органу Казначейства відповідне повідомлення.

Керівник органу Казначейства розглядає в триденний строк отримане повідомлення та здійснює у разі встановлення факту порушення бюджетного законодавства заходи відповідно до законодавства, про що інформує у письмовій формі керівника бюджетної установи, якій підпорядкована бюджетна установа, та головного бухгалтера. Якщо факт порушення не встановлено, керівник зазначеного органу інформує про це у письмовій формі керівника бюджетної установи, якій підпорядкована бюджетна установа, та головного бухгалтера.

На жаль, чітких норм поведінки головного бухгалтера небюджетної установи при отриманні ним незаконних розпоряджень законодавчих і виконавчих органів управління (осіб) підприємства на сьогодні не прописано.

Окремі правила урегулювання етичного конфлікту до якого можна віднести незаконне розпорядження власника (керівника) викладено у п. 2.3 Кодексу етики професійних бухгалтерів, розробленого Міжнародною федерацією бухгалтерів.

У цьому випадку, професійному бухгалтеру рекомендовано спершу обговорити етичний конфлікт із безпосереднім керівником, а якщо це не допомагає вирішити проблему, звернутися до управлінського персоналу вищого рівня (виконавчого комітету, ради директорів, опікунів (наглядової ради), управлінського комітету партнерів чи акціонерів). Якщо етичний конфлікт триває після того, як усі можливості варіанти його розв'язання на внутрішніх рівнях вичерпано, професійний бухгалтер може не мати іншої альтернативи, як відмовитися від виконання завдання та подати доповідну запис-

ку з інформацією про це відповідному представникові організації.

Якщо керуватися цими правилами і Законом [11], де визначено, що особа, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку на підприємстві, зобов'язана організувати контроль за відображенням на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій, то головний бухгалтер небюджетної установи (приватного підприємства) може застосовувати такий порядок дій:

- після надходження від керівника незаконного (на думку головного бухгалтера) наказу (розпорядження) головний бухгалтер спершу інформує керівника про неправомірність такого наказу (розпорядження), обґрунтовуючи власну позицію;
- у разі отримання такого наказу (розпорядження) повторно головний бухгалтер надсилає письмово відповідне повідомлення керівнику про неправомірність його рішень;
- за умови отримання від керівника рішення про необхідність виконання наказу (розпорядження) головний бухгалтер звертається письмово до власника (власників) підприємства (наприклад, на адресу загальних зборів учасників у ТОВ або загальних зборів акціонерів чи наглядової ради в акціонерному товаристві, або власника приватного підприємства тощо);
- при отриманні від власника рішення про необхідність виконання наказу (розпорядження) головний бухгалтер відображає в обліку господарську операцію відповідно до наказу та звертається письмово до державного органу виконавчої влади що реалізує політику в сфері запобігання корупції;
- після одержання рішення державного органу виконавчої влади, що реалізує політику в сфері запобігання корупції, на наказ (розпорядження) керівника (власника) підприємства

емства головний бухгалтер при необхідності здійснює відповідне коригування записів у фінансовому обліку.

На нашу думку, саме такий порядок дій головного бухгалтера підприємства незалежно від форми власності, визначений державою в нормативних документах, надасть можливість йому дотримуватися фундаментальних принципів, визначених Кодексом етики професійних бухгалтерів і унеможливити корупційні дії з бюджетними ресурсами та об'єктами комунальної і державної власності.

І насамкінець, щодо податкової системи, яка може формувати негативні фактори в розвитку корупції і тіньової економіки.

Податки скорочують реальні доходи громадян, що не завжди позитивно ними сприймаються, і вони намагаються зробити все для ухилення від сплати податків через формування тіньової економіки та використання коштів для корупційної діяльності. Як приклад, Державна податкова служба України протягом 2019 року зафіксувала за реєстрами тільки 11,2 млн громадян, які отримували доходи, а в 11,8 млн потенційно активних громадян доходи були відсутні. Таким чином реальна кількість робочих місць становила 11,2 млн, у 2004 році було 19,2 млн. Крім того, 4,1 млн громадян не платили жодних податків протягом 10 років [12].

Поява неофіційних доходів та неофіційних платежів, які не є об'єктами оподаткування іносять збитки державному і територіальному бюджетам значно сприяє корупції.

Щодо нарахованих доходів громадянам України, які є покупцями і платниками всіх податків, то в структурі їх використання податки на колективні послуги держави і місцевих органів влади становлять – 40,2 %, соціальні внески через цінову політику на потреби пенсіонерів – 5,2 %, фінансування розвитку бізнесу (створення прибутку власникам) – 2,6 % і власне вартість придбаних товарів, робіт, послуг на індивіду-

альні потреби – 52,0 %. Отже, в Україні громадянин покупець у власність одержує тільки половину нарахованих йому доходів, держава привласнює – 40,2 %, бізнес – 2,6 % і на виплати пенсіонерам передається – 5,2 % доходів.

Отже, можна дійти висновку, що найважливішим рушієм, що спонукає людей приховувати доходи є високий рівень податкового навантаження та, саме головне, відсутність прозорого і оприлюдненого використання коштів податків на потреби громадян. Якщо розглянути країни світу, то там перерозподіл доходів покупців теж високий, але за результатами його населенню повертається біля 90 % коштів, як виконання державною і місцевими органами влади необхідних громадянам послуг. В Україні за бюджетними програмами надання послуг та інвестування, колективні кошти суспільства на рівні 30-40 % використовуються в тішовій економіці та корупційній діяльності.

Власне податковий тиск, особливо на державний сектор бізнесу, суттєво впливає на зменшення доходів економічних суб'єктів та визиває в них необхідність виконання необхідних господарських процесів, які повинна фінансувати держава за рахунок бюджетних коштів. Так, як приклад, необхідно змінити вектор дії податкового навантаження на державні підприємства лісового господарства, де щодо створеного прибутку діє податок (18 %) та відрахування від чистого прибутку (80 %) і відсутні будь-які бюджетні програми відновлення лісів та спрямування податків на розвиток галузі і забезпечення конкуренції з тішовим бізнесом в переробці деревини приватними особами.

Підсумовуючи вище наведене, зазначимо, що використовуючи облікові, аналітичні і податкові заходи в боротьбі з корупцією і головною складовою її поширення тішовою економікою, через відповідні інструменти є можливість ефективно протидіяти корупційним проявам. Діяльність одного із ключових антикорупційних механізмів, що виконує превен-

тивну функцію і є дієвим інструментом попередження та виявлення корупції, забезпечує облікова система суб'єктів господарювання та апарат її працівників. Виконання фінансовим, податковим і статистичним обліком належним чином своїх функцій забезпечує високу ефективність боротьби з корупцією. Результати цього дослідження можуть бути використані в процесі розробки заходів антикорупційної політики держави, територіальних громад і суб'єктів господарювання.

Література:

1. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
2. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 роки» URL: <https://cutt.ly/ijWYKAQ>
3. Що не так у сфері державних закупівель? *Голос України* № 127 від 10.07.2019 р. URL: <http://www.golos.com.ua/article/319150>
4. Салихов З.А. О роли бухгалтерского учета в борьбе с коррупцией. *Аудит и финансовый анализ*. 2012. № 1. С. 51–53.
5. Мельник Н.Г., Михайлишин Н.П. Бухгалтерський облік у системі заходів боротьби з корупцією. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 17. 2017 С. 844–848.
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : міжнародний документ від 31 жовтня 2003 року URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_
7. В Україні 2,3 млн.га посівів зернових культур знаходяться в тіні. URL: <https://cutt.ly/VjWYZPO>
8. З 1 лютого в Україні має повноцінно запрацювати централізований облік деревини. URL: <https://cutt.ly/ZjUUD90>
9. Обсяги втрат держбюджету через надання податкових пільг постійно зростають. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/05/25/660917/>
10. Типове положення про бухгалтерську службу бюджетної установи. Постанова КМУ від 26.01.2011 № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2011-%D0%BF#Text>

11. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>

12. Фіскали назвали число українців, які десятиріччями не платять податки. URL: <https://cutt.ly/xjWILee>.

Оскольський В.В.,
академік АЕН України, професор,
президент Співки економістів України

Гуменюк В.В.,
канд. екон. наук, с.н.с. ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»,
вчений секретар Співки економістів України

УПРАВЛІННЯ ІНСТИТУЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

Інституційний підхід до вивчення економічних відносин передбачає, що при формуванні інституційного середовища у будь-якому сегменті таких відносин мають враховуватися ризики, пов'язані з відсутністю необхідних інститутів чи їх недосконалістю, що дозволить зменшувати чи попереджати негативні наслідки таких ризиків. Особливої ваги такий підхід набуває у тих сферах відносин, де, окрім ринкових засад реалізації інтересів учасників (суб'єктів) відносин, присутня вагома складова адміністративного розсуду як передумови реалізації публічного інтересу держави, територіальних громад чи господарюючих суб'єктів, наділених повноваженнями розпорядження державними коштами. Йдеться, насамперед, про відносини у сфері закупівель товарів, робіт та послуг за державні кошти, або публічних закупівель, для задоволення потреб замовників, які є розпорядниками таких коштів.

Актуальність проблеми інституційних ризиків у сфері публічних закупівель обумовлюється істотною роллю таких закупівель у економіці держави. В Україні, як і у більшості країн світу, вони становлять значну частину ВВП. Наприклад, у країнах ОЕСР цей показник становить 10–15%, у країнах, що

розвиваються, може досягати 25%, а в перехідних економіках – навіть більше третини ВВП [1, с. 2].

Для України (згідно з даними Мінекономіки та Держстату) обсяг держзакупівель у 2010–2013 рр. у середньому становив близько 13% ВВП, або 178 млрд грн щороку, проте у 2014 р. він скоротився до 78,7 млрд грн, або до 5,0% ВВП, але вже у 2015 р. знову зріс до 112,1 млрд грн і така тенденція зберігається донині. Так, обсяг завершених державних закупівель (за конкурентними і неконкурентними процедурами), що підпадають під дію Закону України «Про публічні закупівлі», за 2016 рік становив 232,1 млрд грн (у звіті Мінекономіки за 2016 р. – 274,97 млрд грн), за 2017 р. – 380,8 млрд грн, за 2018 р. – 469,1 млрд грн (13,2% ВВП), за 2019 р. – завершено закупівлі очікуваною вартістю 581,3 млрд гривень (14,6% ВВП) [2, с. 35].

Відтак, подальше вдосконалення інституційного середовища сфери публічних закупівель значною мірою залежатиме від врахування існуючих інституційних ризиків закупівель.

Відносини у сфері публічних закупівель є тим сегментом національної економіки, у якому мають бути раціонально поєднані заходи жорсткого державного регулювання і ліберальні засади поведінки його учасників. Ці відносини формують ринок публічних закупівель як комплексний соціальний інститут, що утворюється відповідними, певною мірою взаємообумовленими, формальними і неформальними інститутами, з якими пов'язані ряд ризиків, про які йде мова нижче.

Згідно з визначенням Д. Норта «інститути – це «правила гри» в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, що організують взаємовідносини між людьми. Отже, вони задають структуру мотивів людської взаємодії – чи то в політиці, соціальній сфері чи економіці» [3, с. 17]. За іншим його визначенням

«інститути – це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують взаємодії між людьми, що повторюються» [4, с. 73].

Інститути впливають на всі сфери суспільного життя. Розглядаючи публічні закупівлі під кутом зору інституціональної економіки, можна поліпшити розуміння процесів формування інститутів, що регулюють відносини у сфері закупівель, та їх впливу на ці відносини, що дозволить сформулювати певні напрями вдосконалення інституційних засад публічних закупівель. Вже у своїх перших роботах Д. Норт розглядав інститути як ключ до розуміння економіки, тому що вони створюють структуру економічних стимулів [5, с. 8]. Зважаючи на те, що стимули визначають поведінку людини, саме в цьому аспекті аналіз ризиків, пов'язаних із формальними і неформальними інститутами, може мати певні практичні результати.

Зважаючи на існуючий підхід в теорії до поділу суспільних інститутів на формальні (писані) і неформальні (неписані), відповідні інституційні ризики доцільно так само групувати за ознакою їх пов'язаності з формальними і неформальними інститутами. Така класифікація дозволить визначитися з характером таких ризиків, умовами їх виникнення та пріоритетами щодо їх можливого уникнення чи зменшення.

Формальні інститути відображаються у відповідних приписах, нормах, правилах, процедурах, заходах примусу тощо, санкціонованих державою у формі актів законодавства (закони, підзаконні акти, у т. ч. міжнародні угоди, процедури оскарження рішень замовників та перегляду результатів торгів, заходи відповідальності замовника та учасників торгів, включаючи переможця, за виконання своїх зобов'язань у зв'язку з участю в торгах і за виконання контракту).

Формальні інститути у виді норм права, що визначають процедури здійснення державних закупівель, є необхідними, оскільки в державному секторі замовники не можуть діяти як звичайний споживач, який намагається отримати товар або послугу за найнижчою ціною і з найвищою якістю. У державних замовників може бути й інша мотивація, крім якості та ціни, наприклад, зважаючи на інтереси територіальної громади місцевий орган влади може надати перевагу укладанню контракту на закупівлю з місцевим підприємцем, попри більш дешевий та кращий контракт із будь-яким іншим, у т.ч. іноземним учасником.

Неформальні інститути публічних закупівель відображаються у певних, як правило неписаних, нормах поведінки (етичних та ділових звичаях, кодексах доброчесності, моральних засадах тощо), яким мали б слідувати суб'єкти відносин у сфері закупівель, перш за все замовники, при застосуванні ними на практиці формальних інституційних норм і обмежень (визначення предмета закупівлі, складу, повноважень і правил роботи тендерних комісій замовника, можливих обсягів фінансування, критеріїв та правил торгів, умов допуску до торгів та формування пропозицій, правил проведення торгів, публічність прийнятих рішень)

При цьому, якщо формальні інститути можуть утворюватися і вдосконалюватися досить оперативно, і, відповідно, пов'язані з ними ризики є достатньо керованими, то становлення неформальних інститутів є переважно непередбачуваним. Таким чином, з останніми пов'язані інституційні ризики, яких уникнути повністю неможливо, а лише певною мірою можна попереджати чи запобігати їм шляхом створення відповідних норм поведінки, у тому числі на основі впливу більш досконалих формальних інститутів.

Практика проведення публічних закупівель в Україні за останній час, особливо із започаткуванням системи електронних

закупівель згідно з новим законодавством, у якому знайшли відображення тенденції лібералізації та відкритості ринку закупівель, зважаючи на міжнародні угоди України, дає підстави стверджувати про **посилення ризиків, пов'язаних саме з неформальними інститутами**. Такі ризики проявляються у певного роду опортуністичній поведінці учасників закупівель, перш за все посадових осіб замовників, стосовно використання ними своїх службових повноважень, які, зокрема, стосуються права розпоряджатися державними коштами закупівель, в інтересах власної вигоди. Подібна поведінка реалізується різними способами, зокрема шляхом змови з неявно афілійованими учасниками торгів, застосування механізму удаваної конкуренції або, навіть, уникнення відкритих торгів тощо.

Слід зауважити, що посилення в даному випадку на опортуністичну поведінку виходить з тлумачення її класичною теорією інститутів, зокрема О. Уільямсоном, згідно з яким опортунізм означає надання неповною або викривленої інформації, особливо коли мова йде про навмисний обман, введення в оману, викривлення чи приховування істини або інші методи заплутування партнера. Опортунізм лежить в основі дійсної чи уявної інформаційної асиметрії, яка суттєво ускладнює проблеми економічної організації [6, с. 98]. В контексті публічних закупівель опортуністична поведінка набуває певної множинної потенції, оскільки вона продукується як мінімум парними акторами (замовником і учасником закупівель), пов'язаними між собою спільною метою вигоди від такої поведінки, а стороною-партнером такого «пулу опортуністів», що зазнає шкоди від їх поведінки, виступає держава і її публічний інтерес, що, без перебільшення, створює проблеми для суспільства в цілому як певної організації, інтерес якої мав би превалювати і визначати правила поведінки (формальні чи неформальні), що виключали б подібний опортунізм.

Ризики, пов'язані з формальними інститутами, стосуються, як правило, недосконалості процесу законотворення. Такі ризики можна умовно визначити як (1) ризики юридичної невизначеності норм права, (2) ризики неповноти норм права і (3) ризики відсутності норм права.

Ризики, пов'язані з неформальними інститутами, виходять із поведінки тих чи інших учасників економічних відносин і проявляються як відхилення від норм поведінки, що відповідала б закону і суспільним інтересам та була розумною, обачною і добросовісною.

Ризики, пов'язані з формальними інститутами можуть призводити, зокрема, до:

- довільного тлумачення і, відповідно, застосування норм законодавства на шкоду публічним інтересам за умови відсутності юридичних підстав для кваліфікації таких дій учасників закупівель (замовника та/або виконавця) як протиправних, або до обмеження прав замовників і учасників у сфері закупівель. Це так звані прогалини у законі або невизначеність правових норм;

- використання прогалин законодавства для формування схем уникнення добросовісної конкуренції, отримання посадовими особами замовника «відкатів» та іншої неправомірної вигоди, а також до запровадження підзаконними актами норм, які, за відсутності відповідних положень закону розширюють дискрецію замовника, наприклад коло підстав для обґрунтування внесення змін до договору, умов оплати, застосування неконкурентних процедур, залучення пов'язаних з замовником субпідрядників тощо;

- дотримання формально (без урахування інтересів держави чи місцевих громад або власне замовника як юридичної особи, уповноваженої на виконання певних публічних функцій) процедур закупівлі у спосіб, що дозволяє посадовим особам замовника та виконавця договору про закупівлю

отримати практично легально неправомірну вигоду, наприклад, закупівля вживаних товарів за низькою ціною або без врахування витрат на їх експлуатацію, якщо такі є необхідними.

Ризики, пов'язані з неформальними інститутами, можуть призводити до:

- заподіяння шкоди замовнику чи виконавцю договору внаслідок свідомого недотримання їхніми посадовими (уповноваженими) особами вимог законодавства під час закупівлі;

- розкрадання державних коштів, у т. ч. отримання посадовими особами замовника неправомірної вигоди, внаслідок неналежного виконання договору на закупівлю (наприклад, договір взагалі не виконувався, а документально оформлено протилежне і кошти виплачені виконавцю);

- використання фактично пов'язаних учасників, офшорних компаній, фіктивних фірм для створення умов удаваної конкуренції і значного завищення цін на матеріали при виконанні робіт, що придбаватимуться у пов'язаних фірм та інших субпідрядників.

Розуміння природи ризиків дозволить їх вчасно і належним чином ідентифікувати, на основі чого може бути пошуково сформований дієвий механізм управління ними, що полягатиме у систематичному їх виявленні та вжитті усіх заходів, насамперед в частині вдосконалення формальних інститутів, необхідних для зменшення ймовірності настання ризику. Це не виключатиме застосування існуючих механізмів моніторингу індикаторів ризиків закупівель з боку Державної аудиторської служби України і пасивного (як правило, на підставі заяв учасників торгів) контролю з боку органу оскарження (Антимонопольний комітет України).

Інституційні ризики, основні наслідки яких викладені вище, можуть виникати у зв'язку з недосконалістю як фор-

мальних, так і неформальних інститутів, що знаходяться у взаємозв'язку та взаємно обумовлені.

Ризики, пов'язані з формальними інститутами, можуть бути визначені у складі наступних їх основних видів.

Ризики *юридичної невизначеності норми права*, що проявляються у такому формулюванні норми, яка не відповідає вимогам юридичної техніки та/або не дозволяє визначити відносини, які мають бути предметом її регулювання, або не може вважатися нормою права за своєю структурою.

Ризики *неповноти норми права*, що проявляються у відсутності в норми ознак завершеної регуляторної юридичної дії, коли певний «зріз» відносин, які є її предметом, залишається поза її сферою регулювання, що надає учасникам цих відносин можливість діяти на власний розсуд при застосуванні такої норми і, нерідко, всупереч інтересам держави та суспільства. Водночас, проявом таких ризиків може бути і певне обмеження сфери застосування норми права, з якою вони пов'язані.

Ризики *відсутності норми права*, що проявляються у залишенні суспільних відносин (сфери відносин), важливих для правозастосування та попередження інших інституційних ризиків, зокрема пов'язаних з неформальними інститутами, без належного правового регулювання.

Ризики, пов'язані з неформальними інститутами, існують внаслідок невизначеності поведінки суб'єктів відносин у сфері публічних закупівель, що може проявлятися в порушенні ними норм поведінки, суспільно значимих та неформально встановлених як норми етики, доброчесності, розумності, правової культури тощо.

Спробою моніторингу таких ризиків є запровадження у 2017 році шляхом змін до Закону (стаття 7-1) порядку здійснення моніторингу публічних закупівель, який здійснює Державна аудиторська служба України (Держаудитслужба)

та її територіальні органи. Моніторинг здійснюється за певним Переліком автоматичних індикаторів ризиків (всього 35), затвердженим наказом Державної аудиторської служби України від 11 вересня 2018 р. №196.

У цьому Переліку присутні виключно інституційні ризики, притаманні неформальним (поведінковим) інститутам – діям (рішенням) чи бездіяльності замовника, що сигналізують про можливі порушення вимог Закону під час здійснення закупівель.

Не вдаючись до детального аналізу можливостей такого моніторингу, слід зазначити, що ряд індикаторів, окрема, позначені кодами від RISK-1-10-3 до RISK-1-10-4 (*назва індикаторів – «незастосування процедур закупівлі товарів або послуг, визначених Законом» та «незастосування процедур закупівлі робіт, визначених Законом», а їх опис такий: «замовник оголосив допорогову процедуру закупівлі на закупівлю товарів або послуг на суму, що перевищує встановлені частиною першою статті 2 Закону вартісні межі»*) видаються практично незастосовними, оскільки вкрай важко знайти приклади порушень Закону в частині оголошення замовником про проведення допорогової закупівлі на суму, що перевищує встановлені Законом порогові значення, бо таке порушення Закону є очевидним, відкритим і безсумнівно матиме негативні наслідки для замовника, що стримує його від таких дій.

При цьому моніторинг не проводиться стосовно умов тендерної документації, особливо в частині надмірного, спрямованого на уникнення реальної конкуренції, опису предмета закупівлі, а також інших вимог чи умов договору про закупівлю, що можуть обмежувати конкуренцію та призводити до дискримінації учасників, оскільки ці питання належать до сфери компетенції органу оскарження (АМК України).

Окремо слід розглядати можливі ризики, пов'язані із недосконалістю формальних інститутів і нерозвиненістю належних неформальних інститутів у сфері публічних закупівель. Вони виявляються у практиці, що набула значного поширення в певних предметних секторах закупівель, пов'язаних з рішеннями, діями чи бездіяльністю замовників, спрямованими на отримання неправомірної вигоди під час закупівель, що може кваліфікуватися як корупція, оскільки для цього посадові особи замовника використовують своє службове становище.

Ризики, пов'язані з корупцією, є найбільш небезпечними і такими, що важко кваліфікуються, оскільки вони практично повністю лежать у сфері неформальних практик поведінки (домовленостей, змови тощо) учасників торгів та замовників. Сектор публічних закупівель визнається багатьма міжнародними організаціями і національними урядами як один із найбільш вразливих для корупції [7, с. 106]. Посадові особи замовників приймають рішення про закупівлю тих чи інших предметів (товарів, робіт, послуг) за державні кошти і мали б дотримуватися інтересів держави, виявляючи розсудливість. Проте на практиці часто виникають ризики зловживання службовим становищем, згідно з яким особа, яка приймає рішення про розпорядження державними коштами, намагається одержати особисту неправомірну вигоду. З іншого боку, посадові та інші уповноважені особи, що представляють виконавця договору на закупівлю, також прагнуть пропонувати вигоду (хабарі) посадовій особі замовника, задля отримання комерційної переваги над своїми суперниками по тендеру.

ЄС має найбільш розвинену інституційну систему державних закупівель, що охоплює різні країни не лише Європи. Тим не менше, за різними оцінками корупція у сфері публічних закупівель ЄС обходиться приблизно у 5 млрд

євро на рік по союзу в цілому [8]. Один із головних авторів звіту дослідник організації RAND Europe М.Хафнер висловив слушну думку про те, що корупція тягне за собою значну соціальну, політичну і економічну шкоду, що проявляється не лише у щорічній втраті величезних коштів, але й призводить до створення більш нерівних суспільств, підвищення рівня організованої злочинності, послаблення верховенства закону і зниження довіри до державних інститутів [8].

Окремо слід звернути увагу на те, що існування формального інституту запобігання корупції у сфері публічних закупівель не може попередити усі відповідні неформальні ризики, пов'язані з поведінкою учасників відносин. Як слушно зазначає Д. Норт [4, с. 74], правила і їх (недосконале) дотримання – це ще не все... Доводиться враховувати також і норми поведінки, які, на перший погляд, виглядають як неформальні обмеження на поведінку, що впливають з формальних правил, видаючись їх продовженням у застосуванні в конкретних ситуаціях, а насправді у більшості своїй виходять із уявлень, що формуються всіма індивідуумами на основі їх розуміння і оцінки оточуючого світу або під впливом організованих ідеологій (системи соціальних і політичних цінностей, практики ділових відносин, судових прецедентів тощо).

Водночас, як би вони не формувалися і розвивалися, норми відіграють надзвичайно важливу роль, обмежуючи набір доступних в даний конкретний час альтернатив поведінки і визначаючи розвиток інститутів в часі. Вони важливі саме із-за дорожнечі вимірів і недосконалості механізму забезпечення виконання законів. Якщо люди вірять в непорушність правил, договорів, прав власності тощо, вони будуть утримуватися від спроб шахрайства, обману, корупційних дій чи проявити безпринципність. І, навпаки, коли люди не вірять в непорушність правил, вважають їх несправедливими

чи просто будуть свою поведінку виходячи з максимізації своєї вигоди, трансакційні витрати у тій чи іншій сфері відносин, наприклад, у сфері публічних закупівель, будуть зростати.

Ціна норм та їх дотримання визначається конкретним моментом часу, для особи вони визначаються витратами на представництво, коли вона як принципал вимушена удаватися до послуг агентів внаслідок неможливості розкратити державні кошти без їх участі. Для випадку закупівель принципалом є керівник замовника та інші його посадові особи, агентами – завчасно визначені переможці торгів (при цьому, як не парадоксально, саме відкриті торги є надійним засобом легітимізації порушень, змов і корупції), а ціною дотримання норм є міра юридичної відповідальності за порушення закону (дисциплінарні та адміністративні стягнення або притягнення до кримінальної відповідальності) та її матеріальні наслідки.

Водночас, для замовника чи інших суб'єктів процесу закупівель ціна ризику недотримання ними правил і норм поведінки (певних формальних і неформальних інститутів) обумовлюється наслідками для нього, що можуть настати у двох аспектах. Перший стосується оцінки суб'єктом тих втрат (шкоди), яких він зазнає у разі порушення приписів законодавства (втрата роботи, конфіскація майна, адміністративні санкції та кримінальна відповідальність, громадський осуд, втрата репутації тощо), а другий – тієї вигоди, яку він може отримати внаслідок порушень норм та правил поведінки, яка зазвичай виражається у матеріальній формі (гроші або інше майно у виді «відкату» або хабара за сприяння у наданні переваг певному учаснику закупівель і таке інше). Таким чином, противагами (стримуючим фактором) подібної поведінки має бути, насамперед, можливість її юридичної кваліфікації як протиправної, а також наявність відповідних інститутів, які

б, як мінімум, урівноважували для порушника норм закону ціну його втрат та виграшу, а ліпше – коли ціна втрат перевищуватиме виграш. Наскільки – це залежить від багатьох факторів, які потребують окремого дослідження.

Деякі ризики, насамперед пов'язані з неформальними інститутами, можуть значно нівелюватися шляхом створення формального інституційного середовища для мінімізації їх негативного впливу. Прикладом такого впливу формального інституту на норми поведінки, що знижує рівень ризику непрофесійності працівників (насамперед, працівників замовників), зайнятих у сфері публічних закупівель, може бути розробка Уповноваженим органом (Мінекономрозвитку України) професійного стандарту для професії «фахівець з публічних закупівель», що передбачена Національним класифікатором України ДК 003:2010 «Класифікатор професій» (код професії 2419.2, назва професії згідно з класифікатором «фахівець з державних закупівель»), який затверджений наказом Мінсоцполітики України №234 від 18 лютого 2019 року. Позитивним аспектом цього стандарту в контексті зниження ризиків, пов'язаних з неформальними інститутами, є віднесення до переліку загальних компетентностей «здатності діяти на основі етичних міркувань та принципів доброчесності». Це приклад того, як формальний інститут, яким є згаданий професійний стандарт, сприятиме належній реалізації повноважень фахівця з публічних закупівель як уповноваженої особи замовника, зменшуючи ризик непрофесійності (який може бути причиною ненавмисних зловживань) у здійсненні закупівель.

Заслужують на увагу приклади вирішення проблеми ризику недотримання неформальних інститутів в інших країнах. Так, згідно з Федеральним регламентом закупівель США підрядчики з контрактами на суму понад 5 млн доларів США повинні мати кодекс ділової етики поведінки, у тому

числі програми інформування співробітників, систему внутрішнього контролю і звітності співробітників [9, с. 92].

Можна навести приклад пакту про добросовісність із практики публічних закупівель сусідньої Польщі, яким є договір між державним замовником і суб'єктами господарювання, що претендують на укладення державних контрактів, про те, що вони зобов'язуються утримуватися від корупції і проводити прозорий процес закупівель. Він містить також окремий контракт з інститутом громадянського суспільства (громадською чи іншою самоврядною організацією), яка слідкує за дотриманням всіма сторонами договору своїх зобов'язань. Метою такого спільного документа є зміцнення гарантій того, що жодна зі сторін процесу закупівлі не буде вдаватися до шахрайства і корупції. Вирішальною складовою пакту є залучення зовнішнього незалежного громадського спостерігача на всіх етапах від початку закупівель до їх завершення. Основними функціями пакту є: 1) попередження зловживань під час державних закупівель, що дозволяє уникнути непродуктивних витрат державних коштів внаслідок корупції і пов'язаних з цим судовими процесами, компенсаціями шкоди тощо; 2) досягнення добросовісної поведінки учасників закупівель та сприяння розробці стандартів у сфері державних закупівель та локальних стандартів або методик закупівельної діяльності, що запроваджуватимуться замовниками і учасниками закупівель; 3) слугування інструментом зміцнення довіри до відповідних державних органів, замовників і системи державних закупівель в цілому. Слід зауважити, що ідея такого пакту взята із концепції «острівків добропорядності» – одного із перших антикорупційних інструментів, розроблених і запропонованих організацією «Транспаренсі Інтернешнл» для застосування в країнах з поширеною системною корупцією, що охоплює всі сектори (сфери) суспільного життя.

Деякі напрями управління інституційними ризиками. Для з'ясування кола можливостей управління ризиками, пов'язаними з формальними та неформальними інститутами сфери публічних закупівель, слід насамперед зважати на те, що ризики притаманні будь-якому інституту, вони завжди існують і тому таке непересічне значення надається інститутам у сучасному науковому дискурсі і практиці їх застосування.

Передумовою попередження таких ризиків та/або зниження ймовірності їх виникнення, що складає зміст управління ризиками, є системний підхід до застосування інститутів сфери публічних закупівель та їх вдосконалення, який би поєднував різні рівні:

а) регуляторний, що належить до сфери компетенції органів влади, на якому визначаються формальні правила і загальні механізми їх застосування;

б) правозастосовний, що належить до сфери компетенції замовника, на якому встановлюються локальні правила застосування норм законодавства в конкретній ситуації задоволення потреб замовника, які відображають його ставлення до таких норм і розуміння механізму їх застосування;

в) реальний, що перебуває у сфері діяльності та інтересів замовника і учасників торгів, на якому реалізуються мотиви їх дій, сформовані відповідно до певного рівня доброчесності, порядності, поваги до закону тощо;

г) контрольний, що належить до сфери компетенції контрольних органів (органу оскарження, органу фінансового контролю тощо), на якому здійснюється моніторинг закупівель, вирішуються скарги на дії замовника та інших учасників торгів, встановлюється практика запобігання правопорушенням;

г) громадський, що належить до сфери діяльності різних громадських організацій та сфери реалізації прав окремих

громадян щодо контролю у встановлених межах та порядку витрачання державних коштів, на якому здійснюється громадський контроль за проведенням і наслідками публічних закупівель;

д) судовий, що належить до компетенції судових органів, на якому розглядаються спори між замовником та іншими учасниками закупівель, між ними та органами контролю тощо і встановлюється прецедентна практика застосування законодавства у сфері публічних закупівель, яка, разом із практикою запобігання правопорушенням, стає джерелом вдосконалення формальних інститутів сфери закупівель.

Існуюче в країні інституційне середовище сфери публічних закупівель сформовано на основі європейського законодавства, але не враховує внутрішніх інституційних ризиків, що властиві для України. У конкурентній розвиненій економічній системі (більшість країн Європи) виконавець, як правило, свідомо і у власних інтересах утримується від спроб порушити умови договору про закупівлю, поставити неякісний товар, виконати неналежної якості роботи чи надати неякісні послуги, або вступити у змову із замовником, оскільки в протилежному випадку він втратить ділову репутацію та конкурентоспроможність на ринку закупівель, відновлення яких буде пов'язане з непомірними і неприйнятними для нього трансакційними витратами. Така поведінка виконавця виходить з культури ведення бізнесу, що склалася як внаслідок звичаїв відкритої вільної конкуренції, так і внаслідок існуючих формальних правил і неформальних традицій ведення бізнесу – корпоративна етика, доброчесність, повага до закону і інтересів партнера, відповідальність за наслідки своїх дій тощо.

Для України такий рівень дотримання неформальних правил поведінки у більшості випадків здійснення публічних закупівель залишається завданням на перспективу і успіх в

його вирішенні залежить від спільних і скоординованих зусиль на всіх рівнях дії формальних і неформальних інститутів закупівель.

Таким чином, враховуючи виняткову суспільну значущість та інституційну складність відносин щодо публічних закупівель, положення чинного законодавства мають уточнюватися з урахуванням ризиків інституційного середовища закупівель і бути спрямованими на забезпечення його належної повноти (якості) та мінімізацію таких ризиків. Основою вдосконалення законодавства в сфері публічних закупівель повинно стати використання методу аналізу інституційних ризиків. При цьому слід звернути увагу на неформальні інститути закупівель, з якими пов'язані найбільш складно контрольовані ризики, що виявляються у відсутності поваги до закону, недотриманні ділової етики, підтримці корупційних зв'язків між учасниками закупівель тощо. Управління неформальними ризиками в сфері публічних закупівель має ґрунтуватися на заходах громадського контролю, культивуванні свідомої та сталої ділової поведінки, поширенні відповідних етичних норм та пропагуванні розсудливого дотримання норм закону, що стосуватиметься всіх учасників відносин, включаючи державних замовників, і в цьому випадку буде взаємно вигідним.

Література:

1. Arrowsmith S., Treumer S., Fej J., Jiang L. Public Procurement Regulation: an Introduction/ Ed. by Arrowsmith S. – The EU Asia Inter University Network for Teaching and Research in Public Procurement Regulation, 2010. – 204 P.

2. Звіт, що містить аналіз функціонування системи публічних закупівель та узагальнену інформацію про результати здійснення контролю у сфері закупівель за 2019 рік // Мінекономіки України. 2020. – 46 с. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=c75452b3-bcf4-4bb7-b643->

2a9069682cc5&title=ZvitSferiPublichnikhZakupivelZa2019-Rik-vizualizovanaVersiia-

3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

4. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение // Альманах «THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем», 1993, вып.2, с. 69–91.

5. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 256 с.

6. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция. – СПб.: Лениздат; CEV Press, 1996. – 702 с.

7. Руководство по борьбе с коррупцией // Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ). – Вена, 2016. – 272 с.

8. The Cost of Corruption in Europe – Up to €990 Billion (£781.64 Billion) Lost Annually, March 22, 2016. URL: <https://www.rand.org/news/press/2016/03/22.html>

9. The Cost of Non-Europe in the area of Organised Crime and Corruption: Annex II – Corruption // Marco Hafner, Jirka Taylor, Emma Disley, Sonja Thebes, Matteo Barberi, Martin Stepanek, Mike Levi. March 22, 2016. – 157 P.
URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/579319/EPRS_STU%282016%29579319_EN.pdf

Перебийніс В.І.,
академік АЕНУ, д-р екон. наук, професор
Полтавського університету економіки і торгівлі,
член Правління Спілки економістів України,
голова Полтавської обласної організації
Спілки економістів України

Рогоза М.Є.,
заслужений діяч науки і техніки України,
академік АЕНУ, д-р екон. наук, професор,
завідувач кафедри
Полтавського університету економіки і торгівлі

Кузьменко О.К.,
канд. екон. наук, доцент
Полтавського університету економіки і торгівлі

ЄВРОПЕЙСЬКА КЛАСТЕРНА ПОЛІТИКА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Подальший розвиток економіки України багато вчених і практиків [9] пов'язують зі створенням кластерів як вагомим чинником забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг.

Господарським кодексом України (ст. 120) передбачено, що господарські об'єднання утворюються як асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, інші об'єднання підприємств, передбачені законом. Статтею 127 цього кодексу визначено, що законом можуть визначатися й інші форми об'єднання інтересів підприємств (союзи, спілки, асоціації підприємців тощо) [1]. З огляду на зазначене, очевидно, що кластери як суб'єкти господарювання можуть функціонувати у формі господарського об'єднання.

Концепцією Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року [7]

визначено оптимальний варіант функціонування галузі, який полягає у реалізації державної політики структурно-технологічних перетворень промисловості на середньо- і високо-технологічні виробництва шляхом збільшення частки вітчизняних розробок на основі поєднання інноваційної та промислової політики. У Концепції зазначається, що переваги даного варіанта можуть бути реалізовані шляхом створення науково-інноваційно-виробничих кластерів.

Іншим урядовим документом – Концепцією реформування державної політики в інноваційній сфері [8] – встановлено, що розвиток системи державного регулювання в цій сфері здійснюється шляхом спрощення процедур утворення інноваційних кластерів.

У Стратегії розвитку морських портів України на період до 2038 року [12] зазначено, що до проблем функціонування та розвитку портової галузі відноситься відсутність мережі кластерів. У цьому урядовому документі констатується, що однією з основних умов для розвитку портової галузі є створення кластерів у морських портах. Тому до мети Стратегії віднесено, зокрема, створення мережі кластерів. Відповідно цьому, одним з основних завдань Стратегії є створення мережі кластерів шляхом визначення переліку морських портів і типів кластерів.

Розвиток кластерів народних художніх промислів (як напрям реалізації державної політики у сфері зайнятості населення) передбачений ст. 16 Закону України «Про зайнятість населення» [10].

Промислові кластери в Європі – це групи спеціалізованих підприємств, часто малі та середні підприємства (МСП) та інші, пов'язані з ними допоміжні суб'єкти у місці, які тісно співпрацюють [11].

У ЄС [13] приділяється багато уваги кластерному розвитку саме як ключовому драйверу розвитку інновацій та росту

конкурентоспроможності економік країн. Так, країни ЄС керуються спільною кластерною політикою, а уряди мають спеціальні програми з розвитку кластерів в різних секторах економіки.

Такий орган ЄС як Генеральний директорат з питань внутрішнього ринку, промисловості, підприємництва та МСП здійснює керівництво Європейською платформою для кластерної співпраці (ЕССР) [5], яка є основним центром кластерної співпраці в рамках ЄС і за його межами. Вона об'єднує понад 1 000 кластерних організацій по всій Європі, охоплюючи понад 100 000 МСП, близько 8 000 великих фірм, близько 11 000 університетів та інших дослідницьких організацій.

Інша організація – Європейський секретаріат з кластерного аналізу (ESCA) [6] – це універсальний центр для просування досконалості управління кластерами шляхом порівняльного аналізу та маркування якості організацій з управління кластерами у всьому світі. Організація, що базується в Берліні, координує мережу з близько 200 експертів з кластерів з більш ніж 30 країн, які пропонують послуги порівняльного аналізу та маркування від імені ESCA.

Ще одна інституція – Європейська обсерваторія з питань кластерів та промислових змін [3] – забезпечує політичну підтримку існуючих або нових кластерних ініціатив на національному та регіональному рівнях. Це здійснюється за допомогою пілотних регіонів, кластерних тестів на стрес та концептуальних описів сучасної кластерної політики, що сприяє регіональним структурним змінам та розвитку галузей.

Для удосконалення кластерного менеджменту в 2014 році Європейська Комісія в рамках програми COSME впровадила Європейську програму кластерної досконалості кластерів [2]. Ця програма вийшла на новий етап у 2019 році, започаткувавши третій конкурс пропозицій, який у 2020 році сприяв формуванню 13 європейських кластерних партнерств

для кластерної досконалості з 69 європейськими партнерів.

У такому документі, як «Європейська панорама кластерів та промислових змін 2020» [4] подано інформацію про ефективність найкращих кластерів у 51 секторі економіки залежно від величини та спеціалізації фірми.

Варто зазначити, що в Україні перспективним є також розвиток хайтек-кластерів [13]. Основою кластеру в хайтек є колаборація (співпраця) широкого кола гравців відповідного економічного сектору – малого та середнього бізнесу, великих підприємств, університетів, наукових установ та лабораторій, інкубаторів, центрів трансферу технологій та ін.

Отже, як свідчать проведені дослідження, інституційне забезпечення розвитку кластерів в Україні (як вагомий чинник забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг) варто удосконалювати з урахуванням переваг європейської кластерної політики та досвіду ЄС у цій сфері економіки.

Література:

1. Господарський кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 436-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 05.12.2020).
2. Досконалість європейських кластерів. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster/excellence_en (дата звернення: 05.12.2020).
3. Європейська обсерваторія з питань кластерів та промислових змін. URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster/observatory_en (дата звернення: 05.12.2020).
4. Європейська панорама кластерів та промислових змін 2020. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/40524> (дата звернення: 05.12.2020).
5. Європейська платформа кластерного співробітництва. URL: <https://www.clustercollaboration.eu> (дата звернення: 05.12.2020).

6. Європейський секретаріат з кластерного аналізу (ESCA). URL: <https://www.cluster-analysis.org/> (дата звернення: 05.12.2020).

7. Концепція Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 р. № 603-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2013> (дата звернення: 05.12.2020).

8. Концепція реформування державної політики в інноваційній сфері: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2012 р. №691-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/691-2012> (дата звернення: 05.12.2020).

9. Перебийніс В.І., Джаман М.О., Перебийніс О.В., Гончаров Г.О. Транспортно-логістичні кластери: сутність, напрями розвитку / Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції: зб. наук. праць. Київ: СЕУ / Рівне: НУВГП, 2014. Вип. XX, № 4. Ч. 1. С. 28–35.

10. Про зайнятість населення. Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 05.12.2020).

11. Промислова кластерна політика. URL: http://ec.europa.eu/growth/industry/policy/cluster_en (дата звернення: 05.12.2020).

12. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 р. № 548-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-2013> (дата звернення: 05.12.2020).

13. Хайтек кластери в Україні – поточний статус-кво та виклики розвитку: Асоціація підприємств промислової автоматизації України. URL: <https://appau.org.ua/info/hajtek-klastery-v-ukrayini-potochnyj-status-kvo-ta-vyklyky-rozvytku/> (дата звернення: 05.12.2020).

Чижигов Г.Д.,
д-р екон. наук, професор,
Президент Торгово-промислової палати України,
член Правління Співки економістів України

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ, ВИКЛИКАНОЇ COVID-19

Анотація: Глобальна торговельно-економічна криза, обумовлена пандемією коронавірусної інфекції COVID-19, значно вплинула на сферу зовнішньоекономічної діяльності України. Але на тлі середнього падіння як обсягів експорту, так і обсягів імпорту, мають місце суттєві виключення. Це Китай, який збільшив закупівлю українських товарів, та Туреччина, яка наростила обсяги імпорту.

Ключові слова: глобальна криза, Україна, експорт, імпорт, COVID-19, ТПП України.

Економіка України є залежною від імпорту та одночасно орієнтованою на експорт. Тому будь-які суттєві проблеми в глобальній економіці впливають на зовнішню торгівлю України, яка в свою чергу обумовлює внутрішній соціально-економічний стан. Найбільш впливовий фактор у 2020 році – це поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та впровадження заходів, спрямованих на протидію його поширенню.

Важливим питанням для України є дослідження впливу цієї ситуації на сферу зовнішньоекономічної діяльності та пошук шляхів мінімізації його негативної складової, що й обумовлює мету дослідження.

Динаміка експорту за 9 місяців 2020 року свідчить, що впровадження карантинних заходів Україною та її торговельними партнерами призвело до стрімкого скорочення обсягів

експорту (рис. 1). Якщо у січні та лютому спостерігалось помірне зростання на 2% до відповідного періоду минулого року, то починаючи з березня почалось зниження, яке прискорювалося до травня місяця, а потім закріпилося на рівні 93% до рівня попереднього року.

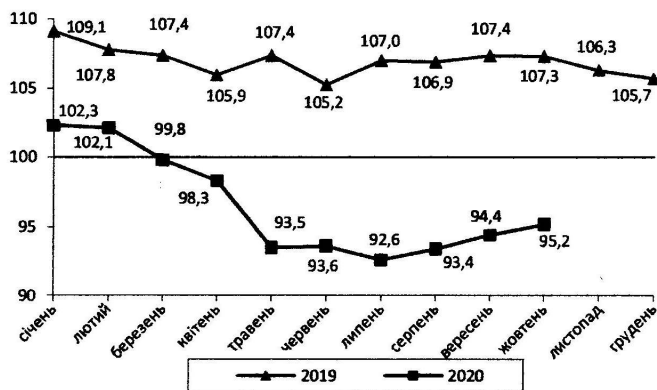

Рис. 1. Темпи зростання (зниження) експорту товарів (у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком)

Джерело: Державна служба статистики України [1, с.1].

На місяць раніше (у лютому) також розпочалось зниження імпорту, яке виявилось вдвічі більшим за експорт та зупинилось у травні місяці на рівні 85% до відповідного періоду минулого року (рис.2).

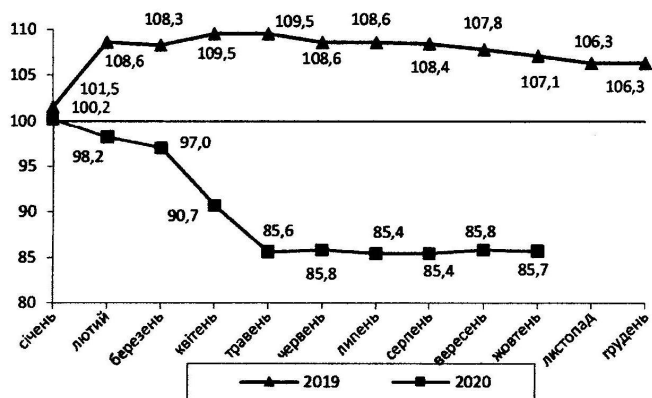

Рисунок 2. Темпи зростання (зниження) імпорту товарів
(у % до відповідного періоду попереднього року, наростаючим підсумком)
Джерело: Державна служба статистики України [1, с.1].

На тлі значного зниження експорту та імпорту товарів виникає запитання щодо географічних відмінностей динаміки змін (табл. 1). Як свідчить статистика щодо ТОП-10 країн (Китай, Польща, РФ, Туреччина, Німеччина, Італія, Індія, Єгипет, Нідерланди, Білорусь) за обсягами експорту з України за 9 місяців 2020 року в 9 з 10 випадків було зафіксовано його значне зменшення в обсязі від 8% до 28%. Але на тлі загального падіння експорту виокремлюється Китай, котрий не лише є головним торговельним партнером України, але й лідером за нарощуванням експорту з України, який збільшився на 86%.

Таблиця 1

**ТОП-10 країн торговельних партнерів України
за обсягами експорту та імпорту**

Країна	Експорт			Країна	Імпорт		
	млн дол. США	у % до 9 місяців 2019	у % загаль- ного обсягу		млн дол. США	у % до 9 місяців 2019	у % загаль- ного обсягу
Китай	4813,7	186,1	13,7	Китай	5793,1	87,6	15,3
Польща	2330,0	92,0	6,7	Німеччина	3878,5	85,4	10,2
РФ	2031,4	82,9	5,8	РФ	3334,8	61,5	8,8
Туреччина	1658,3	89,2	4,7	Польща	2870,9	95,6	7,6
Німеччина	1480,5	83,0	4,2	США	2121,9	90,6	5,6
Італія	1334,6	73,3	3,8	Білорусь	1977,0	74,2	5,2
Індія	1270,1	91,7	3,6	Туреччина	1675,1	115,9	4,4
Єгипет	1260,9	75,5	3,6	Італія	1403,5	96,4	3,7
Нідерланди	1253,4	88,2	3,6	Франція	1048,3	85,3	2,8
Білорусь	941,2	82,4	2,7	Угорщина	866,4	94,8	2,3

Одразу треба відмітити, що не лише до Китаю вдалося збільшити експорт. Також експорт збільшився до В'єтнаму (+71%), Марокко (+47%), Республіки Корея (+44%), Швейцарії (+12%), Бангладеш (+6%), Індонезії (+2%), Румунії (+0,5%). Таким чином можна зробити висновок, що Україна має потенціал для посилення своїх торговельних позицій переважно в країнах Азії.

Аналогічно й відносно імпорту товарів. На тлі середнього зниження обсягів імпорту деяким країнам вдалося його збільшити: Словаччина (+18%), Туреччина (+16%), Японія (+9%), Республіка Корея (+6%), В'єтнам (+2%), Греція (+1%), Бангладеш (+1%). З цих країн лише Туреччина входить до ТОП-10 країн-партнерів за обсягами імпорту в Україні. Враховуючи, що Туреччина знаходить можливості для просування своєї продукції навіть в умовах зниження загальної торговельної активності у світі, Україні необхідно бути максималь-

но уважною при розробці та затвердженні зони вільної торгівлі Україна-Туреччина, яка зараз досить інтенсивно обговорюється на найвищому рівні. Так, Президент України Володимир Зеленський нещодавно (16.10.2020 р.) заявив, що переговори між Україною і Туреччиною щодо Угоди про вільну торгівлю перебувають «на фінішній прямій» [2].

Повертаючись до збільшення експорту до Китаю, треба звернути увагу, що така переорієнтація українських експортерів є не випадковою. Лише система Торгово-промислових палат в Україні протягом останніх п'яти років провела десятки заходів та ініціатив, спрямованих на підтримку експорту до Китаю, серед яких: укладено угоду між ТПП України та Китайською торговою асоціацією (2015 р.), участь української делегації у 8-й сесії Ярмарку китайських інвестицій за кордон (20–21 жовтня 2016 р.), робота семінару «Україна та китайська провінція Сичуань: питання торговельно-економічного співробітництва» (липень 2018 р.), участь понад 200 представників українського бізнесу у роботі Першої китайської міжнародної імпоротної виставки «China International Import Expo 2018», участь у виставці китайських товарів «China Brand Fair-2019» тощо [3]. Також в Китаї діє шість представників ТПП України (м. Пекін, м. Гонконг, м. Чунцін, м. Шанхай, провінція Гуандун, провінція Хунань).

Виходячи з проведеного аналізу, можна стверджувати, що торговельно-економічна криза вплинула вкрай нерівномірно на торговельні відносини з різними країнами. У тих випадках, коли докладалися протягом років значні зусилля для посилення економічних зв'язків, має місце збільшення обсягів торгівлі. Тому доцільним є продовження та розширення діяльності у цьому напрямі.

Література:

1. Державна служба статистики України (2020). Зовнішня торгівля України товарами за 9 місяців 2020 року. Експрес-випуск. – 9 с.

2. Президент України. Офіційне інтернет-представництво (2020.10.16). Інтерв'ю Володимира Зеленського турецькому інформаційному агентству Demirören. URL: <https://www.president.gov.ua/news/intervyu-volodimira-zelenskogo-tureckomu-informacijnomu-agen-64653>

3. ТПП України (2020). Звіт про роботу Торгово-промислової палати України за 2015–2019 роки. ТПП України: Київ. – 128 с.

Шамілов В.І.,
президент Запорізької обласної
Торгово-промислової палати,
член Правління Спілки економістів України

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ АДАПТАЦІЇ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН КЛІМАТУ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД, ВСЕУКРАЇНСЬКІ І РЕГІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Заходи щодо запобігання змінам клімату – стратегічне питання в контексті модернізації та економічного розвитку України, а тому потребують синергії зусиль експертів різних галузей економіки, науковців, громадськості.

Згідно з аналітичними звітами таких авторитетних міжнародних організацій як ООН, WEF, G20, кліматичні зміни очолюють перелік глобальних ризиків на планеті. У дослідженні віце-президента з інвестиційної та консультативної діяльності IFC, зазначається, що країнам, які розвиваються, знадобиться близько \$100 млрд нових інвестицій щорічно протягом найближчих сорока років, щоб забезпечити стійкість їхніх економік до змін клімату.

Світові виклики потребують від політиків, бізнесу та громадянського суспільства об'єднання зусиль задля подолання кліматичних викликів сучасності.

Розглянемо ці процеси і тенденції на основі матеріалів Спеціалізованого міжнародного форуму «Еко Форум-2020», прикладів міжнародного досвіду, української законодавчої бази, викликів для бізнесу.

У жовтні 2020 року екологічний форум «Еко Форум» у ВЦ «Козак-Палац» у Запоріжжі вже вчетверте об'єднав експертів з питань охорони довкілля, представників бізнесу і влади, науки та освіти. Основними темами заходу цілком закономірно обрано скорочення викидів і запобігання змінам клімату та адаптацію до наслідків зміни клімату.

Стимул для розвитку інноваційних технологій

Наразі світовими лідерами з розвитку альтернативних джерел є Данія, яка до 2035 року на 100% вироблятиме електричну енергію і тепло з відновлювальних джерел енергії. В Ісландії вже досягнуто 99% електроенергії і 70% кінцевого споживання всієї енергії з альтернативних джерел.

Одну з найбільш розвинених інституційних структур для адаптації має Велика Британія. Кожен регіон Англії, Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії має регіональне партнерство з питань зміни клімату. Це структури, які складаються з низки регіональних зацікавлених сторін (державних, приватних і неурядових організацій), спільно працюють з метою оцінки, підготовки та реалізації проєктів з адаптації у своїх регіонах. Зокрема, розроблено «Контрольний список з питань адаптації» (Adaptation Checklist), що представляє собою документ, призначений для галузі будівництва.

Світовий тренд розвинутих країн – це глобальний енергетичний перехід, який передбачає поступову відмову від використання нафти, вугілля, атомної енергетики та активне впровадження програм з розвитку альтернативних джерел енергії на державному рівні. Основні фактори, які мотивують країни приймати такі рішення, це, перш за все, боротьба зі змінами клімату, енергетична безпека, незалежність від енергоносіїв та стимул для розвитку інноваційних технологій.

Про протидію змінам клімату і переосмислення ставлення до довкілля йдеться у виступі координаторки програми «Зміна клімату і енергетична політика» Фонду ім. Гайнріха Бюлля, Бюро Київ-Україна Оксани Алієвої:

«Україна має прагнути екоцентристського підходу, коли людина бере до уваги потреби довкілля і біорізноманіття, плануючи розвиток. Такі засади закладені у Зеленому європейському курсі, який пропонує соціоекологічну трансформацію як вирішення сучасних економічних проблем. Про-

тидіючи зміні клімату та адаптуючись до її наслідків, ми маємо перебудувати інфраструктуру та переосмислити своє ставлення до довкілля. Це відкриває можливість побудувати інший світ у соціально-справедливий спосіб, адже зміна клімату найсильніше впливає саме на вразливі верстви населення, поглиблюючи соціальні розриви».

Клеменс Вестерманн, віцепрезидент Палати інженерів Землі Саксонія-Анхальт (Німеччина) поділився досвідом впровадження національних та міжнародних кліматичних цілей на муніципальному рівні в Саксонії-Анхальт:

«Питання енергоефективності має вирішальне значення для зниження використання палива. І Німеччина поставила собі за мету знизити використання викопного палива до 2050 року – на 80%–95%. Це наші цільові показники на майбутнє».

Український аспект

У 2016 році Україна долучилася до Паризької кліматичної угоди, мета якої – не допустити підвищення середньої температури на планеті до 2100 року більш ніж на 2 градуси Цельсія у порівнянні з доіндустріальною епохою.

У 2018 році Урядом України було прийнято ще один важливий документ – Стратегію низьковуглецевого розвитку до 2050 року, в якій передбачено скорочення викидів парникових газів і впровадження «зелених» технологій у всіх секторах економіки.

Заступниця Міністра захисту довкілля та природних ресурсів України Ірина Ставчук під час виступу на «Еко Форумі», зокрема, так охарактеризувала ситуацію з огляду на кліматичні зміни в Україні:

«2020-й рік виявився дуже складним з точки зору надзвичайних ситуацій. Втрати від паводків на Закарпатті склали майже 4 млрд грн, від лісових пожеж (станом на сер-

пень 2020 р.) – 6,3 млрд грн. Всі ці питання пов'язані з наслідками зміни клімату в Україні».

Під час виступу на «Еко Форумі-2020» у Запоріжжі спікерка наголосила на пріоритетах кліматичної політики України у найближчі роки:

1. За ініціативи Міністерства спільно з проектом ЄБРР та Інститутом економіки та прогнозування НАН України здійснюється підготовка до схвалення Другого національно-визначеного внеску України до Паризької угоди, а саме – визначення цілей та заходів скорочення викидів парникових газів в усіх секторах економіки України до 2030 року.

2. Наразі в Україні відбувається розробка проекту Дорожньої карти Україна-ЄС щодо реалізації Зеленого курсу ЄС, що відкриває можливості додаткового фінансування кліматоохоронних заходів, але і посилює вимоги до вуглецевого вмісту деяких груп експорту.

3. Інтеграція питань зміни клімату в процеси формування обласних стратегій розвитку і загальнодержавної стратегії регіонального розвитку.

Святослав Куруленко, голова Комітету підприємців з питань природокористування та охорони довкілля при Торгово-промисловій палаті України зазначає: «Відповідь на кліматичні та екологічні виклики – впровадження Європейського зеленого курсу»

Верховною Радою України прийнято Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року».

Документом визначено основні цілі та завдання державної екологічної політики, що базуються, перш за все, на виявлених кореневих причинах екологічних проблем України та фінансовій спроможності держави до їх вирішення з урахуванням завдань Угоди про асоціацію України з ЄС.

Верховною Радою України прийнято Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» (Law of Ukraine (On monitoring, reporting and verification of GHG emissions) (на виконання міжнародних зобов'язань України за РКЗК ООН та Паризькою угодою; Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом). Закон забезпечить створення в Україні системи регулювання відносин у сфері моніторингу, звітності та верифікації.

Вплив кліматичних змін на бізнес

Розвиток бізнесу, який відповідав би сучасним викликам і порядку денному, вимагає великих капіталовкладень. Серйозним викликом для економічного розвитку України є підвищення рівня конкурентоспроможності. В цьому напрямі питання низьковуглецевого розвитку суттєво впливає на розвиток економіки та фінансової сфери.

Від розвинених країн все частіше лунають заклики щодо захисту своїх виробників від конкуренції з виробниками країн, у яких вуглецеве ціноутворення відсутнє. Незабаром Україна ризикує зіткнутися з такими бар'єрами, особливо на ринку товарів металургійної промисловості.

Крім цього, найбільш очевидно економічні ризики загрожують сільському господарству, інфраструктурі, паливно-енергетичному комплексу, лісопереробці, індустріям гостинності та туризму. Страховий та фінансовий сектор також стануть частиною трансформації під дією кліматичних змін.

Глобальні зміни клімату несуть багато загроз для сільського господарства, у тому числі – зниження його продуктивності, втрату стабільності виробництва та доходів виробників. Продуктивне сільське господарство потребує застосування ресурсозберігаючого землеробства, агролісомеліорації, комплексної боротьби зі шкідниками.

У багатьох країнах активно застосовується система агрогосподарювання (Climate Smart Agriculture, CSA), що означає

кліматично розумне сільське господарство. В основі CSA є створення умов для динамічного зростання продуктивності сільського господарства та доходів аграріїв, побудови стійких до зміни клімату систем сільськогосподарського виробництва, пошук можливостей мінімізації емісії парникових газів і викидів діоксиду вуглецю.

Одним із доволі поширених напрямів CSA є органічне виробництво.

Органічне сільське господарство поряд із безперечними вигодами для довкілля сприяє також розвитку соціальної сфери села, оскільки, за даними ООН, у такому виробництві використовується в середньому на 30% більше робочої сили, ніж у традиційному землеробстві.

Заходи з адаптації до зміни клімату аграрного сектору України мають розроблятися з урахуванням міжнародних прикладів. Разом з тим вони повинні враховувати національні та галузеві особливості, зокрема оцінки вразливості, існуючу нормативну базу.

Приклади заходів з адаптації, які були запроваджені або які розробляються різними країнами:

- програма аграрного страхування (Австрія);
- моніторинг та оцінка ризиків екстремальних погодних явищ (Німеччина);
- субсидії для встановлення систем крапельного зрошення (Індія);
- субсидії на насіння (Казахстан);
- база даних земельних ресурсів і ґрунтів та інформаційна система ґрунтів (Туреччина);
- система підтримки екологічного управління земельними ресурсами (Велика Британія);
- фонд сприяння кращому управлінню сільськими територіями (Велика Британія) тощо.

Регіональний діалог про захист клімату

Регіони також відіграють важливу роль у загальній структурі адаптації до зміни клімату в державі, тому необхідно розробляти стратегії адаптації на регіональному рівні. При цьому одним із найважливіших аспектів процесу адаптації на регіональному рівні, як і на національному, є залучення й участь усіх зацікавлених сторін у процесі адаптації.

Під час форуму відбулося приєднання міста Запоріжжя до європейської ініціативи «Угода мерів щодо клімату та енергії» та підписання відповідного документу. Зокрема, згідно з ним Запоріжжя взяло на себе зобов'язання до 2030 року на 30% скоротити викиди вуглекислого газу.

Костянтин Гура, т. в.о. Голови Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України акцентував увагу на тому, що перехід на екологічно чисті технології – особливо актуальний сьогодні, в умовах адаптації світу до змін клімату, реалізації Паризької угоди та «Green Deal»:

«Важливо, що чимало українських міст, серед них – велике індустріальне Запоріжжя – долучаються до Угоди мерів щодо клімату та енергії і впроваджують заходи, щоб зменшити викиди CO₂ на 30% до 2030 року».

Однією з центральних подій «Еко Форуму» стала Кліматична конференція, що залучила до дискусії на міжнародному, національному та регіональному рівнях провідних закордонних і українських експертів.

Учасники змогли ознайомитися з найактуальнішою інформацією щодо змін клімату, їх наслідками для України та Запоріжжя зокрема, законодавчою базою, представили можливості, стратегії та конкретні проекти з адаптації до змін клімату на національному та місцевому рівнях.

Керівник відділу адаптації змін клімату Європейського секретаріату Василіос Латінос розповів про пристосування

міст у закордонних країнах до можливих наслідків кліматичних змін:

«Ми маємо адаптуватися и розробити стратегію, кінцевою метою якої є мінімізація негативного впливу змін клімату. Звертаю увагу на Європейську стратегію з адаптації до кліматичних змін, над якою працює Європейська комісія. Ця стратегія повинна включати стимулюючі механізми для того, щоби жити в комфортному просторі.

Навіть найбільш розвинуті міста все ж можуть отримати переваги від цієї технології, ноу-хау, які допоможуть впроваджувати нові технології будівництва. Ми посилюємо існуючі інститути та створюємо нові, які б керували питаннями екологічного корегування.

Об'єднання цих інституцій дуже важливі. Чим краще буде координація, чим більш ініціативними будуть завдання, наприклад, як «Угода мерів», тим ефективнішим буде розвиток у цих напрямках. Ми повинні покращувати комунікацію, гармонізувати та уніфікувати нашу термінологічну базу. Маємо залучатися до стратегії зеленого відновлення у пост-коронавірусному світі. Нова стратегія повинна виявляти адаптацію на рівні місцевих закупівель, стимулювати створення нових фінансових інструментів та підтримувати партнерські форми колаборації між громадськістю та бізнесом».

Основні досягнуті цілі заходу у контексті сучасних кліматичних викликів:

- обмін досвідом в напрямку будівництва ефективних кліматичних стратегій, актуальних напрямів територіального розвитку та урбаністики, кліматичних ризиків та можливостей для бізнесу, інновацій та технологій, можливостей альтернативної енергетики, міжнародного досвіду реалізації кліматичних проєктів;

- розширення співпраці органів державної влади, місцевого самоврядування, представників науки, бізнесу та громадськості в галузі охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів;

- висвітлення здобутків, презентація новітніх технологій у галузі охорони навколишнього середовища та адаптації до змін клімату;

- налагодження та зміцнення міжнародного співробітництва у галузі охорони довкілля;

- консолідація діяльності промисловців, підприємців, громадськості в напрямі вирішення питань стійкого розвитку, взаємовигідного співробітництва в галузі забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища особливо – в умовах змін клімату.

Отже, потрібна постійна праця та діалог між владою, бізнесом і громадою, щоб змінюватися відповідно до світових процесів. А саме – для забезпечення сприятливого навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів, залучення інвестицій в екологічні проекти, конкурентоспроможного бізнесу, ефективної економіки. Саме тому проблеми змін клімату стають головною темою обговорення на спеціалізованих форумах, а протидія цим процесам є пріоритетною у стратегіях розвитку держав, бізнесу і громад.

Література:

1. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації. – Аналітична доповідь. – Наукове видання. – Київ, 2020. – 110 стор.
2. Україна і політика протидії зміні клімату: економічний аспект / Аналітична доповідь // Київ: Заповіт, 2016. – 208 стор.
3. Скільки втратить ваш бізнес через зміни клімату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nv.ua/ukr/biz/experts/skilki-vtrachaye-biznes-na-zmini-klimatu-globalniy-poglyad-50048836.html?utm_content=set_lang
4. Проблема изменения климата стала главной темой на Форуме в Давосе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.gismeteo.ru/news/klimat/17556-problema-izmeneniya-klimata-stala-glavnoy-temoy-na-forume-v-davose/>
5. Кліматична політика-2020: законодавство, реформи, екологічні перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ziif.in.ua/2020/12/01/ekobook-2020/>
6. Кліматичні зміни: виклики і перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ziif.in.ua/2020/12/01/ekobook-2020/>
7. Діалог про захист клімату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ziif.in.ua/2020/12/01/ekobook-2020/>

**ПОСТАНОВА
ТРИНАДЦЯТОГО ПЛЕНУМУ ПРАВЛІННЯ
СПІЛКИ ЕКОНОМІСТІВ УКРАЇНИ**

м. Київ

16 грудня 2020 р.

Порядок денний:

**«Сучасна соціально-економічна динаміка: реалії
та перспективи для України»**

Заслухавши в режимі онлайн конференції (Zoom-конференції) доповідь члена Правління Спілки економістів України, члена-кореспондента НАН України, заступника директора ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» Гриценка А.А., виступи Президента Спілки Оскольського В.В., членів Правління Спілки Басанцова І.В., Капітанець С.В, інших учасників Пленуму та обговоривши запропонований Президією Спілки проект рекомендацій з питання порядку денного, Правління Спілки економістів України

ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Схвалити Рекомендації XIII Пленуму Правління Спілки економістів України за підсумками розгляду питання «Сучасна соціально-економічна динаміка: реалії та перспективи для України» (додаються).

2. Рекомендувати керівникам регіональних та Київського міського осередків Спілки економістів України з дотриманням вимог законодавства щодо проведення масових зібрань та з використанням сучасних систем відео-конференц-зв'язку науково-практичні конференції, семінари, круглі столи, тема-

тичні дискусії та тренінги з актуальних питань соціально-економічного розвитку та виходу України з кризи в умовах глобальної нестабільності та з урахуванням існуючих і прогнозованих наслідків триваючої пандемії.

3. Доручити Президії Правління Спілки економістів України:

- забезпечити опублікування збірки матеріалів Пленуму (доповіді, виступів та наукових статей учасників і схвалених Рекомендацій) у формі окремого науково-практичного видання;

- направити збірку матеріалів Пленуму до Адміністрації Президента України, Секретаріату Верховної Ради і Кабінету Міністрів України, міністерствам і відомствам, до повноважень яких належить формування державної економічної і соціальної політики та заходів виходу з кризи і забезпечення економічної безпеки держави, регіональним та Київському міському осередкам Спілки економістів України до відома і використання в роботі.

*Президент
Спілки економістів України,
академік АЕН України, професор
В.В. Оскольський*

СХВАЛЕНИ
XIII Пленумом Правління
Спілки економістів України
16 грудня 2020 р.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

XIII Пленуму Правління Спілки економістів України за підсумками
розгляду питання: «Сучасна соціально-економічна динаміка: реалії
та перспективи для України»

Мета роботи чергового XIII Пленуму Правління Спілки економістів України – обговорення актуальних проблем, що об'єднані під загальною темою «Сучасна соціально-економічна динаміка: реалії та перспективи для України» та пов'язані з сучасним трендом економічного розвитку у стійких і тривалих умовах глобальної нестабільності, яка проявляється у всіх сферах життя суспільства і стосується економічної системи, інститутів влади, міжнародних відносин, довкілля, сфери безпеки та забезпечення життєдіяльності людини. Більшість з внесених на розгляд Пленуму питань актуалізовані результатами науково-дослідної роботи «Стабільність і нестабільність як характерні риси сучасної соціально-економічної динаміки», одержаними вченими наукової секції економічного прогнозування Спілки під керівництвом директора державної установи «Інститут економіки та прогнозування НАН України», віце-президента Спілки академіка НАН України В.М. Гейця.

Учасники Пленуму особливу увагу приділили висвітленню комплексу питань, що стосуються соціально-економічному розвитку в умовах глобальної нестабільності, обумовленої дією різноманітних чинників, які мають під собою об'єктивне підґрунтя. Вагомий вплив на найважливіші зміни і тенденції спричиняє перехід від індустріально-ринкової до

інформаційно-мережевої економіки, який є надзвичайно суперечливим внаслідок їх принципово різних закономірностей функціонування.

Трансформаційні процеси в сучасному світі набувають всезагального характеру, охоплюючи всі сфери життя людини. За останні десятиліття відбулася ціла низка глобальних змін, які посилили кризові тенденції. Світ змінився і продовжує стрімко змінюватися, і очевидно, що ці зміни вбачаються такими, що ведуть не до впровадження сталого технологічного прогресу і людиноцентричної політики, а в протилежний бік – до нестабільності, дефрагментації та хаосу. Зміну конфігурації і складу елементів світогосподарської системи на майбутнє, у тому числі в національному розрізі, стає дедалі складніше або неможливо передбачити. На заміну нестабільності як проміжного стану системи «між двома стабільностями», коли зміна її конфігурації виводить на наступний етап розвитку, що властиво для циклічності розвитку у минулому, прийшла нестабільність як довгострокове застійне явище, властивість системи, яка ставить під загрозу її подальше існування.

Прояви нестабільності, некерованості та конфлікту інтересів, що неможливо вирішити за наявних ресурсів, набули непомірного поширення у світовій політиці. Напруга у відносинах між країнами зростає. Вчені прогнозують, що протягом наступних 15–20 років соціальна фрагментація на тлі хронічного дефіциту ресурсів посилюватиметься і зростатиме число гравців з власними інтересами, що суперечать один одному. Це ускладнюватиме процес прийняття рішень на всіх рівнях суспільної та політичної організації, зробить неможливим управління за допомогою інститутів міжнародного права, які вже довели свою нездатність вирішувати проблеми світових конфронтацій, зокрема, щодо війни на сході України, конфліктів на Близькому Сході тощо. Домовленості

між державами втрачають свою силу. Зазнає глибокої рецесії процес формування спільноти європейських країн на основі спільних принципів міжнародної безпеки у зв'язку з Брекзітом, масовими міграціями, зниженням ролі релігійних інститутів тощо. Країни, що розвиваються, не мають підтримки розвинених країн і втрачають довіру до єдиних стратегій і цілей глобального суспільства.

В контексті хронічного дефіциту ресурсів не слід забувати і про демографічні проблеми. Так, до 2030 року кількість населення становитиме майже 8,3 млрд людей, а проблема бідності, забезпечення елементарних життєвих потреб вирішується не з такою швидкістю, як прогнозувалося. Інші демографічні проблеми – зростання урбанізації, міграція, старіння населення – так само підвищують стресовий рівень і ведуть до поглиблення кризи довіри до державних та міжнародних інституцій.

Світова економіка в останні роки зазнала глобальних змін, характер яких можна описати як дискретно-перманентну економічну кризу. Нестабільна світова динаміка з ухиленням в рецесію стала настільки звичним явищем, що політики та експерти ведуть мову «нову нормальність», позначаючи цим терміном аномально низьке економічне зростання. Тенденція до посилення ролі регіонів стала не кроком до побудови глобального світу, а скоріше альтернативою світовому порядку. Світова динаміка, звичайно, не минула і Україну, в якій циклічні політико-економічні процеси розгортаються як перехід від м'якої втрати стійкості до жорсткої, яка характеризується депресивно-кризовою динамікою, в якій ринкові принципи остаточно трансформуються в квазі-форми, що посилюють деструктивні процеси. Порушується загальна інституційна впорядкованість системи, вона переходить в режим перманентної кризи, що характеризується

взаємопов'язаними та неочікуваними для більшості членів суспільства катастрофами.

Пандемія COVID-19 не тільки стала поштовхом до прояву накопиченого кризового потенціалу, який вже склався до березня 2020 року на світовому ринку капіталу, але й виступає потужним автономним фактором різкого погіршення глобальної макроекономічної ситуації. Всі країни світу змушені балансувати між заходами охорони здоров'я, подолання рецесії та підтримки фінансової стабільності в умовах глобальної нестабільності. Внаслідок пандемії різко зросли потреби країн з ринком, що формується, в фінансуванні. Занепокоєння обсягами нового боргу та слабкістю економічних детермінантів цих країн зумовлюють зменшення попиту на облігації в національній валюті з боку іноземних інвесторів. Ці та інші фактори дають підстави вважати пандемію, що відбувається зараз, одним з ключових факторів глобальної нестабільності. Крім того, вона є істотним фактором загрози життю і здоров'ю людини, який на сьогодні світова спільнота лише готується приборкати. За даними ВООЗ, коронавірус за 2020 рік забрав більше життів, ніж туберкульоз у 2019 р., і майже в чотири рази більше, ніж малярія. За статистикою кожні 9 секунд на планеті помирає одна людина.

В умовах глобальної нестабільності поширення пандемії COVID-19 завдало і продовжує завдавати значної шкоди світовій економіці. Згідно з прогнозом Світового банку (жовтень 2020 р.) у 2020 р. очікується спад світової економіки на 4,4%, проте це менш значне скорочення, аніж прогнозувалося раніше. Водночас у 2021 р. світове зростання передбачається на рівні 5,2%. У наступні роки темпи зростання світової економіки поступово сповільняться до приблизно 3,5% у середньостроковій перспективі. Як наслідок очікується лише певне обмежене наближення у бік повернення на траєкторію економічної активності, яка прогнозувалася до пандемії на

2020–2025 роки, як для країн з розвинутою економікою, так і для країн, ринок яких формується, чи країн, що розвиваються. Це також означає суттєве відхилення від прогнозів поліпшення середнього рівня життя у всіх групах країн. Пандемія поверне назад прогрес, досягнутий з 1990 років у скороченні бідності у світі, і підвищить ступінь нерівності. Люди, що залежать від роботи з погодинною оплатою і не охоплені формальною системою соціального захисту, відчули раптову втрату доходів, коли були введені обмеження на пересування. Серед них трудові мігранти, що живуть далеко від дому, мали ще менше можливостей скористатися традиційними мережами підтримки. У 2020 р. доходи майже 90 млн чоловік можуть впасти нижче рівня крайніх злиднів у 1,90 долара США на день. Крім того закриття шкіл під час пандемії створює нові суттєві проблеми, які можуть істотно підірвати нагромадження людського капіталу. Понижені перспективи середньострокового зростання супроводжуються значним прогнозованим збільшенням нагромадженого державного боргу.

Перегляд у бік зниження потенційного обсягу виробництва також матиме наслідком менший, аніж вважалося раніше, обсяг податкової бази у середньостроковій перспективі, що ще більше ускладнює обслуговування державою боргових зобов'язань. Є вірогідним продовження соціального дистанціювання на 2021 рік, але у подальшому з часом ймовірно припиниться у міру розширення вакцинації і поліпшення методів лікування. На думку експертів ВООЗ, локальна передача вірусу скоротиться до низьких рівнів у всіх країнах до кінця 2022 року.

Не оминули наслідки пандемії і Україну. За даними Держстату України, у січні–жовтні 2020 р. обсяг промислової продукції, порівняно з аналогічним періодом минулого року, зменшився на 6,8%, у переробній промисловості спад досяг 8,3%. Державний бюджет не в змозі обслуговувати всі видат-

ки поточного року. За оцінкою Рахункової палати, у січні-вересні 2020 р. загальний обсяг державного і гарантованого державою боргу збільшився на 347 млрд грн, або на 17%, – до 2,3 трлн гривень, а витрати на його обслуговування, порівняно з відповідним періодом попереднього року, збільшилися до 433 млрд грн, що складає 36% здійснених витрат державного бюджету за цей період. За три квартали 2020 р. обсяг капітальних інвестицій скоротився, порівняно з аналогічним періодом 2019 р., на 35,4% і склав всього 268 млрд гривень.

Від заходів ізоляції і соціального дистанціювання найбільше зазнали втрат сектори з більш високою інтенсивністю особистих контактів (готелі, заклади громадського харчування, сфера дозвілля і відпочинку, туризм). Поширення COVID-19 завдало значних проблем з ліквідністю нефінансовим компаніям, зокрема компаніям з управління активами та інвестиційним фондам. Більш серйозні фінансові труднощі, порівняно з іншими суб'єктами господарювання, зазнали компанії, що мають більш низькі показники платоспроможності і ліквідності, а також дрібні фірми та фізичні особи-підприємці. Для подолання дефіциту обігових коштів деякі з них (особливо ті, доходи яких виявилися меншими їхніх постійних і операційних витрат, збільшили свої корпоративні запозичення, чому сприяло і запровадження пільгового кредитування малого і середнього бізнесу (МСБ), що призвело до зростання і так занадто високого їх боргового тягаря, що має місце в багатьох країнах, як і в Україні.

Учасники Пленуму звернули увагу на певні проблеми щодо реалізації урядових заходів підтримки МСБ. Основою такої роботи мала стати анонсована у грудні 2019 р. програма «Повертайся і залишайся», головною ціллю якої було повернути українців із заробітчанства за кордоном. Першим етапом цієї програми мали стати доступні кредити для відкриття власної справи, а очікуваним ефектом були зростання рів-

ня зайнятості в Україні, розвиток інноваційних та ефективних підприємств, і разом з тим розширення податкової бази та збільшення доходів держбюджету. Проте, досягти головної цілі не вдалося. Програма розпочалася з лютого 2020 р., однак через карантинні обмеження була призупинена, а вже у квітні уряд дозволив брати доступні кредити бізнесу із річним доходом до 100 млн грн, тоді як раніше діяли обмеження до 50 млн. Також збільшилася допустима максимальна сума кредиту з 2 до 3 млн грн.

За даним Мінфіну України станом на середину грудня 2020 р. в рамках програми «Доступні кредити 5–7–9%» за час дії програми банки видали 6599 позик на загальну суму 15,3 млрд гривень. З цієї суми 10,3 млрд грн були видані в якості рефінансування раніше виданих кредитів, 2,9 млрд – на фінансування капітальних інвестицій і 2,1 млрд грн – в якості антикризових кредитів під 3% річних. Таким чином, 67,3% позикових коштів пішла на здешевлення раніше виданих кредитів і лише 0,2% пішло на капітальні інвестиції. Заробітчани, які завдяки програмі доступних кредитів мали б повернутися додому, щоб створити нові бізнеси і робочі місця, доступу до таких кредитів не отримали.

Слід звернути увагу на те, що віднесення пандемії коронавірусу до форс-мажорних обставин може стати певною законною підставою виправдання неплатоспроможності позичальників, особливо з числа МСБ, та списання заборгованості за кредитами, тобто певним способом непрямої підтримки бізнесу. Проте поширення кредитування економіки в умовах пандемії під сумнівні з точки зору прибутковості проекти, без належного забезпечення (страхування, застава, гарантії тощо) може вже найближчим часом призвести до зростання частки безнадійних кредитів у банківській системі, або ж навіть стати певною схемою фінансового шахрайства на фоні пандемії (маються на увазі спроби одержання кредитів

без наміру їх повернення). З іншого боку за умови подальшого поглиблення кризи, пов'язаної з пандемією, тиск на ліквідність підприємств, особливо у разі затримки стійкого відновлення економіки, може викликати хвилю випадків неплатоспроможності та потенційних банкрутств. Ця загроза і пов'язані з нею ризики мають братися до уваги при формуванні політики підтримки бізнесу та запровадження тих чи інших форм локдауну. МСП, що є більш вразливими, можуть стати значними каналом передачі впливу економічного шоку. Крім того, МСП переважно працюють у сфері з високою інтенсивністю особистих контактів (туризм, готелі, сфера розваг і відпочинку), які найбільше постраждали від COVID-19.

Стосовно великих підприємств, що мають доступ на ринки капіталу, такі ризики неплатоспроможності є менш ймовірними за умови, що не відбудеться жорсткого посилення вимог до умов кредитування.

Внаслідок пандемії різко зросли потреби країн з ринком, що формується, у фінансуванні. Водночас, перспектива зростання їх бору і слабкість економічних детермінантів таких країн, ймовірно, призведуть до зниження попиту на облігації в національній валюті з боку іноземних інвесторів., що може стати певною проблемою для України під час обслуговування зовнішнього боргу у найближчі роки.

Також слід згадати про природні катаклізми як визначальні фактори нестабільності, боротьба з якими потребує залучення величезних ресурсів і часто буває недостатньо успішною. У всіх на слуху є проблема глобального потепління у зв'язку з вуглецевими викидами. Вчені-кліматологи закликають перейти до оперативного та радикального скорочення викидів з виходом на нульовий рівень до 2050 року, проте досягнення цієї мети потребуватиме грандіозних перетворень в системі енергетичних ресурсів та проривного росту

нових екологічних технологій, в той час як обсяги державного фінансування в цій сфері, зрозуміло, є обмеженими. Експерти вважають, що вартість реалізації таких перетворень обійдеться дешевше, ніж вартість шкоди від зміни клімату. Разом з тим, боротьба з цим та іншими природними катаклізмами потребує організаційної єдності та взаємної підтримки всіх держав світу, яких, вочевидь, не вистачає.

Глобальна нестабільність зумовлена, зокрема, непередбачуваним зростанням ролі цифрових технологій. Виклик цифровізації несе з собою як очевидні переваги, так і ризики, всю глибину яких ми ще не можемо оцінити. Нова парадигма цифрової економіки лише продовжує формуватися. Новітні технології розкривають перспективи автоматизації бізнес-процесів, зниження обсягу виробничих витрат, виходу на нові ринки тощо. Технології блокчейн, великі дані, інтернет речей, робототехніка – всі ці надбання слугують економічному та соціальному прогресу. Доступні технології збору та управління великими даними, потужність процесів та великий обсяг зберігання інформації полегшують глобальне розповсюдження електронних послуг та соціальних медіа. Це потребує підвищення рівня безпеки глобальних мереж, з чим, очевидно, не в змозі справитися державні структури самотужки. Необхідно знайти баланс між вигодами від інформаційних технологій та їх ризиками, щоб не допустити тотального стеження за особистим життям, поширення фейкової інформації, загрози кібертероризму та інших загроз. При цьому очевидно, що цифровізація сама по собі не є економічною панацеєю, оскільки в умовах слабкої інноваційної сфери, застарілих виробничих технологій і зношених машин та устаткування, дефіциту STEM-персоналу вона має мало перспектив і може звестися, головним чином, до скорочення робочих місць у сфері послуг. Для стабільного розвитку ін-

формаційних технологій потрібен ряд умов – стабільна економіка, високий рівень освіченості населення країни тощо.

Свій суперечливий внесок у ці процеси робить процес формування інформаційно-мережевої економіки, з яким пов'язане посилення нерівномірності економічного розвитку на основі застосування сучасних, особливо цифрових, технологій і перетворення кризових явищ в дискретно-перманентний процес. Застосування цифрових технологій суттєво підвищує продуктивність праці, веде до вивільнення робітників із традиційних сфер зайнятості, що також посилює нестабільність соціально-економічної динаміки. Посилення нерівномірності розвитку веде до поглиблення диспропорцій і провокує кризові явища, які будуть постійно і неочікувано проявляти себе у різних сегментах соціально-економічного простору, надаючи кризі перманентного характеру і роблячи нестабільність середовища константою функціонування людського суспільства.

Учасники Пленуму також робили наголос на нееконічних чинниках як каталізаторах нестабільності, зокрема таких як кліматичні зміни і погодні аномалії, які стали звичним явищем; фрагментації суспільства і людини на основі розвитку мережевих структур; синергетичні ефекти біо-техно-соціосинтезу. При цьому акцентовано увагу на процесах формування інформаційно-мережевої економіки, що призводять до кардинальних соціальних трансформацій та фрагментації суспільства і людини, втрати людиною ідентичності та цілісності як активного соціально-духовного елементу соціуму. Пов'язані з цим ризики ще не усвідомлені належним чином, але вони створюють достатньо серйозну і зростаючу загрозу стабільному функціонуванню суспільства.

Звертає на себе увагу те, що трансформація політичних та економічних систем відбувається швидко, а свідомість та соціалізація людини, становлення яких відбувається протя-

гом всього життя, не встигають адаптуватися до швидких змін. Відставання росту свідомості, глибини моральних та етичних внутрішніх переконань, які мають базуватися не на сліпій відданості доктрині та авторитетам, а на самостійності мислення та сприйняття розумної людини, що відчуває зв'язок з усім світом та духовним началом в собі, поглиблює загальну системну кризу.

Значні дестабілізаційні впливи на соціально-економічний розвиток спричиняють сучасні механізми емісії грошей, поява криптовалют, деривативи, інноваційні технології на фінансовому ринку. Відоме кількісне пом'якшення, в ході реалізації якого в економіку США було вито більше 4 трлн. дол. не привело до відповідного зростання інфляції, що суперечить традиційним уявленням про інфляцію, але супроводжувалося суттєвим зростанням фондових індексів. Так, з 2009 по 2018 р. приріст індексу споживчих цін склав 20%, а приріст індексу S&P500 становив 283%. Це свідчить про спрямування капіталів в спекулятивний сектор, замість продуктивного інвестування, зокрема, у об'єкти інфраструктури, у тому числі соціальної, у охорону здоров'я і захист довкілля, що в перспективі може стати додатковим потужним чинником нестабільності. Гіпертрофована динаміка зростання фінансових активів, не підкріплена відповідною економічною динамікою, веде до накопичення диспропорцій і нових криз, є фундаментальним чинником соціально-економічної нестабільності.

Новим і непередбачуваним фактором нестабільності, на думку багатьох експертів, є фактично некеровані процеси формування цифрового суспільства, характерною рисою якого є цифрові технології (інтернет, репозитарії, оцифровані дані, відкриті моделі штучного інтелекту тощо). Водночас, саме завдяки цифровим технологіям вдається підтримувати певний рівень ділової активності у всіх сферах суспільного

життя під час заходів з попередження поширення пандемії коронавірусу, що вже отримали влучну назву – «Велика са-моізоляція», оцінка реальних наслідків якої ще попереду.

Стрімке зростання у нинішньому столітті нерівності між країнами та посилення проблем бідності є, зокрема, наслідком того, що глобалізаційні процеси набувають хибних векторів розвитку, оскільки не орієнтуються на благо людства, формують фальшиві блага і цінності, що стають пріоритетними порівняно з базовими потребами та правами людини. Це повною мірою стосується і України, де публічний інтерес та добробут людини стали похідними від «апетиту» приватного інтересу політичної олігархії.

Учасники Пленуму відзначили особливу актуальність інституційної складової соціально-економічного розвитку, від якої багато в чому залежить керованість економікою та адекватність регуляторних заходів сучасним глобальним викликам, особливо в часи кризових біфуркацій, викликаних поширенням пандемії, різноманітних стихійних лих, екологічних та техногенних катастроф.

Виважений підхід до вдосконалення інституційного середовища може зробити свій позитивний внесок у раціоналізацію державного управління, стратегічне бачення загроз, ризиків та ефективно їх попередження і управління ними, переосмислення і переформатування політики соціально-економічного розвитку виключно з дотриманням публічного інтересу, основою якого є дотримання прав і охоронюваних законом інтересів громадян, зокрема високих соціальних стандартів життя людини. При цьому інститути мають слугувати розвитку та не бути надмірно ускладненими і обтяжливими для суспільства, навіть в угоду політичній кон'юктурі. Прикладом надмірного інституційного ускладнення є імплементація в економіку України європейських норм контролю, стандартизації, обов'язкових узгоджень на

тлі слабкої суб'єктності української економіки в цілому та її окремих складових. Відсутність інституційних гарантій на тлі надмірних інституційних приписів та обов'язків виштовхує бізнес у тінь.

В цьому контексті звернено увагу на те, що у сфері міжнародних відносин за останні роки Україна дедалі більше втрачає почуття національного патріотизму, суверенної гідності як рівноправна держава, що є прихованим фактором нестабільності та ерозії базових умов ендегенного зростання економіки. Мається на увазі, насамперед, укладення Україною міжнародних економічних і політичних угод без врахування публічного інтересу, а подекуди навіть нехтуючи тими чи іншими засадами суверенітету держави, зокрема ряд угод про зони вільної торгівлі та інших міжнародних актів, що загрожують національним економічним інтересам, завдають шкоди вітчизняній економіці та суспільству в цілому. Слід мати на увазі, що відкритий внутрішній ринок є певною фікцією, більшість країн, особливо високорозвинених, застосовують цілий спектр засобів захисту свого внутрішнього ринку і підтримки національного виробництва, намагаючись нав'язати іншим країнам «чисту» (вивільнену від будь-яких спроб протекціонізму) ідею ліберальної торгівлі з відкритим ринком і кордонами. Проте така політика, по суті, саме і є прихованим за політичною риторикою неопротекціонізмом, бо надає переваги міжнародним компаніям на ринку слабших країн, оскільки національні виробники і постачальники зазвичай не можуть з ними належно конкурувати. Це є вагомим фактором нестабільності і перешкодою для реалізації внутрішньої економічної політики, спрямованої на розвиток.

Нестабільність розвитку української економіки обумовлена низкою об'єктивних та суб'єктивних причин. Серед прихованих причин, на які зазвичай звертають мало уваги, слід виділити недостатню інституційну глибину господарчої

системи, що обумовлює непропорційно велику роль у її функціонуванні та еволюції економічної влади, проявом чого є високий рівень монополізації, недостатня еластичність ринкової пропозиції, пригніченість позитивних ефектів ринкової конкуренції, а також небезпечні тенденції до приватизації держави.

Висока питома вага чиннику економічної влади у прийнятті масових господарських рішень породжує цілу низку економічних проблем, що обумовлені недостатнім рівнем розвитку інституційного комплексу відносин економічної свободи, який відповідає за поточну та середньострокову стабільність функціонування економіки. Ефекти спонтанної кооперації, які в зрілих інституційних системах забезпечують стабільність соціально-економічного розвитку, в економіці України є слабкими, і тому нездатні згладжувати коливання зовнішнього та внутрішнього попиту і пропозиції.

Сильний негативний вплив на стабільність розвитку вітчизняної економіки спричиняє повільність процесу формування її суб'єктного виміру, під яким розуміється наявність цілісної сукупності соціально-економічних акторів на усіх основних рівнях соціуму, які є автономними у процесах самовідтворення, мають власні критерії прийняття рішень, за наслідки яких вони відповідають, та відповідні середньострокові та довгострокові плани дій, які з цих критеріїв витікають. Передумовами прискорення процесів становлення належної суб'єктності економіки є сприяння розповсюдженню та вкоріненню економічної компетентності як складової ідентичності суб'єктів, формування навичок економічної свободи та відповідальності.

Учасники Пленуму констатували, що нестабільний розвиток економіки України обумовлюється також браком економічного суверенітету. Найбільш небезпечним проявом цього є відсутність загальнонаціональної стратегії соціально-

економічного розвитку. В цих умовах будь-які шоки або інституційно-технологічні інновації у зовнішньому середовищі майже миттєво перетворюються у різкі коливання економіки та кон'юктурні або косметичні новації державної економічної політики, ламаючи попередню систему критеріїв та орієнтирів розвитку. Це вимагає ресурсного маневру, який обов'язково, в тих чи інших масштабах, знижує ефективність економіки.

Останнім часом, на черговій хвилі впровадження «лібертаріанського» підходу в управлінні економікою, в Україні спостерігається нова спроба досягти фінансової відкритості економіки. Зокрема, Національний банк України (НБУ) знову активізував політику фінансової лібералізації з кінцевою метою усунути всі обмеження на рух потоків міжнародного капіталу (МК). Прийняття 21.06.2018 р. Закону України «Про валюту і валютні операції» та низки інших нормативно-правових актів є черговим етапом лібералізації валютного ринку, а норми цих документів спрямовані на дерегуляцію інвестицій, спрощення проведення транскордонних операцій з валютними цінностями і розширення переліку доступних валютних операцій, що в умовах глобальної нестабільності, насамперед фінансової системи, несе серйозні ризики для держави, відкритий і професійний аналіз яких вкрай необхідний з метою відповідного коригування такої політики.

Разом з тим, в умовах загострення проблеми забезпечення економічної стабільності, кілька останніх років у науковому та експертному середовищі, а також в офіційній риторичі міжнародних фінансових організацій та інститутів розвитку помітні ознаки суттєвої зміни у підході до фінансової лібералізації на користь здійснення політики контролю за рухом МК. Так, з 2012 р. офіційна позиція МВФ стала схилатись, спочатку до доцільності, а згодом і необхідності запровадження заходів контролю за рухом капіталу, як *необхідної*

умови забезпечення фінансової стабільності, яка повинна запобігати накопиченню системного ризику та впливу екзогенних шоків. Пояснюється це тим, що «раптове збільшення припливу капіталу може здійснювати дестабілізуючий вплив, насамперед, внаслідок сприяння виникненню кредитних бумів і фінансової нестабільності.

Для цього країни повинні в першу чергу, зосередитись на розвитку стійких інклюзивних внутрішніх фінансових ринків, а досягнення фінансової відкритості відсунути на другий план, як більш довгострокову ціль.

Причини, що спонукали до таких змін у політиці міжнародних фінансових інституцій можна умовно розділити на дві групи. По-перше, за тридцять років, що тривав період активної фінансової лібералізації в світі, так і не було отримано переконливих доказів його продуктивного впливу на стимулювання економік країн, що розвиваються. Навпаки, чисельні наукові дослідження підтвердили, що навіть за високих процентних ставок капітал не локалізується на ринках країн, що розвиваються, а воліє перетікати між країнами з розвиненими ринками, незважаючи на низьку прибутковість.

По-друге, ще більш вагомою причиною, що вплинула на зміну підходу до фінансової лібералізації, виступило те, що після початку глобальної світової кризи у 2007 р. стало зрозуміло, що фінансова відкритість і нерегульовані потоки капіталу не тільки обмежено впливають на розвиток економіки, але й можуть становити реальну загрозу економічній стабільності країни. При цьому у більшості випадків раптовий приплив МК спостерігався в країнах, що проводять фінансову лібералізацію, та мав виключно спекулятивний характер і тривав не більше ніж 2–4 роки, після чого траплявся такий же раптовий відплив капіталу.

Відтак, без подолання прогалів у розвитку інститутів та інструментів фінансових ринків, розробки надійної системи

індикаторів негативного впливу МК на порушення економічної стабільності, рух економіки України до фінансової відкритості закладає основи фінансової нестабільності і суперечить сучасним інституційним поглядам. Ризики економічної нестабільності, що формують неконтрольовані волатильні потоки МК, є надто високими порівняно із потенціалом позитивного впливу фінансової лібералізації на економічне зростання.

Учасники Пленуму дійшли висновку, що задекларована в Україні політика інфляційного таргетування виявилася фіктивним функціональним правилом НБУ. Це підтверджується помітно вищим рівнем споживчих цін порівняно з річними цільовими таргетами, а також непрозоро сформованим показником інфляції. Фактично інфляція в Україні є непрозорим індикатором, не викликає довіри у достовірності у економічних агентів (населення та бізнесу), а тому й навряд чи може слугувати індикатором макроекономічної стабільності. Практика НБУ зниження інфляції в умовах адміністративно регульованих цін (насамперед у секторі ЖКГ, енергетики) є об'єктивно невинуватеною.

НБУ не несе відповідальності за курсову динаміку гривні, проте в економіці України фактично завжди спостерігається вагомий і значимий взаємозв'язок між рівнем інфляції та змінами значень курсу, що зумовлено, насамперед, високою чутливістю бізнесу і населення до коливань валютного курсу (та його впливу на інфляційні очікування). За таких обставин інфляція фактично значною мірою є «наслідувачем» курсових змін, тому намагання НБУ приборкати інфляцію при ігноруванні курсової динаміки принаймні не мають об'єктивного підґрунтя.

Рекомендації для України з боку міжнародних фінансових інститутів стосовно утримання процентних ставок на рівні, що значно перевищує заявлені інфляційні таргети (для

стримування інфляційних процесів і недопущення утікання капіталів з країни), реалізуються без належного врахування особливостей макроекономічних зв'язків, а у практичному контексті ситуація виявляється зворотною – досягати цільових параметрів інфляції не вдається, проте відкривається простір для здорожчання реальних ресурсів і припливу короткострокового спекулятивного капіталу до національного ринку з високою доходністю, що матиме наслідком подальші втрати для держави при виведенні таких капіталів. До того ж підтримання високої дохідності ОВДП та цінних паперів НБУ не стимулює банки кредитувати реальний сектор економіки.

Для економіки України, яка уразлива до зовнішніх шоків, зазначені фактори в поєднанні з внутрішніми осередками нестабільності формують комплекс складних завдань, насамперед в частині припинення подальшої втрати інвестиційного потенціалу, на вирішення яких має бути раціонально спрямований інструментарій грошово-кредитної політики. В Україні необхідною умовою прискореного економічного розвитку є відповідне монетарне забезпечення економічного зростання за прийнятного рівня динаміки цін. Таке завдання не може бути вирішено за існуючого режиму таргетування інфляції. Тому доцільним є перегляд існуючих підходів до монетарної політики з метою ефективного поєднання в ній завдань забезпечення стабільності грошової одиниці та підтримання економічного зростання.

Крім того, під час відновлення економіки України після пандемії для підтримки його динаміки принципово важливо буде продовжувати адаптивну грошово-кредитну політику і адресне надання ліквідності, а надійна і виважена система реструктуризації боргів буде відігравати вирішальну роль у скороченні надмірно накопиченої заборгованості і врегулю-

вання діяльності найбільш вразливих підприємств з метою зниження ризиків масових банкрутств.

Учасники Пленуму акцентували увагу на проблемі цифровізації усіх сфер суспільного життя. Держава, постаючи перед фактом динамічних процесів цифровізації економіки і суспільства та їх наслідків у виді зростання мобільності людей і бізнесу, підвищення ефективності виробництва та якості життя, посилення доступності, прозорості та швидкості обробки інформації, має невідкладно звернути увагу на негативні ефекти, загрози та виклики, обумовлені цифровізацією, насамперед, у сфері соціального захисту і надання адміністративних послуг, і своєчасно запроваджувати відповідні регуляторні механізми їх упередження та мінімізації.

Слід мати на увазі реальні загрози цифровізації саме для людини, її повсякденного життя, що пов'язані з такими факторами як *інтернет-залежність*, яку наукова медицина визнає складною патологією здоров'я, що проявляється у втраті відчуття реального світу, залежності від віртуального світу та соціальних мереж, можливості активно маніпулювати свідомістю та діями інтернет-користувача; *деградація розумових здібностей* та *зниження розумової діяльності людини* через активне користування гаджетами та пошуковими онлайн-системами; *погіршення психічного здоров'я* внаслідок спрощеного доступу до сцен насильства, приниження людської гідності, аморального контенту тощо; *зростання майнової нерівності, безробіття та соціального розшарування*; *посилення контролю держави за доходами і витратами кожної особи*, *зниження рівня захищеності особистого життя*; *зростання небезпеки втрати особистої інформації, фінансових та інших ресурсів у результаті кіберзлочинності чи комп'ютерної безграмотності*; *передача права ухвалення важливих рішень машинам (роботам)*, що може загрожувати життю, здоров'ю та благополуччю людини.

Крім згаданих європейські дослідники звертають увагу на спричинені поширенням сучасних технологій загрози, що пов'язані з соціалізацією особи у різних спільнотах, зокрема: *відмова* від соціальних відносин / спільнот (ексклюзія); *заміна* соціальних відносин / спільнот менш цінними альтернативами; *деградація* соціальних відносин унаслідок використання Інтернету, соціальних мереж (соціальна ізоляція, збіднене спілкування, безкультур'я й агресивність, зловмисна соціальна поведінка в Інтернеті – кібердомогання, кіберпереслідування, кібер-заякування тощо). Всі ці загрози потенційно ведуть до соціальної деструкції особи.

Цифровізація здійснює значущий вплив і на динаміку соціального розвитку. Цей вплив, за обґрунтуванням науковців Інституту економіки та прогнозування НАН України, виникає на ґрунті рефлексивного зв'язку, у якому в сучасному гібридному світі знаходяться технологічні, економічні та соціальні процеси, представлені відповідно, цифровізацією, капіталізацією та соціалізацією. При цьому, позитивний ефект для суспільства від розвитку процесів цифровізації і капіталізації економіки буде виникати лише тоді, коли він буде поєднуватися з процесами соціалізації економіки.

У протилежному випадку – цифровізації економіки без її соціалізації – виникають цілком реальні загрози та ризики негативних зрушень у суспільному розвитку, а саме: поглиблюватиметься соціальна нерівність і несправедливість; відбуватимуться структурні зміни у галузях економіки та відмиратимуть неконкурентоспроможні підприємства, незалежно від їх соціальної значущості; кратно збільшуватимуться масштаби бідності населення; невпинно зростатиме потреба у наданні державної соціальної допомоги навіть працездатному населенню тощо.

Соціальні ризики виникають ще й тому, що під впливом цифровізації ринки праці практично всіх без винятку країн

відчувають на собі серйозний тиск, пов'язаний із недовикористанням людського капіталу внаслідок не тільки зростання безробіття, але й масштабного поширення неповної зайнятості та незайнятості. Ці реалії багато в чому обумовлені платформізацією світового господарства, зворотною стороною якої стає поява платформної зайнятості та корінна трансформація ринку праці, що формує нову реальність для соціально-трудової сфери.

На думку фахівців Міжнародної організації праці (МОП), завдяки технологічним досягненням – штучному інтелекту, автоматизації та робототехніці – обов'язково будуть створюватися нові робочі місця, проте ті, хто втратить роботу в цей перехідний час, будуть найменш підготовленими до того, щоб скористатися новими можливостями. Професійні навички, затребувані сьогодні, не будуть відповідати робочим місцям завтрашнього дня, а знову придбані навички можуть швидко застарівати. А тому загальною тенденцією стало зростання попиту і витрат держав і корпорацій на різноманітні програми професійного перенавчання, підвищення кваліфікації, навчання комп'ютерної грамотності, поліпшення соціально-поведінкових навичок працівників тощо.

Поширення пандемії COVID-19 ще більше загострило ряд соціальних проблем, пов'язаних із цифровізацією сфери зайнятості, у тому числі – проблему відсутності належного доступу до державних систем соціального захисту у *працівників* інтернет- (онлайн-, цифрових) платформ, більшість з яких мають статус самозайнятих або ж охоплені неформальною зайнятістю, та піддаються значним ризикам прекаризації, пов'язаним з неповноцінними, обмеженими гарантіями соціально-трудових відносин, які можуть бути розірвані роботодавцем у будь-який час.

Таким чином, вищезазначені та інші соціальні виклики і загрози, що породжуються цифровізацією суспільства, повинні враховуватися органами влади при формуванні політики та здійсненні відповідних заходів по її реалізації, маючи на увазі і значний позитивний досвід у цій сфері Європейського Союзу, зокрема щодо правового врегулювання умов праці працівників онлайн-платформ і недопущення їх прекарізації через невизначеність юридичного статусу, переважно неформальну зайнятість та відсутність у зв'язку з цим доступу до державної системи соціального захисту.

При цьому концептуальною опорою державної політики, орієнтованої на регулювання соціальних наслідків процесів цифровізації, має стати «Дорожня карта щодо глобального цифрового співробітництва», представлена Генеральною асамблеєю ООН у червні 2020 року. Цей документ був підготовлений фахівцями створеної при ООН Групи високого рівня з питань цифрової співпраці, яка надала відповідні рекомендації стосовно міжнародної та національної політики за такими п'ятьма напрямками: 1) побудова інклюзивної цифрової економіки та суспільства; 2) зміцнення людського та інституційного потенціалу; 3) захист прав людини та її здатності активно впливати на світ; 4) сприяння зміцненню довіри, безпеки та стабільності в цифровому просторі; 5) сприяння глобальному цифровому співробітництву. Вказана Дорожня карта ООН містить чіткий орієнтир державної політики щодо побудови інклюзивної цифрової економіки та суспільства: до 2030 року кожна доросла людина повинна мати доступ до цифрових мереж за розумною ціною, а також до фінансових і медичних послуг з використанням цифрових технологій, при цьому має бути забезпечений її захист від кібер-зловживань.

Окрім того, слід враховувати високий рівень тінізації зайнятості та оплати праці працівників цифрових платформ

в Україні. Тому у державній політиці важливо задіяти механізми сприяння формалізації діяльності вітчизняних онлайн-працівників та легалізації їхніх доходів з інтернет-платформ відповідно до Рекомендації Міжнародної організації праці № 204 (2015 р.) щодо переходу від неформальної до формальної економіки. Такий підхід потребуватиме впровадження відповідних фіскальних та інституційних механізмів, їх збалансованого поєднання з тим, щоб не допустити соціально-трудової демотивації працівників цифрових платформ в Україні та скорочення відповідного сегменту ринку праці.

На поточний період цифровізація вітчизняної соціальної політики має здійснювати у форматі, визначеному Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 67-р від 17.01.2018 р., а в подальшому – відповідним стратегічним документом, ухваленим у межах її пролонгації. Цей новий документ доцільно формувати з урахуванням важливої інституційної компоненти – презентованої Урядом у вересні ц.р. Стратегії цифрової трансформації соціальної сфери України, яка спрямована на забезпечення європейських стандартів функціонування та надання соціальних послуг, зміцнення фінансової стабільності, підвищення прозорості соціальної сфери та оптимізацію її адміністративних видатків.

В контексті значення кадрового забезпечення інформаційно-комп'ютерних технологій для відновлення економічного зростання значна увага Пленуму приділялася розвитку креативного потенціалу – людського капіталу, що набуває все більшого значення у системі міжнародних економічних відносин. Україна має значний потенціал розвитку креативного сектору економіки. Таким сектором, найперше, стають інформаційні технології. Нині Україна посіла перше

місце за кількістю ІТ-фахівців на території Європи, понад 100 тисяч українських програмістів працюють в різних компаніях. Попит на ІТ-фахівців на світовому ринку продовжує зростати і, за оцінками, до кінця 2020 р. їх кількість з України перевищить 200 тисяч чоловік. Отже, стає все більш очевидним, що людський капітал грає особливу роль в економічних трансформаціях сучасного світу й умовах глобалізації економіки. Нове століття виведе в лідери країни, які візьмуть на озброєння такі нематеріальні чинники, як інформація і творчий підхід. Саме розвиток людського потенціалу і технологічного прогресу можуть бути взаємодоповнюючими процесами, що стимулюють підйом усього суспільства. І конкурентна перевага буде у тих країн, які посідатимуть лідируючі позиції у розвитку людського капіталу.

Учасники Пленуму констатували, що в контексті заходів протидії нестабільності необхідно зосереджувати увагу на тих факторах, які забезпечують найбільший рівень стабілізації системи за найменших витрат. Найчастіше ці тенденції стабілізації вже присутні у системі, вони лише потребують відповідної підтримки. Щоб вирішувати проблеми, необхідно в першу чергу їх визнати. Необхідно сприйняти довгострокову стагнацію як реальний факт і розробляти нові ефективні заходи її подолання.

На сьогодні немає єдиного ідеалу майбутнього світу. Раніше домінувала ідея прогресу як інноваційних змін, що швидко прискорюються і забезпечуватимуть як ресурсні, так і організаційні фактори в інтересах всього людства. Наразі світ, зіткнувшись з великими ризиками надсучасних технологій, більше орієнтується на ідеал сталого розвитку, поступових адаптивних трансформацій. Перехід до сталого розвитку – це процес зміни ціннісних орієнтацій багатьох людей. Визнаними міжнародними фундаментальними цінностями

розвитку є свобода, рівність, солідарність, толерантність, повага до природи, спільна відповідальність тощо.

При цьому основним фактором стабілізації соціальних та інших систем на сьогодні є ті їх складові, які мають тенденцію до самоорганізації та саморегулювання і спрямовані на захист базових потреб людини – життя, здоров'я, самореалізації, культури. Це інститути громадянського суспільства.

Саме інституційна складова суспільного розвитку не дозволяє суспільству, яке циклічно розвивається, самознищитися в періоди нестабільності. Протиріччя, що загострюються в ці періоди, частково вирішуються шляхом інституційних та техніко-технологічних трансформацій, які дозволяють системі розвиватися. Очевидно, що необхідно в першу чергу розвивати ті інституційні можливості, які закладають основу справедливого суспільства, і спрямовані на участь у змінах і забезпеченні якості життя громади.

Підвищення ролі громадянського суспільства є визначальною тенденцією суспільного розвитку як в національних, так і в світових масштабах, зокрема у глобальному управлінні. Присутність соціальних рухів та недержавних організацій на глобальному рівні стає помітною завдяки їх діяльності по захисту прав людини, надання послуг, поширення інформації тощо.

Світові експерти навіть вбачають одним з можливих альтернативних сценаріїв розвитку так званий світ без держав, в якому ініціативу вирішення глобальних проблем беруть на себе недержавні актори – ТНК, неурядові організації, просто багаті і впливові люди, муніципальна влада тощо. Альтернативу національній державі, ймовірно, в багатьох країнах можуть скласти сформовані гібридні коаліції державних та недержавних суб'єктів.

Громадянське суспільство є виразником та захисником інтересів і прагнень різноманітних груп та громадян. Ця роз-

маїтість поглядів та дій не може бути обмежена нічим, крім конституційних прав і свобод інших груп та громадян. Також громадянське суспільство здатне зробити відчутний внесок у соціально-економічний розвиток країни – через соціальне підприємництво, збільшення кількості робочих місць та самозайнятих осіб, покращення бізнес-середовища, надання соціальних послуг, реалізацію інших суспільно корисних проектів.

Враховуючи роль громадянського суспільства у різних сферах суспільного життя, насамперед під час кризи нестабільності, створення сприятливих умов для його розвитку та налагодження взаємодії з його інститутами є важливим завданням органів державної влади. В основі державної політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства має бути повага до його автономії (самоврядності). Разом з тим саме органи державної влади можуть створити сприятливі умови для громадської активності, прозорі механізми підтримки суспільно корисної діяльності, інструменти громадської участі у прийнятті та реалізації владних рішень.

Позитивною тенденцією розвитку громадянського суспільства в Україні є поступове зростання кількості його організацій (інститутів). Так, за даними Держстату України, протягом 2016–2019 років загальна кількість громадських об'єднань збільшилася на 19526 (з 71074 до 90600), благодійних організацій – на 3728 (з 15384 до 19112), релігійних організацій – на 3086 (з 23261 до 26347), творчих спілок (інших професійних організацій) – на 38 (з 279 до 317), професійних спілок та їх об'єднань – на 2165 (з 26321 до 28486), організацій роботодавців – на 125 (з 411 до 536), органів самоорганізації населення – на 199 (з 1415 до 1614). Такі організації (інститути) на сьогодні працюють у більшості суспільних сфер: у сфері захисту прав людини та громадянина, представлення інтересів різних груп громадян, надання соціальних послуг, во-

лонтерської діяльності, реалізації освітніх і культурних проєктів, благодійництва, експертизи державної політики, моніторингу діяльності органів державної влади та ін.

На думку учасників Пленуму, належна роль держави в процесі стабілізації розвитку як соціально-економічної системи, так і громадянського суспільства, залежить від двох ключових факторів. По-перше, в системі державного управління на всіх рівнях має існувати і виконуватися єдина стабільна стратегія дій на основі узгоджених програмно-цільових заходів. По-друге, держава повинна утримуватися від різкої перебудови (або частих перебудов, як це, на жаль, відбувається в Україні) існуючих інститутів суспільства та способів організації процесів господарювання, а підтримувати ті, цілі та інтереси яких відповідають зазначеній вище єдиній стратегії.

На жаль, процеси інституційного реформування в Україні, які відбуваються на тлі реалізації непродуманих короткострокових псевдостратегій влади, більше нагадують діяльність «божевільного принтера». Постійно виникають нові державні органи, установи, змінюються порядок та процедури в сфері оподаткування, соціального захисту, пенсійного забезпечення. Ті сфери, що повинні бути найбільш стабільними, зазнають найжорсткіших перебудов з метою імітувати процес гармонізації України з ЄС, виконання застережень міжнародних організацій тощо.

Політика лібералізації вже довела свою неспроможність забезпечити основну потребу нестабільного світу – динамічну стабільність і стійке зростання. Домінуючі у світі наприкінці XX – на початку XXI століття глобалізм і неолібералізм не лише виявилися руйнівними для національних економік країн третього світу, але й були переосмислені розвиненими країнами, які у своїй економічній політиці повертаються до перевіраних часом ідей економічного націоналізму.

Економічний націоналізм (або, певною мірою, аналог – економічний патріотизм) означає політику, перш за все незалежну і самодостатню, що має наслідком перманентне зростання національної економіки, експорту вітчизняної продукції, стимулювання власного виробництва та захист вітчизняного виробника шляхом політики протекціонізму та сприяння в державних дотаціях і доступних кредитах для підприємств. Головна мета такої політики – перехід від сировинної до високотехнологічної економіки. Таким чином, в усьому світі відбувається повернення до протекціонізму та економічного націоналізму, які залишаються єдиним, принаймні послідовним, засобом захисту публічних та національних інтересів, без чого є неможливим і добробут громадян.

В цьому контексті є негативним прикладом, зокрема, надмірне проникнення імпорتنих товарів на ринок публічних закупівель, який оцінюється у 14% ВВП країни у поточному році складе близько 700 млрд гривень. Це призводить до зменшення обсягів промислового виробництва, недоотримання надходжень до державного бюджету, скорочення робочих місць, нарощування темпів відтоку кваліфікованих кадрів за кордон. На теперішній час частка імпорту продукції машинобудування у державних закупівлях, за експертними оцінками, складає близько 47%, а перелік закуповуваних імпортової техніки та обладнання, попри наявність виробництва таких товарів в Україні, з часом лише зростає: корейські електропоїзди, французькі вертольоти, патрульні катери, міський електро- та автотранспорт тощо

Важливим аспектом зниження ризиків глобальної нестабільності в контексті її впливу на економіку України є належна увага до проблеми забезпечення природними ресурсами, вирішення якої є визначальним завданням для держави у нинішньому столітті. Глобальна продовольча криза, яка особливо загострилась у 2008 р. і загрожує голодом сотням

мільйонів людей є, зокрема, наслідком зростання попиту на біоенергетичні ресурси з боку розвинених країн, що скоротило використання сільськогосподарського виробництва для потреб харчової промисловості. Водночас, у країнах, що розвиваються, збільшився попит на продукти харчування унаслідок зростання в них рівня життя. Україна, маючи величезні запаси чорноземів світового значення, може включитися у боротьбу за домінування на ринках зерна, технічних культур, продуктів харчування. Однак інші країни будуть здійснювати експансію – і це помітно зараз – для отримання контролю над українськими землями. Уже сьогодні існує серйозний конфлікт між національним і глобальним у боротьбі за контроль над земельними ресурсами нашої держави, який істотно загострився після зняття мораторію на продаж землі в Україні. Водночас, політика, спрямована на зростання аграрного сектору має передбачати відповідні ефективні запобіжники проти будь-яких намірів перетворити Україну в сировинний придаток розвинених країн. Необхідно за будь-яку ціну зберегти власний як промисловий, так і інтелектуальний потенціал.

В цьому аспекті є неприпустимим нав'язування Україні вигідних для західних партнерів, але, очевидно, неприйнятних з точки зору національних інтересів, рішень щодо розпорядження не лише фінансовими ресурсами держави, наприклад, під час публічних закупівель, умови яких забороняють преференції для вітчизняних виробників (що є звичними для потужних країн світу), але й рішень щодо використання природних сировинних ресурсів, зокрема необробленої деревини («лісу-круляка»). Нещодавнє остаточне рішення комісії по врегулюванню спорів, створеної згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС, виявило, що українська заборона на вивезення усієї необробленої деревини (діє з 2015 р.) несумісна з Угодою про асоціацію. І Євросоюз очікує, що Україна

якомога швидше припинить експортну заборону. При цьому у рішенні уточнюється (і це виглядає досить некоректно), що ЄС допомагає Україні різними проєктами, включаючи підтримку охорони навколишнього середовища, а також державного врядування та управління лісами. Натомість, позиція України має бути незмінною: ліси це частка національного багатства держави і жоден іноземний суб'єкт не вправі диктувати суверенній державі її дії стосовно таких ресурсів. Водночас, недолугі норми Угоди з ЄС слід негайно переглянути і виправити, їх не так багато, а міжнародні звичаї гарантують право ініціювати внесення змін до будь-яких міжнародних угод, і зміна частини умов угоди не припиняє її в цілому, якщо цього не прагнуть сторони. Україна повинна ініціювати перегляд умов Угоди про асоціацію з ЄС виключно з позицій національного інтересу, а не з огляду на політичну чи навколополітичну кон'юнктуру, навіть якщо це коштуватиме тих мізерних європейських «подачок» у виді грантів та проєктів «охорони природи», бо ціна питання набагато вища – це суверенітет, безпека і економічна незалежність держави. Додатковою підставою для цього є нинішній кризовий стан економіки країни, поглиблений дією пандемії, який потребує мобілізації ресурсів держави на відновлення економічного зростання.

Учасники Пленуму звернули увагу на можливість інвестицій в умовах нестабільності. Статистика свідчить, що країни, які мають річний дохід менше 5 тис. дол. США на душу населення, отримують у світі лише 1% іноземних інвестицій. Україна належить саме до цієї групи. Країн багато, ризик вкладення великий і вихід з цього кола – досить тривалий процес. Крім того, інтенсивно інтегруючись у світогосподарські структури, можна втратити керованість національної фінансової та грошової системи. У деяких країнах Східної Європи, які на це пішли, 70–80 відсотків банківських активів

належить сьогодні іноземним банкам, що не сприяє проведенню цими країнами незалежної грошової політики.

Згідно з оцінкою Інституту економіки та прогнозування НАН України чисті заощадження у тіньовому секторі країни сьогодні складають у середньому близько 40 млрд дол. США. Від експорту робочої сили країна додатково може отримувати щорічно кілька мільярдів доларів США чистих заощаджень, зароблених нашими громадянами за кордоном. Тому на часі розробка ефективних регуляторних механізмів за діяння внутрішніх ресурсів інвестицій, зокрема для модернізації вітчизняної промисловості.

Учасники Пленуму акцентують увагу на тому, що стабілізаційними факторами глобального та національного рівня виступають також розвиток культури і науки. Цифрові технології та розвиток глобальних комунікацій ставлять суспільство перед глобальним викликом дефрагментації знань. Раніше шкільна освіта давала загальноприйнятих набір культурних одиниць – етичних стандартів, знань, навичок. Наразі серед культурних еліт поширюється множинність культурних практик та еталонів, що призводить до стресової дезорієнтації молоді, яка не має зразків для наслідування. Відповідно, існує потреба в децентралізованій, мережевій, різнобічній освітній діяльності, яка заклала б основу для формування нових культурних орієнтирів на базі доступу до всіх культурних надбань людства. Занепад науки, втрата наукою свого культурного та духовного авторитету, очевидно, призведе до поглиблення нестабільності, чого не можна допустити. Система державного і недержавного фінансування наукової діяльності повинна вдосконалюватися і відповідати вимогам часу, при цьому слід уникати тенденції надмірної комерціалізації науки, коли фінансуються не ті відкриття, які мають найбільше суспільне значення, а ті, які дозволяють отримати короткострокову економічну вигоду. Не слід також

залишати поза увагою і гуманітарні науки, оскільки саме гуманітарне знання – філософія, соціологія, історія, літературознавство – є ефективним, перевіреним віками, інструментом розвитку людини шляхом розширення її ціннісних уявлень та орієнтирів, збагачення її внутрішнього світу.

Учасники Пленуму також зазначили, що важливим фактором подолання нестабільності та відновлення трендів розвитку, тісно пов'язаним як із становленням громадянського суспільства, так і з розвитком комунікаційного аспекту цифрових технологій і створенням всесвітнього комунікативного простору, є досягнення соціального діалогу шляхом побудови системи міжінституційних зв'язків. Необхідна співпраця державних та недержавних інститутів як на національному, так і на міжнародному рівні, і досягнення відповідного консенсусу на основі спільних рис, що єднають усе людство попри зростання дефрагментації і нестабільності – це свідоме бажання жити, любити та розвиватися.

Виходячи з викладеного, учасники XIII Пленуму Правління Співки економістів України, зважаючи на існуючі виклики глобальної нестабільності і нових технологій тотальної цифровізації суспільного життя та насущну необхідність адекватної відповіді на ці виклики шляхом кардинальної зміни підходів влади у формуванні довгострокової економічної політики, здійсненні заходів з підтримки малого підприємництва та ділової активності в умовах пандемії COVID-19 та забезпеченні формування ефективного інституційного середовища для подолання системної соціально-економічної кризи в країні, зокрема інститутів соціального захисту населення та механізмів залучення до цієї роботи інститутів громадянського суспільства, висловили і схвалили наступні висновки, рекомендації та пропозиції.

1. Погодитися, що важливим чинником успішного вирішення проблем розвитку в умовах глобальної нестабіль-

ності і поширення пандемії COVID-19 має стати виважена політика держави, що ґрунтуватиметься на засадах прагматичного і дієвого економічного патріотизму, орієнтованого на публічний інтерес, та ієрархічній системі стратегічних державних документів, у якій всі стратегії, концепції та програми розвитку будуть узгоджені в одному напрямі і за єдиними принципами як за набором конкретних дій і заходів, так і стосовно ресурсного забезпечення їх реалізації.

2. Визнати, що в сучасному світі відбувся остаточний глобальний перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої економіки, який в свою чергу зумовлений та породжує низку соціальних та культурних перетворень, що веде до поглиблення економічних та суспільних диспропорцій та тотальної нестабільності середовища, яка стала постійною умовою функціонування людського суспільства.

3. Визнати ключову роль інформаційних технологій в розвитку, підтримці та відтворенні економічних відносин нового типу та пов'язаних з ними ризиків і дестабілізуючого впливу на різні сфери суспільного життя, у зв'язку з чим констатується необхідність сталого регулювання цих відносин на підставі нових принципів, уявлень та категорій цифрової цивілізації, забезпечення безпеки цифрового простору.

4. Рекомендувати науковій громадськості, установам національних академій наук України у пріоритетному порядку провести дослідження динамічних процесів та ризиків нестабільності будь-якого походження, як природного, так і соціального, які впливають на соціально-економічну динаміку в межах окремих країн та глобального соціально-економічного простору, та підготувати відповідні пропозиції щодо управління такими ризиками засобами регуляторної політики.

5. Визнати виняткову роль саморегулювання і інститутів громадянського суспільства в сучасній соціально-економічній

структурі глобального світу та необхідність всебічної підтримки і розповсюдження саморегулювальних стратегій на мікро- та макроекономічному рівні.

6. Створити належні умови для забезпечення ефективної взаємодії влади та громадськості (інститутів громадянського суспільства та їх об'єднань), що є однією з важливих умов розвитку демократії та дає взаємно підсилений ефект і кращий результат у вирішенні соціально-економічних проблем.

7. Визнати, що за сучасного рівня складності соціально-економічних глобальних відносин є безальтернативною участь в економіці як ринкових, так і державних механізмів регулювання для створення збалансованого економічного середовища. При цьому влада має сприймати як аксіому посилення відповідальності і визначальної ролі держави у відновленні економічного зростання в умовах глобальної нестабільності, а самоусунення держави від управління економікою і масова приватизація стратегічних підприємств мають стати неприйнятними у сучасній державницькій політиці.

8. Вдосконалити інститути стратегічного планування в Україні, у тому числі шляхом системного удосконалення його нормативної бази і формування професійного співтовариства фахівців з питань планування та створення наукового простору, який би сприяв виробленню стандартів якості планової роботи та неформальних інститутів професійної культури.

9. Впорядкувати взаємовідносини між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями, оскільки у процесі реалізації реформи децентралізації не було напрацьовано механізму такої взаємодії.

10. Визнати за необхідне формування та всебічну інформаційну та інституційну підтримку з боку держави системи суспільних і особистих цінностей, які сприятимуть соціальній

згуртованості та збалансованості розвитку, підвищенню компетентності, економічної свободи та соціальної відповідальності економічних суб'єктів.

11. За умови нинішньої слабкості та недосконалості державних і суспільних інститутів існує нагальна потреба в їх вдосконаленні на основі єдиного ціннісного підходу, що може бути реалізований шляхом розробки і схвалення урядом Національної стратегії інституційного розвитку України, в якій врахувати необхідність побудови виваженої політики національного захисту та інституційних гарантій для вітчизняних та міжнародних суб'єктів господарювання, а також визнати за необхідне захист публічного інтересу держави Україна в контексті європейської інтеграції та будь-яких інших форм участі у міжнародних відносинах. Стрижнем такої стратегії має стати забезпечення публічного інтересу як головного принципу формування політики та інституційного середовища, що стане гарантованою основою реалізації приватних інтересів всіх суб'єктів економічної діяльності в умовах глобальної нестабільності, а її результатом – вибудована така інституційна канва взаємодії влади і бізнесу, за якої приватний інтерес має безумовно орієнтуватися на інтереси суспільства, як основу реалізації такого приватного інтересу, адже в гармонізованому інституційному середовищі його складові не можуть конфліктувати задля досягнення синергетичного ефекту, а співпраця і узгодження інтересів набуваю рушійної позитивної сили для подолання нестабільності.

12. Визнати необхідність міждисциплінарного підходу до вивчення, узагальнення та розробки нових пріоритетів соціально-економічного розвитку на основі усвідомлення єдності та взаємопроникнення всіх сфер суспільного життя.

13. Відмовитися від політики неконтрольованої лібералізації, яка є одним з фундаментальних чинників соціально-економічної нестабільності, замінивши її політикою ста-

лого інституційного регулювання та запровадження прозорих і чітко врегульованих заходів контролю за рухом капіталу як необхідної умови забезпечення фінансової стабільності.

14. Активізувати боротьбу із тіньовим сектором економіки (корупція, політична рента, нецільове використання бюджетних коштів, недостатній рівень розвитку сучасних інститутів, ринкової інфраструктури) з огляду на те, що мінімізація проявів та залучення до оподаткування тіньового сектору економіки є важливим інструментом протидії кризовим явищам.

15. Створити належні умови для постійного приросту інтелектуального капіталу, що є основою сучасної мережевої економіки знань, шляхом поширення освітніх заходів, участі у міжнародних наукових проектах, посилення присутності України в глобальному інформаційному інтелектуальному середовищі тощо.

16. Забезпечити сприятливі умови для розвитку соціального капіталу органів публічної влади через імплементацію детермінант його накопичення у систему координат ключових стратегій соціально-економічного розвитку держави.

17. Визнати, що інституційна нестабільність є як причиною, так і наслідком економічної рецесії, з огляду на що необхідно забезпечити стабільне вдосконалення і відновлення інститутів суспільства на підставі моральних та ціннісних методів саморегулювання.

18. Визнати, що в сучасному світі відбувається повернення від ціннісного релятивізму до оновленої суспільної моралі на підставі самоусвідомлення себе добрим хазяїном, громадянином та творцем майбутнього, у зв'язку з чим визнати за мораллю роль основного суспільного регулятора і джерела нової економічної політики в цивілізаційному вимірі.

19. Вважати за необхідне зосередити та поєднати зусилля держави і інститутів саморегулювання професійної діяль-

ності на досягненні стабільного балансу між приватними і публічними інтересами за допомогою організаційних, правових, медійних, технологічних, політичних ті інших важелів суспільного впливу.

20. Запропонувати ієрархію пріоритетів політики державної стабілізації економічного зростання, яка має стати системоутворюючою частиною національної стратегії довгострокового соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення належної інституційної глибини економіки, серед яких: ідентичність громадянської нації, суверенітет, правова держава та її внутрішня легітимність на основі соціальної відповідальності, інститути економічної свободи, громадянське суспільство та громадянська солідарність, підтримка національного виробника та розвиток внутрішнього ринку.

21. Визнати, що великий бізнес в умовах пандемії Covid-19 доволі швидко адаптується до обмежень, тоді як малий та середній бізнес зазнали найбільш деструктивного впливу. Тому потрібні дієві заходи, що стимулюватимуть попит і підтримку вітчизняного виробника, котрі дадуть змогу мінімізувати негативні наслідки впливу кризи на добробут громадян і ділову активність. Необхідне також державне стимулювання та сприяння фінансуванню реальних інвестиційних проєктів, спрямованих на зростання конкурентоспроможності економіки та розвиток внутрішнього ринку, більш широке використання інструментів державних гарантій, які нині використовуються недостатньо ефективно.

22. Визнати необхідність чіткого визначення правового поля діяльності суб'єктів соціального підприємництва в Україні, які є симбіозом благодійності і підприємництва, що сприятиме створенню робочих місць для соціально вразливих верств населення, вирішенню окремих соціальних проблеми громад, на які витрачаються бюджетні кошти.

23. Розробити Стратегію комплексного відродження та розвитку Донбасу і План заходів з її реалізації, на основі яких здійснити реіндустріалізацію Донбасу та забезпечити його інноваційне економічне відновлення.

24. Відмовитися від земельної реформи, як такої, що може стати чинником незворотної для України нестабільності відновлення економічного зростання і колапсу економічної системи, та перейти до виваженої земельної політики на підставі усвідомлення ролі землі як невідновного основного національного ресурсу, що є основою економічного суверенітету.

25. Визнати за необхідне розробку і схвалення урядом Національної стратегії розвитку кластерів в Україні як вагомого чинника забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг з урахуванням переваг європейської кластерної політики та досвіду ЄС у цій сфері економіки та визначити уповноважений державний орган щодо інституційної підтримки реалізації такої стратегії.

26. Перейти до антимонопольної ідеології державного управління, яка має бути спрямована на послідовне зниження ролі чинника економічної влади в економіці та суспільстві. Це не означає швидкої руйнації сучасних монопольних та надмонопольних структур української економіки, а вимагає послідовного істотного обмеження рівня їх втручання у діяльність інших суб'єктів та в економічні відносини і діяльність держави в цілому.

27. Побудувати прозору та ефективну систему державного фінансового контролю, включаючи електронний фінансовий контроль, на основі модернізації існуючої системи державного фінансового контролю та застосування основних принципів і кращих практик ЄС.

28. Забезпечити всебічну інституційну підтримку з боку держави та суспільства вільної та відповідальної господарсь-

кої діяльності на всіх рівнях економічної системи країни, перш за все інструментами законодавчої та судової влади, за умови чітких та зрозумілих інституційних обмежень.

29. Посилити державні гарантії сталості правової системи у сфері господарських відносин, підтримки стабільності інституційного, грошово-кредитного та фінансового середовища національної економіки, що сприятиме підвищенню довіри до влади, зростанню заощаджень населення, формуванню довгострокових стратегій бізнесу та, тим самим, згладжуванню коливань ринкової кон'юнктури на мікро- і макрорівнях.

30. Вдосконалити інституційні засади монетарного регулювання економіки з метою посилення позитивного впливу монетарної політики центрального банку на стимулювання економічного зростання та підтримки соціально-економічного розвитку країни.

31. Перейти до політики поступового обмеження впливу зовнішніх міжнародних інстанцій на формування пріоритетів та стратегічних цілей розвитку національної економіки, в тому числі, і шляхом послідовного відстоювання національних стратегічних інтересів, встановлення реалістичних цільових значень зниження зовнішнього боргу, ендогенізації економічних реформ.

32. Розробити теоретичні та практичні основи побудови системної цифрової трансформації соціальних інститутів з метою створення єдиного інформаційного середовища та системи управління і контролю ним на засадах прозорості, вільного доступу, простоти та автоматизації, зменшення адміністративних витрат на утримання державних інституцій тощо.

33. Рекомендувати Національному агентству кваліфікацій визначити відмінності у компетентностях, сформованих

для 8 рівня Національної рамки кваліфікацій щодо докторів філософії і докторів наук, які кваліфіковані за одним рівнем.

34. Посилити роботу над переходом до екологічно чистих технологій та зменшення парникових викидів в межах світової адаптації до змін клімату та реалізації Паризької угоди та «Green Deal», в тому числі за допомогою об'єднання зусиль влади, бізнесу та громадянського суспільства.

* * *

Реалізація викладених вище пропозицій та врахування висновків учасників Пленуму у роботі органів влади, органів місцевого самоврядування, працівників їх апарату, членів об'єднаних територіальних громад під час формування державної соціально-економічної політики, стратегій і програм розвитку держави та її регіонів, розробки відповідної нормативної бази та заходів щодо сприяння розвитку ділової активності і конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, малого та середнього бізнесу, поширення соціально відповідального підприємництва і зелених технологій, вдосконалення форм раціонального господарювання і підтримки підприємців та вразливих верств населення на період пандемії стане запорукою виваженого і системного підходу до вирішення в країні гострих проблем сьогодення в умовах глобальної нестабільності та кризового стану економіки України. Теоретичні та практичні напрацювання учасників Пленуму в контексті розуміння та попередження ризиків і загроз глобальної нестабільності, напрямів виходу країни з кризи і забезпечення відновлення темпів сталого розвитку можуть бути використані при підготовці законодавчих та інших нормативних актів, концепцій, проектів, стратегій, планів та інших документів, що стосуються формування економічної і соціальної політики в умовах нестабільності, та при підготовці фахівців

у сфері економіки, державного управління та регіонального розвитку, у навчанні і підвищенні кваліфікації працівників органів влади та органів місцевого самоврядування тощо.

Учасники Пленуму одностайно прийняли рішення оприлюднити матеріали Пленуму на сайті Співки та видати їх окремою збіркою для поширення серед членів Правління Співки, її наукових секцій і регіональних осередків, органів влади та органів місцевого самоврядування, вищих навчальних закладів економічного профілю, науково-дослідних установ, що займаються проблематикою соціально-економічного розвитку і державного управління.

ПАМ'ЯТІ СПІЛЧАН

Войнаренко Михайло Петрович

27 жовтня 2020 року на 71-му році пішов з життя член Правління Спілки економістів України, голова правління Хмельницької обласної організації Спілки, перший проректор Хмельницького національного університету, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України **ВОЙНАРЕНКО Михайло Петрович**.

Войнаренко М.П. народився 22 липня 1950 року в с. Струга Новоушицького району Хмельницької області. У 1976 році закінчив із відзнакою Хмельницький технологічний інститут побутового обслуговування (нині Хмельницький національний університет), в якому і залишився працювати, де пройшов шлях від асистента до професора. Обіймав посади проректора з економічних питань (з 1999 р.), проректора з науково-педагогічної роботи (з 2001 р.), з 2008 року був першим проректором Хмельницького національного університету.

Очолюючи наукову секцію розвитку конкурентоспроможності економіки на основі кластерної моделі Спілки економістів України, М.П. Войнаренко зробив вагомий внесок у розробку теоретичних засад економічної політики держави і регіонального розвитку, досяг значних результатів у науковому обґрунтуванні напрямів застосування кластерних моделей в економіці. Під його безпосереднім науково-методичним керівництвом були створені на Поділлі виробничі кластери у ряді галузей із залученням виробничих та обслуговуючих підприємств і організацій.

М.П. Войнаренко автор понад 450 наукових праць, серед яких 34 наукові монографії, 12 підручників та навчальних посібників. Він очолював редколегію секції «Економічні

науки» Вісника Хмельницького національного університету, був членом редакційної колегії наукового журналу «Економіст».

Плідна праця та наукові здобутки М.П. Войнаренка відзначені державними нагородами та відзнаками: він нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2011), Почесними грамотами Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України, нагрудним знаком «Відмінник освіти України» (1997), йому присвоєно звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (2002).

Войнаренко М.П. був надзвичайно життєрадісною людиною, навколо нього завжди гуртувалися друзі, однодумці, численні учні, його поважали, ним захоплювалися, він був наділений талантом не лише вченого, але й поета-пісняра, на його вірші написано близько 30 пісень, які виконують 7 народних і 14 заслужених артистів України.

Пішла з життя непересічна людина, наш співчанин. і всім, хто знав М.П. Войнаренка чи мав нагоду працювати з ним, буде його не вистачати, а пам'ять про нього збережеться у наших серцях.

Президія Спілки економістів України

Стріла Микола Філонович

25 вересня 2020 року, на 86 році пішов з життя член Правління Спілки економістів України, кандидат економічних наук, відомий український політичний і громадський діяч Микола Філонович Стріла

Стріла М.Ф. народився 1 вересня 1935 року на Полтавщині. Отримавши вищу економічну освіту, із січня 1963 працював першим секретарем Київського сільського обласного комітету ЛКСМУ, а з грудня 1964 року і до 1971 року – секретарем Києво-Святошинського районного комітету КПУ Київської області. У наступні п'ять років (з 1971 по 1975 рік) – голова виконавчого комітету Києво-Святошинської районної ради депутатів трудящих Київської області, а з листопада 1975 по 1980 рік – перший секретар Вишгородського районного комітету КПУ Київської області. Потім перебував на відповідальній партійній роботі в апараті ЦК КПУ, а також у відділі організаційно-партійної роботи ЦК КПРС у Москві (1985). У 1989–1991 роках обіймав посаду завідувача відділу організаційно-партійної і кадрової роботи ЦК КПУ.

З 1990-х років працював у ВАТ Акціонерний банк «БРО-КБІЗНЕСБАНК» (м. Київ), де пройшов трудовий шлях від керівника підрозділу до першого заступника голови та голови Спостережної (наглядової) ради банку. Стріла М.Ф. з 2007 року обіймав посаду члена Біржової ради ПрАТ «Українська фондова біржа», на якій плідно працював до закінчення свого земного життя.

Трудовий шлях та громадська діяльність М.Ф. Стріли відзначені державними нагородами і відзнаками: він нагороджений Орденом Трудового Червоного Прапора (1977), Почесною грамотою Президії Верховної Ради РРФСР (1985), йому присвоєно почесне звання «Заслужений економіст України» (2004).

Життєлюб, чуйна товариська людина, він завжди викликав симпатії і довіру у колег, друзів, ділових партнерів, соратників по Спілці економістів України, приваблюючи своїм професіоналізмом, інтелектом, влучними висловами, незмінним оптимізмом, глибоким розумінням законів економіки і державного управління. Пам'ять про Миколу Філоновича назавжди збережеться в серцях його колег по Спілці економістів України та всіх, хто мав щасливу нагоду працювати з ним.

Президія Спілки економістів України

ЗМІСТ

Вступне слово Президента Спілки економістів України Оскольського В.В. під час відкриття XIII Пленуму	3
Гриценко А.А. Соціально-економічний розвиток в умовах глобальної нестабільності	7
Оскольський В.В. Інституційні трансформації в контексті глобальної нестабільності ...	55
Амоша О.І., Ляшенко В.І., Панькова О.В. Стратегічні перспективи Донбасу в контексті неоіндустріальної моделі розвитку економіки України в умовах посилення новітніх ризиків та небезпек	78
Басанцов І.В. «Ковідна» економіка: застосування інформаційних технологій для ефективного функціонування системи державного фінансового контролю в умовах карантину	109
Внукова Н.М., Сокол С.В. Економіко-правові засоби сприяння партнерству в господарській діяльності інноваційного суспільства	125

Джаман М.О. Проблеми мотивації трудової діяльності в Україні	137
Джаман М.О., Єрмаков В.В. Формування регіональної соціально-економічної системи Лівобережної України у ХІХ ст.	153
Журавка Ф.О., Філатова Г.П. Оцінка та прогнозування державного боргу України на основі аналізу часових рядів	161
Закорко О.П. Роль державного прогнозування і стратегічного планування в умовах глобальних ризиків	183
Капітанець С.В. Розвиток резистентного соціального капіталу органів публічної влади в умовах соціально-економічної нестабільності	191
Міщенко В.І. Монетарне регулювання економіки в умовах фінансової нестабільності	201
Мороз Ю.Ю., Цаль-Цалко Ю.С., Цегельник Н.І. Антикорупційні інструменти забезпечення розвитку національної економіки: аналітичний, обліковий та податковий аспекти	208
Оскольський В.В., Гуменюк В.В. Управління інституційними ризиками у сфері закупівель в Україні	230
Перебийніс В.І., Рогоза М.Є., Кузьменко О.К. Європейська кластерна політика: досвід для України	248
Чижиков Г.Д. Зовнішньоекономічна діяльність України в умовах торговельно-економічної кризи, викликаной Covid-19	253

Шамілов В.І.

Економічні аспекти адаптації до глобальних змін клімату: міжнародний досвід, всеукраїнські і регіональні виклики	259
--	-----

Постанова XIII Пленуму Правління Спілки економістів України.....	269
---	------------

Рекомендації XIII Пленуму Правління Спілки економістів України.....	271
--	------------

Пам'яті спілчан	312
------------------------------	------------

Спілка економістів України

Науково-практичне видання

**Сучасна соціально-економічна динаміка:
реалії та перспективи для України**
*(матеріали XIII Пленуму Правління
Спілки економістів України)*

За загальною редакцією академіка АЕН України,
професора **В.В. Оскольського**

Упорядник В.В. Гуменюк

*Спілка економістів України не завжди поділяє точку зору
та висновки авторів з приводу висвітлюваних ними проблем
і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій
та достовірність викладеної в них інформації*

Підписано до друку 21.04. 2021 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Ум. друк арк. 18,6
Наклад 150 прим. Зам. № 1795

Видавець і виготовлювач ТОВ «Паперовий змій-ОПТ»
01023, м. Київ, вул. Л. Первомайського, буд. 6
Свідोцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
Видавничої справи серія ДК № 2302 від 04.10.2005
www.zmey.com.ua

